

Kazalo

Sodobnost 3

marec 2016

Uvodnik

Robert Menasse: Kratka zgodovina
evropske prihodnosti 195

Mnenja, izkušnje, vizije

Aleš Berger: Do zadnjega diha 207
Siri Hustvedt: Tri čustvene zgodbe 212

Pogovori s sodobniki

Marko Pavliha z Boštjanom M. Zupančičem 226

Sodobna poezija

Milan Vincetič: Gondwana 244
Lidija Dimkowska: Dopisovanje s svetom 251

Sodobna slovenska proza

Alenka Koželj: Obisk 257
Marko Golja: ... dokler vaju smrt ne združi ... 266
Bernarda Jelen: Dragi Volk 278

Sodobni slovenski esej

Barbara Orel: Moč fikcije
v sodobnem svetu 282

Tuja obzorja

Marko Tomaš: Agatina pisma 297

Alternativna misel

310 *Sam Harris: Razum v izgnanstvu*

Sprehodi po knjižnem trgu

325 Ana Svetel: Lepo in prav (*Milan Vincetič*)

Jože Horvat: Domorodje. Podeželske
refleksije (*Alenka Urh*)

331 Tone Rode: Prareka (*Lucija Stepančič*)

335 Erik Valenčič: Sence ne gorijo (*Ana Geršak*)

Mlada Sodobnost

Feri Lainšček: Pesmi za majhna čebjlala
(*Tatjana Pregl Kobe*)

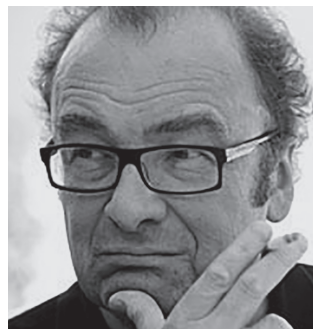
342 Andrej Predin: Čebula Grdula (*Ivana Zajc*)

Gledališki dnevnik

*Matej Bogataj: Omejevanje, zamejevanje,
varovanje, obupovanje*

Robert Menasse

Kratka zgodovina evropske prihodnosti

Hegel je nekoč rekel: »Človek še umre iz navade.«

Pri tem, seveda, ni preizpraševal biološke končnosti človeškega življenja, temveč je imel v mislih njegovo politično in družbeno naravo. V kolikor je posameznik scela potopljen v vsakdan in se preživlja tako, da »opravlja fizično delo, v katerem je orodje pridobilo neodvisno vlogo oziroma je, povedano drugače, postalo stroj,« je 'smrt iz navade' mogoče razumeti kot pripravo na »trepet ob soočenju s družbeno smrtjo.« Prav ta trepet pa je končna agitacija zgodovinskega gibanja, ki se je končalo, ker sta bila njegov namen in nujnost (naj izpostavimo le razvoj duha svobode) pozabljeni, njegov cilj, četudi zdaj le še provizoričen, pa se je začelo dojemati kot grožnja tistemu, kar nam je poznano, zaradi česar je bil podvržen represiji.

Ta odlomek iz *Orisa filozofije pravice* zelo dobro prikaže, kakšna je v Evropski uniji, kjer so pravice spet postale stvar navade, moralna situacija; gre za *situacijo* v pravem pomenu te besede (za nekaj »statičnega« torej), saj je prav trenutna moralna situacija tista, ki je zaustavila proces evropske unifikacije. Edino, kar se v Evropi še »premika«, je goli strah pred prihodnostjo, ki se izraža v obliki splošnega nezadovoljstva. Ko se to občutje

Robert Menasse je avstrijski pisatelj, mislec in esejist. Ta članek je prva objavila spletna mreža evropskih kulturnih revij Eurozine (www.eurozine.com <<http://www.eurozine.com>>). © Robert Menasse, Eurozine

prenese na ulice, je poimenovano za 'gibanje', četudi gre v resnici le za karikiran nekrolog človeku kot *zoon politikon*.

In vendar je bila prihodnost še pred dobrega pol stoletja *tako svetla*. Podoba prihodnosti, kakor so jo naslikali začetniki evropskega projekta, je bila mojstrovina pragmatičnega razuma in razsvetljenskega duha. Bila je radikalno drzna in avantgardna, hkrati pa je temeljila na zgodovinskih izkušnjah ter bila elegantno jasna in logična. Njena politična vodila so bile človekove pravice in, konkretneje, človeška potreba po miru, socialni varnosti, enakih možnostih ter priložnostih za politično participacijo. To je bil projekt dostojanstvenega *življenja*.

»Projekt unifikacije, ki smo se ga lotili in se mu vsak dan posvečamo, ne temelji na kaki shematični ideji, ki bi jo slepo projicirali na prihodnost, to niso nobene blodnjave sanje. Nasprotno; to je realnost, ker se naslanja na konkretne realije Evrope.« To je v svojem govoru leta 1964 v Rimu povedal Walter Hallstein, prvi predsednik Evropske komisije. Kljub temu da je takrat pritegnil ogromno pozornosti, je danes pozabljen.

Ko dandanes prebiramo Hallsteinov govor in poskušamo rekonstruirati pravi, resnični pomen ideje, o kateri je govoril, je nemogoče, da ob tem ne bi občutili navdušenja in da ne bi bili očarani. Govor pa razkriva tudi izvor smrtnega strahu, ki ga pred Evropo občuti toliko Evropejcev.

Torej; kaj so pravzaprav omenjene 'realije Evrope'? Po tridesetih letih vojne (1914–1945) je Evropa obležala v ruševinah, hkrati pa so se v tistem času številni še spominjali tudi francosko-pruske vojne, ki je predstavljala uverturo v evropsko samouničenje. Ljudje, ki so se takrat soočili z odgovornostjo, da revitalizirajo, da vnovič zgradijo Evropo, so se natančno zavedali, da mirovne pogodbe in mednarodna zaveznitva sama na sebi ne morejo zagotoviti miru in spoštovanja zakonov. Ta izkušnja je bila tako brezpogojna, da so ljudje lahko verjeli, da je mir mogoče zagotoviti le na povsem nov in popolnoma drugačen način. Ampak kako? Začetniki evropskega integracijskega projekta so prepoznali agresorja, ki je uničil infrastrukturo celine, povzročil trpljenje in bedo celih generacij ter je bil hkrati odgovoren tudi za najstrahotnejše zločine zoper človeštvo, pri čemer ne moremo izvzeti Auschwitzta. Ta agresor je bil *nacionalizem*, ideološko samopoveličevanje posameznih narodov, nacionalna aroganca, ki je neobhodno rezultirala v permanentnem konfliktu z interesi drugih nacionalnih držav. »Ti 'nacionalni interesi',« je zapisal Jean Monnet, »niso prav nič drugega kot kratkovidni ekonomski interesi narodnih elit, zadovoljevanje katerih v ekonomskem smislu vključuje obravnavo populacije lastnega, pa tudi drugih narodov kot nepomembnih, s čimer se jih, dejansko, spreminja v žrtve.«

Ustvariti mir v Evropi je (bil) moralni cilj, ki si ga še danes lahko vsi delimo. Kljub temu pa se je Monnet povsem zavedal, da zgolj pozivi k moralnemu delovanju in zaupanju v to, da so ljudje že pretrujeni od vojn, ne morejo zagotoviti nič trajnejšega miru kot mednarodne mirovne pogodbe. Njegova ideja, ki je v sodelovanju s francoskim zunanjim ministrom, Robertom Schumanom, pridobila obliko konkretnega političnega načrta, je bila izkoreniniti nacionalizem tako, da bi nacionalne države postopoma spodbujali k odpovedovanju pravicam do suverenosti, dokler vse, do enake mere izpraznjene ter oropane svojih (nacionalnih) jeder, preprosto ne bi imele več prihodnosti, nacionalizem pa bi bil – kot posledica tega procesa – dokončno spodkopan. Da bi to lahko delovalo, bi morale nadnacionalne institucije počasi prevzemati politično moč, ki so jo prej imele nacionalne, državne institucije. Ta proces se je v tek pognalo z vzpostavitvijo močne mednarodne avtoritete, ki je v imenu držav članic regulirala pridobivanje premoga in jekla. Slednja nista bila izjemno pomembna le med vojno, temveč tudi za povojno obnovo in ekonomski preporod. Vzpostavitev mednarodne avtoritete, ki je hkrati nadzorovala produkcijo, zagotavljala pravičnost distribucije ter preprečevala prikrito oboroževanje, je pomenila prvi korak v načrtovanem postnacionalnem razvoju, ki bi vodil do politične in ekonomske integracije evropskih narodov, jim preprečeval, da bi zavili z začrtane poti, in ki bi, v končni fazi, pripeljal do stanja, ko bi bile nacije povsem izpodrinjene.

»Nacionalizem je uničil evropsko kulturo in civilizacijo.« (Stefan Zweig)

»Nacije in njihove politične institucije so enkrat za vselej dokazale, da niso dorasle vzpostavljanju trajnega miru in upoštevanju načela pravne države.« (Jean Monnet)

»Ne glede na to, kako se odločimo in čemu skušamo slediti v novih institucijah, naša cilja sta, in bosta za vselej ostala, izpodrinjanje nacionalnih držav in organizacija nadnarodne Evrope.« (Walter Hallstein)

»Šele ko bom lahko pomislil, da Francozi, Nemci, Belgijci, Nizozemci, Italijani ter Luksemburžani sledijo splošnemu naboru skupnih pravil ter so zmožni zreti na skupne probleme iz iste perspektive, posledica česar bo globinska sprememba odnosov, ki jih gojijo drug do drugega, si bom lahko rekel, da so razmerja med Evropejci dosegla bistven napredek.« (Jean Monnet)

Ta *napredek* je objektivno dejstvo in dinamika zgodovinskih procesov, ki so bili zagnani v tistem obdobju, je z majhnimi, a vztrajnimi koraki vodila k vedno večjemu napredku. Pomislite, denimo, na odstranitev nacionalnih državnih meja v schengenskem prostoru in čisto prvo mednarodno

denarno valuto, ki je bila uvedena v evroobmočju. Pomislite na skupni evropski trg, ki je vodil do transevropske ekonomije in hkratnega izumiranja državnih ekonomij, kar je nekaj, kar morajo nacionalni ekonomisti in politiki, ki jim ti ekonomisti svetujejo, šele doumeti. Resnično, proces evropske integracije ima zasluge za najdaljše obdobje miru v zgodovini držav, ki v tem projektu sodelujejo.

Hkrati pa se je zgodilo nekaj nenavadnega. Tako današnji politični predstavniki kot velik del javnosti so pozabili na zgodovinski povod za ta projekt in na njegove izvirne cilje. Bi François Hollande lahko svobodno ponovil Mitterrandovo izjavo, da je »nacionalizem vojna«? Bi si Angela Merkel sploh drznila izreči besede Walterja Hallsteina »cilj nam je preseči narode«? Vsak od njih bi na vprašanje: »Kaj je Evropska unija?« lahko sredi noči odgovoril: »Mirovni projekt!«, še preden bi zazehal in spet zdrsnil v globok sen. Ampak ta odgovor predstavlja manj kot pol resnice. Vsa resnica je bila in še vedno je: »Evropska unija je projekt, katerega cilj je zagotavljati trajni mir, in sicer tako, da preseže nacije in ustvari postnacionalno Evropo.«

Odgovor 'mirovni projekt' je manj kot pol resnice zato, ker ni iz njega na noben način razvidno, kako naj bi bil ta mir zagotovljen, hkrati pa tak odgovor ostaja odprt ideološkim iluzijam o nujnosti ohranjanja nacionalnih identitet, posledično pa tudi obrambam nacionalnih interesov. Mir jemljemo kot nekaj samoumevnega, tisto, kar se v resnici trudimo obraniti, tisto, kar doživljamo kot ogroženo, pa v resnici ni mir, temveč naša navada. Navada, da sami sebe dojemamo kot pripadnike nekega naroda ter se na osnovi narodnosti poskušamo razumeti in opredeliti svojo pozicijo v svetu. Tako se zdi, da je med ogroženimi rečmi možnost, da se državljani politično udeležujejo, oziroma da je, drugače rečeno, ogrožena demokracija sama na sebi, ki pa smo se jo naučili razumeti kot *državno* demokracijo in nam v drugačni obliki ni *doumljiva*.

Če ne slišiš glasbe, je videti, kot da se je plesalcem zmešalo.

Ljudje, ki za pravi pomen projekta nikoli niti slišali niso, zdaj opažajo njegove posledice, ki pa jih prepoznavajo kot blazne in ogrožajoče. Politični predstavniki, odgovorni za evropsko politiko, ki so bili izvoljeni na *državnih* volitvah, se seveda zavedajo, da je njihovo politično življenje odvisno od tega, ali se bodo pripravljali ponuditi, da bodo varovali nacionalne interese. Drugače rečeno: uporabiti morajo vsa razpoložljiva sredstva, s pomočjo katerih lahko ohranjajo iluzijo, da se 'nacionalni interesi' ne razlikujejo od interesov volivcev. Tako se torej vzpostavlja začarani krog, ki ga v Evropi imenujemo 'renacionalizacija'. Gonilni impulz slednje pa ne prihaja s strani skrajne desnice, klasičnega nacionalističnega biotopa

torej, temveč iz politične sredine in je – to ni nebitveno – sistemu immanenten.

Če poskušamo rekonstruirati idejo začetnikov evropskega projekta, pa postane jasno tudi, čemu velika večina ljudi kot blazne prepozna prav tiste drzne, a v svojem bistvu logične sklepe, ki so bili sklenjeni na podlagi konkretne zgodovinske izkušnje: izkoreniniti je treba nacionalne države ter ustvariti Evropo, ki bo lahko razvila politično organizacijo, ki ne bo temeljila na nacijah. Večinskemu deležu dandanašnje splošne populacije je to povsem nepredstavljivo.

Nepredstavljivo. Nemogoče si je bilo predstavljati, da bo Berlinski zid padel. Še dan, preden se je to zgodilo, je bila misel na to nepredstavljiva; pa vendarle ta 'nepredstavljivost' padca ni preprečila. Prav tako nepredstavljivo je bilo, da bi razpadla Sovjetska zveza. Ampak *je*. To je bilo sicer zaželeno, predstavljalo je stalno točko na politični agendi Zahoda, vedno znova se je znašlo v političnih govorih, ampak da bi se v resnici *zgodilo*, je bilo nepredstavljivo. Ta cilj je postal floskula, ki je ustvarila politično fantazijo, da obstaja svet, v katerem namesto ambicij po realizaciji mogočega vladajo prav politične floskule. In kljub temu se je zgodilo nepredstavljivo. Da, imelo je sicer avtonomno notranjo dinamiko, ampak vendarle je bilo rezultat gibanja, ki je bilo politično ustvarjeno in nato vedno znova obujeno. Politična generacija, ki se iz tega ničesar ne nauči, je izgubljena generacija.

Vse argumente, ki se še vedno uporabljajo v zagovor neizogibne nacionalne (samo)organizacije, zgodovina že dolgo zanika, nasprotujejo pa ji tudi – za tiste, ki zgodovine ne poznajo – sodobna realnost ter izkušnje.

Eden pogostih argumentov, ki se uporablja vse bolj agresivno, je, da se prek narodnosti ustvarja identiteta skupnosti ter da skupna kultura, zgodovina, mentaliteta in jezik tvorijo medij, s katerim se ustvarja občutek solidarnosti, tako med posamezniki kot v družbi.

Ta trditev je izmišljaja. Če naj bi skupni jezik konstituiral skupno nacionalno identiteto, bi morala biti Avstrija del Nemčije. Če bi bila odločilni povezovalni element skupna kulturna zgodovina, bi morali prebivalci Gornje Avstrije in južne Nemčije tvoriti enoten narod, ki pa bi izključeval prebivalce celotne severne Nemčije in zahodne Avstrije. Pa skupna zgodovina? Na podlagi te je Avstrija bliže Madžarski kot Nemčiji. Hkrati imajo mestni prebivalci radikalno drugačno mentaliteto kot naseljenci alpskih vasic ali ruralno prebivalstvo z ravnin; ne glede na nacionalne meje in jezike. Nekomu, ki živi na Dunaju, so mesta, kot so Bratislava, Budimpešta ali Praga bliže, tako po zgodovinski mentaliteti kot tudi v smislu geografske

oddaljenosti oziroma bližine, četudi so to prestolnice drugih držav in četudi so v njih govorjeni drugi jeziki kot, recimo, v Gfölsu na Tirolskem ali v Feldkirchu v Vorarlbergu, katerih prebivalci imajo enake potne liste kot nekdo z Dunaja. In trditev, da so prav nacionalne države uvedle demokracijo in princip pravne države ter da lahko le nacionalne države te dosežke tudi *ohranijo*? V tem primeru gre bolj za nekakšen historični delirij kot za naivno fikcijo. Vprašajmo se, recimo, ali so se leta 1871 *svobodni ljudje* veselili, da bodo priključeni nemškemu narodu? Seveda se niso, zgodil se je pokol. Pa po tem, ko so bile krvave roke umite, ko so bile po smrti in razkroju zaudarjajoče verižne srajce obešene v omare, vojaške čelade pa zloščene; je po tem vstala zlata demokracija? Se pravi: ali je vstala pod Bismarckovim mečem, sredi meteža paravojaških nabojev, v smrtni grozi pred političnimi umori in režiranimi eksekucijami? Ali so zasilni zakoni, ki veljajo v obsedenih stanjih, idealna osnova pravne države? Resnica je, da so do osnovanja Evropske skupnosti Evropejci večinoma preživeli mnogo daljša obdobja v razmerah, ki so jih zaznamovali politična tiranija, totalitarizmi, fašizem in vojne, kakor kot državljani svobodnih, demokratičnih, suverenih narodov.

Ali narodi spodbujajo občutke sloge in enakosti? Seveda, bi pritrtil vsak ... *slepec*. Kajti le če ste slepi, lahko verjamete v solidarnostno vez med, na primer, severnimi in južnimi Italijani ali trdno složnost med Baski, Katalonci in Španci, da sploh ne omenjamo Ircev, Valižanov in Škotov, ki, kajneda, slovijo po tem, da se imajo za prav vesele Britance.

Kako pa je z idejo, da se je razumska baza naroda skozi zgodovinski razvoj *razrasla* v državo, se pravi v politično organizacijo, ki je utemeljena na razsvetljenem ustavnem patriotizmu? Tudi ta trditev je zmes fikcije in zablode. Odzivi ob današnjih migracijskih gibanjih kažejo, kako brutalno nacionalne države izključujejo ljudi, ki so pripravljeni postati patrioti njihovih ustav.

Podobno lahko dandanes opazujemo tudi, kako hitro je mogoče celo v družbi, ki se ima za razsvetljeno in politično korektno (npr. v Nemčiji), mobilizirati nacionalne zamere in zbuditi agresijo proti, denimo, 'Grkom'. Videz vara; vse je le iluzija.

Ne glede na to, iz katere perspektive se trudimo zadevo preučiti, vselej pridemo do istega racionalnega izhodišča za gradnjo nacij: šlo je za zgodovinski korak – morda celo za potreben korak – na poti, po kateri evropski projekt prvič mirno stopa. Kaj, denimo, opredeljuje tvorbo nemške nacije? Štirideset majhnih držav je z združitvijo postalo en sam večji trg s skupnimi pravili in političnimi institucijami. Kdo bi torej lahko resno zavzemal

pozicijo, da pomeni tovrstno združevanje konec zgodovine politične in družbene organizacije človeštva? In kdo bi, po drugi strani, upoštevalje zgodovinske izkušnje nacionalsocializma in dinamik, ki so vidne še dandanes, trdil, da je mogoče nacionalizem z lahkoto obvladovati?

Victor Hugo je že leta 1850 opozoril, da francosko izgrajevanje naroda ni bilo nič več kot le zgodovinska stopnja v razvoju. »Prav tako, kot so postale Normandija, Bretanja, Burgundija, Lorena in Alzacija, vse naše province, pravzaprav, del Francije, *ne da bi jim bile s tem odvzete njihove različne prednosti in posebne značilnosti*«, tako bi se vse evropske regije in kulturni prostori neizogibno »spojili v višjo skupnost in ustvarili evropsko bratstvo.« Ko je Victor Hugo objavil to svojo utopijo, so njegovi sodobniki, cenjeni kritiki, katerih imena so dandanes pozabljena, svetovali, naj se ga pošlje v 'Stolp norcev' oziroma, če potegnemo sodobno vzporednico, v psihiatrično bolnišnico. Zasmehovanje je bilo neizmerno. Dvajset let pozneje je prišla francosko-pruska vojna. To ni bilo več tako smešno.

»Razprtije med državami v Evropi še nikoli niso bile večje, kakor so danes: vsaka država zase se zapira v svojo nasilno izolacijo, in sicer prek svojih zakonov, ekonomskih mer in avtarkije. Hkrati je vsem jasno, da sta evropska ekonomija in politika naša skupna usoda in da se s tovrstnim umikom nobena država ne bo mogla preprosto izogniti svetovni krizi. Dva svetovna nazora, *nacionalizem* in *nadnacionalizem*, se tako srečujeta v ringu, problemov pa ni več mogoče prikrivati. Zelo kmalu bo postalo jasno, ali nameravajo države v Evropi vztrajati pri trenutnem ekonomskem in političnem sovraštvu, ali pa bi rade končno rešile te izčrpavajoče konflikte tako, da se bodo združile v nadnacionalni organizaciji in se predale popolnemu poenotenju? Ali bo, torej, Evropa nadaljevala samouničevanje, ali pa se bo združila?« Te besede je zapisal Stefan Zweig leta 1932. Kakor vemo, se je, naposled, zgodilo oboje. Destrukcija se je nadaljevala, postala je totalna in pripeljala je do najgrozljivejših zločinov proti človeštvu. In potem, šele kot rezultat teh izkušenj, se je začel proces združevanja.

Najti je mogoče na ducate podobnih citatov, vse od Novalisa naprej, v katerih se jasno pokaže, da so pesniki, filozofi in svobodomiselnih ljudje pogosto mislili mnogo bolj daljnosežno in so imeli jasnejši uvid v prihodnost kot tako imenovani realisti, ki se niso le razkomotili v tistem, kar jim je bilo domače, ampak so obrambo tega domačnega nadaljevali celo po tem, ko to domačno še zdaleč ni bilo več udobno ali prijetno, temveč je pridobilo krvoločni značaj. Našteto dokazuje, da so misli, ki so bile pripoznane kot 'blazne' – oziroma, če naj bomo politično korektni, 'utopične' –, pogosto sledile bolj permanentni racionalnosti ali vsaj globljemu človeškemu

hrepenenju kot misli pragmatikov, ki so vselej utonili (kako pragmatično) skupaj s svetom, ki se mu niso znali izviti.

Kakor koli utopično se to mnogim morda *zdi*, nujnosti zatona narodov in podobe postnacionalne Evrope *ne moremo* dojemati kot utopije. Nekaj, kar se je vzpostavljalo šestdeset let, s konkretnimi, načrtovanimi koraki, v konkretnem prostoru (se pravi: na naši celini), ne more biti utopija. Nasprotno, v luči zgodovinske izkušnje in glede na to, kar se dogaja danes, bi prav prepričanje, da narode še lahko rešimo, ali celo prepričanje, da so prav narodi tisti, ki so zmožni zagotoviti svobodo, avtonomijo, pravno državo, mir in varnost, lahko označili kot *negativno* utopijo. Prav morbidna moč narodov ter agresija, s katero se ti soočajo s svojo napovedano smrtjo, povzročata trenutno krizo Evropske unije. Kljub temu da narodi *ne delujejo več*, razvita postnacionalna Evropa *še ne obstaja*. Še več, trenutno se bojimo že same misli na takšno Evropo. Obenem pa je povsem jasno, da so vsi parametri naših življenj, vsi procesi in razvoj, ki ga moramo izvajati, da ne bi postali pasivne žrtve, hkrati pa tudi vsi fenomeni in problemi, za katere moramo najti ustrezne politične odzive, že dolgo transnacionalni. Veriga vrednostne proizvodnje je transnacionalna, enako tudi vložki in posledični profiti, proizvodnja energije, varnostni problemi, načini sporazumevanja ter nevarnosti, ki so s sodobnimi oblikami komunikacijskih tehnologij povezani, na primer nadzor in kontrola, transnacionalni so ekološki problemi in tako naprej. Nobena izmed teh problematik se ne končuje preprosto na nacionalnih državnih mejah niti je ni mogoče rešiti v popolni neodvisnosti, znotraj posamezne države.

Pa je to javnosti transparentno, jasno? Ne. Samo prelistajte časopise, preberite objave in pisma zaskrbljenih državljanov, preglejte rezultate javnomnenjskih raziskav. Povsod boste našli dokaze o tem, kako močna je še vedno 'smrt iz navade' ter kako očitno je, da je slepota zgodovine tudi slepota sodobnega sveta. Vse, kar državljanje obremenjuje, vse, kar jih vznemirja, vsi nerazrešeni problemi in konflikti, ki ves čas tiho tlijo in nato, vedno znova, izbruhnejo, vsakič bolj agresivno, so preprosto obravnavani kot dokaz, da Evropska unija ne deluje in da ne more delovati. Hkrati se pojavljajo vse agresivnejši in radikalnejši pritiski na nacionalne državne vlade, da mora biti ta 'resnica' pripoznana ter da morajo biti nacionalna suverenost ter t. i. nacionalni interesi učinkoviteje zaščiteni. In vsemu navkljub so prav te nacionalne blokade skupne evropske politike ter nenehno preusmerjanje političnega simbolizma proti nacionalnim volilnim telesom pripeljali do politične blokade tako Unije kot celote kot tudi posameznikov, do politične neučinkovitosti ter do obupanega in nesmiselnega

poseganja po starih, neučinkovitih metodah. Kar dandanes imenujemo kriza, je natančno to: neproduktivna kontradikcija med postnacionalnim razvojem in renacionalizacijo. Vse, o čemer govorimo z naraščajočim vznemirjenjem, je zgolj preprosto nasledilo simptome. Ali kakor je zapisal Hegel: »Stati na bregu je pogosto najmanj ustrezno.«

A kljub temu smiselno.

Postnacionalni razvoj je postal *globalna* objektivna realnost. Kar imenujemo globalizacija, ni nič drugega kot postopno pešanje nacionalnih držav. Kljub temu je Evropa edini kontinent, kjer se to pešanje ne le *dogaja*, ampak kjer je bilo to, pred več kot šestdesetimi leti, z zavestno politično odločitvijo namerno spodbujeno in kjer se je nato odvijalo z manjšimi, nadzorovanimi koraki, medtem ko se je hkrati začela vzpostavljati transnacionalna solidarnostna skupnost. Prav zaradi tega je Evropa izjemno kompetentna za presojanje globalizacije. Oziroma *je bila* izjemno kompetentna. Dandanes je ujeta med 'nič več' in 'ne še', paralizirana, po eni strani z lastno strahopetnostjo, ki ji preprečuje, da bi nadaljevala po načrtani poti, po drugi strani pa s strahom pred obratnim učinkom. Med amnezijo, kakšen pomen je imel projekt v izhodišču, ter pomanjkanjem predstav, kam je vse skupaj namenjeno. Med postnacionalnim razvojem in surovo renacionalizacijo.

To blokado je mogoče eliminirati, krizo pa razrešiti z rekonstrukcijo izvorne ideje evropskega projekta. Zgodba, ki bi morala biti povedana, je natančno ta obupano iskana 'zgodba o Evropi', ki naj ne bi obstajala, a je bila – v resnici – le potlačena. Izpeljati idejo o izgraditvi transnacionalnega kontinenta in postati del 'razsvetljene avantgarde' bi bilo enako fascinantno tudi za tisti del prebivalstva, katerega poškodovani nacionalni ponos potrebuje *racionalno* zdravilo. Nihče, ki je dovolj drzen, da se imenuje človek, se ne bi želel počutiti boljše na podlagi sramotnega izločevanja drugih ljudi v druge "družbene skupine", nihče, ki je dovolj drzen, da se imenuje človeško bitje, ne želi biti politično izkoriščen v imenu ideološke solidarnosti, ne želi ponavljati napak iz preteklosti in se z drugimi bojevati za 'največji kos sveta' ter ne želi meriti svojega uspeha z nacionalnimi statistikami. Človeško bitje ne potrebuje narodne sreče, ampak univerzalne človekove pravice.

Predanost zaskrbljenih državljanov se ne kaže v jalovem – in vse bolj agresivnem – boju, da bi rešili nacionalno suverenost, posebej se ne kaže v kruljenju nacionalističnih, populističnih sloganov, temveč v ambiciji, da bi na postnacionalni proces vplivali na *demokratičen* način, da bi, denimo, spodbudili razvoj evropskih demokratičnih institucij, učvrstili moč

njenih demokratičnih pravic ter razvijali predstavo o formaciji Evropske republike.

Kajti jasno je, da pripoznanje, s tem pa tudi ambicija, da morajo suverene nacionalne države odmreti, med drugim prinaša tudi vprašanje o Evropski politični konstituciji *po tem*.

Fascinantno je spoznavati, kako daleč vnaprej je izvorna generacija evropskega projekta mislila, kako konkretne so bile njene predstave in kako globoko v korenine »evropskih realij« je zmogla seči. Če nadaljujemo z govorom Walterja Hallsteina: »Primarna evropska realnost, kakor jo vidi naša delovna skupina, so evropski ljudje; evropski posameznik kot član svoje družine, kot član skupnosti domače regije. Tako so evropske skupnosti, katerih namen je urejati soobstoj evropskih ljudi na nov in boljši način, odgovorne tudi za ustrezno razumevanje regionalnih politik.« Regionalne politike so kmalu postale srce in duša političnih naporov Hallsteina in Monneta. Zanju je bila *regija* logična politična celica administracije v postnacionalni Evropi. V resnici je namreč regija tista, ki zares kroji človeško mentaliteto in zagotavlja skupinsko identiteto. To vendar vedo vsi, kot, recimo, Bavarci jasno vedo, da niso Prusi, in se eni in drugi 'počutijo Nemce' le med vremensko napovedjo ali ko preberejo časopise in se združijo v skupnem sovraštvu do Grkov. Regija je dokazano edini sociološki in kulturni kontinuum v zgodovini konstantnih in pogostoma naključnih premen nacionalnih državnih meja. Značilna mentaliteta ter zgodovinska kultura sta zaščitni znamenji vsake regije, ki ne moreta biti izničeni z nobeno nacijo, ki vanjo vstopi ali ji je nasilno priključena. Nasprotno; kljub temu, da so bile regije po vojnah pogosto ločene, kljub temu, da so jih pogosto razdelili in razmejili z nacionalnimi državnimi mejami, so ostale povezani kulturni prostori, in ko so se njihove meje spet odprle ali so bile razrešene s strani Evropske unije, so se hitro in jasno razvidno znova vzpostavile. Še več: vse evropske regije so približno iste geografske velikosti in imajo približno enako številčno populacijo. Regije so idealne velikosti, da se med prebivalci vzpostavlja občutek skupnosti, za to, da je olajšano hitro dojemanje življenjskih okoliščin ter da je omogočeno udejstvovanje v zadevah politične organizacije, z drugimi besedami, da je omogočena zelena zavzetost državljanov, primerna subsidiarni demokraciji. In to je izjemnega pomena za demokratični razvoj Evropske republike. Kakor je rekel Walter Hallstein: »Če bi bil naš namen, da z ustvarjenjem skupnega trga zgolj sprostimo ekonomske sile in premaknemo prebivalce tja, kjer bi bilo njihovo delo v največji meri pretvorjeno v ekonomsko moč, bi pozabljali, da človek ni le *homo economicus* ali *homo faber*. Najvišjega smotra

medčloveških odnosov ne vidimo v maksimizaciji družbene produkcije. Prav v tej točki je naš sistem drugačen od nesvobodnih.«

Na tem mestu bi rad zelo počasi ponovil, kakšni so bili nameni, vpogledi, načrti, namere in logična baza evropskega projekta, kakor so si ga zamislili ustanovitelji. To je bil projekt, ki ni več želel evropeizirati kolonij ali premagovati evropskih konkurentov, ki so bili pripravljene »žrtvovati« milijone v imenu fikcije o nacionalni veličini. Namesto tega si je želel, »da bi postal Evropa, ki bi, prvič v zgodovini, začela evropeizirati samo sebe« (Susan Sontag o Evropski uniji).

Ko se je ta ideja prebila v Lizbonsko pogodbo v obliki »Evrope regij«, se je državnim predstavnikom v najboljšem primeru zdela *neinovativna*. (Četudi iz leta 1989 in iz tega, kar je sledilo, vemo, kako lahko takšne ideje dosežejo zgodovinski pomen. Oh, vi ubogi, državni predstavniki, ki se bližate svojemu koncu!) In vendar se je, kjer koli je imela možnost, ta ideja vselej izkazala. Na primer na Južnem Tirolskem. Nobenega dvoma ne more biti, da južnotirolska prosperiteta in zadovoljstvo velike večine tamkajšnjih prebivalcev nista povezana s tem, da Južna Tirolska spada k italijanskemu narodu, temveč z dejstvom, da gre za avtonomno regijo v svobodni evropski mreži. Seveda so na Južnem Tirolskem ljudje, ki imajo dobre razloge za kritiziranje tamkajšnje situacije. In to le potrjuje, da je, dokler ne odkrijemo vrat v raj, subsidiarna demokracija *najhujša* od vseh oblik vladanja ... razen vseh drugih, vključujoč nacionalno demokracijo.

Ideja o Evropi regij bi bila zmožna uresničiti princip razsvetljenstva, tistega, ki je prav tako postal obrabljena floskula, ne da bi bil kdaj v celoti realiziran: to je princip enakopravnosti in enakih možnosti. Svoboda, enakost, bratstvo – to je zaklad, ki smo ga podedovali od francoske revolucije in ki še vedno predstavlja temeljni kapital naših političnih naporov. Ta dediščina revolucije ostaja ambicija razsvetljene politike, ne glede na to, da je bila travestirana s strani požrešnih dedičev revolucije, ljudi, ki so (bili) preveč neumni, da bi sploh znali črkovati koncept revolucije, kar se je odrazilo v njihovem dobičku in naši bedi – osvobojenosti družbene odgovornosti, enakosti pri tem, da delavce dojemajo kot stroje, pajdaštva pri nastavljanju cen. Pomislite le na življenjske možnosti. Vse dokler obstaja ogromna razlika med tem, ali pripadate velikemu, politično vplivnemu in ekonomsko močnemu narodu ali majhnemu in politično nepomembnemu – z drugimi besedami: ali morate preživeti v Nemčiji ali v majhnem polotoškem Cipru –, je ideja enakosti le metanje peska v oči. Evropa regij, kakor sta si jo zamislila Hallstein in Monnet, bi ne prinašala le demokratične svobode, ampak tudi enakost. Kakor je rekel Hallstein: »Ne smemo se

omejiti na ukinitvev preživetih meja in dopustiti svobodnega pretoka ljudi, dobrin in kapitala. *Namesto tega moramo izravnati tradicionalno neenakost med regijami, da sploh ne omenjamo razlik, ki so se razvile pred kratkim.* V nasprotnem primeru bi se zgodilo, da bi nasprotovali ciljem Rimske pogodbe, ki je zahtevala, da so odpravljene ekonomske vrzeli med posameznimi regijami ter hkratno zaščito kulturnih razlik. Regionalno-politična odgovornost se ne nanaša le na tista območja, kjer obstaja nevarnost pretiranega razvoja, temveč tudi na ekonomsko manj razvita območja. To pomeni, da morajo vse spremembe v ekonomiji ali socialni politiki vključevati regionalno-politični element. Regionalne politike morajo v njih vselej najti svoje mesto. Vendar pa velja tudi obratno: kadar koli se ukvarjamo z regionalnimi politikami, to vključuje tudi evropsko ekonomijo in socialno politiko kot celoto.«

Ne razumem, kaj bi lahko bilo tako zelo narobe z nadnacionalno skupnostjo, ki bi temeljila na solidarnosti v času, ko mora biti globalizacija, četudi neustavljiva, aktivno oblikovana. Ne razumem, zakaj bi bilo izkoreninjenje nacionalizma po vseh naših izkušnjah z njim, slaba ideja. Ne razumem, zakaj današnji vodje vztrajno zavračajo že zgolj omembo idej svojih predhodnikov. Gre za pozabljivost, nerazumevanje ali zanikanje? Zakaj, ko pa prav te ideje nakazujejo pot iz krize, ki je trenutni politični vodje tako ali tako ne znajo razrešiti?

Oh, seveda. Radi bi bili znova izvoljeni. Na nacionalnih državnih volitvah. Nacionalno.

Ena stvar je jasna: nacionalne države tonejo. Prej ko bomo to dejstvo sprejeli, lepša bo naša demokratična in avtonomna prihodnost.

V nasprotnem primeru nas spet čakajo saje in pepel, trpljenje, ruševine, masovni pomori grešnih kozlov, pa tudi smrti resničnih grešnikov. Spet bomo zbegano stali pred v dim ovitimi ruševinami in mrmrali: »To se ne sme zgoditi nikoli več.«

Heglova smrt iz navade.

Prevedla Anja Radaljac

**Mnenja,
izkušnje, vizije**

Aleš Berger

Do zadnjega diha

Kdo piše dnevnik? O, dosti ljudi. Naj takoj izvzamem tiste, ki ga morajo, ker to pač spada med njihove delovne obveznosti (meteorologi, kapitani, vodje izmen, porodničarji, blagajniki itn.) in je po navadi stvarno, suhoparno (dostikrat bolj v številkah kot v besedah izraženo) poročilo o opažanjih in storitvah, namenjeno nadrejenim, stroki ali lastni evidenci. Tudi brez njih, poklicnih zapisovalcev dejstev, bi bil spisek dnevnikarjev, če bi se ga komu posrečilo sestaviti, zelo dolg in barvit. Navedel bom nekaj njih, zavedajoč se, da gre le za skromen približek, porojen iz trenutnega navdiha, in da je celota najbržda neobsegljiva.

Planinci, jadralci, popotniki, cirkuški artisti, partizani, romarji, motoristke, misijonarji, vstajniki, politiki, režiserji, himalajci, na smrt bolni, brigadirke, zeliščarji, vizitatorji, mednarodni sleparji, rekonvalescenti, letalci, porno zvezde, kuharji, pesniki, abstinenti, redovniki, balerine, begunci, kontratenoristi, jamarji, zaporniki, transseksualci, generali, škofi, slikarji, ambasadorji ... pogled na tematske police v javnih knjižnicah ali na cobiss bi odstrl še marsikoga, ki ga takšna nagla zabeležka zaobide.

Večina teh reči (ki so torej v javni rabi) je pisana načrtno, z mislijo na knjižni natis in torej tudi na nepoznanega bralca. Čemu? Odgovor seveda ni en sam. Včasih gre za poročanje o dramatičnih doživljajih, nemara celó pustolovstvih (tu se dnevnik včasih prekriva ali spremeša s potopisom), drugič za ozaveščanje bralcev in spodbujanje k drugačnim pogledom na

svet. Tudi razkrivanje manj znanih plati življenja, ki jih je izkusil avtor, zna biti za marsikoga zanimivo. Ali umetnikov premislek o lastnem delu (in ustvarjanju kolegov). Včasih je dnevnik tendenciozen, ko skuša prepričati, da je njegov avtor imetnik edine, »prave« resnice o kakšni stvari, drugič neprikrito sámopromocijski, da je prav osladen. Dolgoročno pomembni so dnevniki, ki ob avtorjevem doživljanju dogodkov ne skoparijo z neizpodbitnimi dejstvi in podatki; nemalokdaj so to pomembni dokumenti za prihodnjega zgodovinarja.

Rad berem tovrstne dnevnike, včasih dosti raje od sočasnega leposlovja, bolj slikoviti so, bolj polni življenja, čeprav je včasih v njih tudi kaj ponarejenega ali prenapetega. Čim starejši sem, tem več bralskega, »spoznavnega« užitka občutim ob resničnih, ne »izmišljenih« dogodkih, preobratih, dobrih in zlih igrah usode. A natančno vem, da moram biti pri tem branju pazljiv, tako rekoč na preži: dnevniki, četudi natisnjeni, niso vsi iz enakega testa, celó ne istega »žanra«. Kako da ne?

Vsi pač niso bili namenjeni še drugim očem, niso pledirali za tuje branje ne za piščevega življenja ne po njegovi smrti. Pisani so bili za predal, za avtorjevo sámooanalizo ali evidenco, kot zasebna kronika, kot zbir opazk, ki se nizajo iz večera v večer, do konca življenja tako rekoč, do starostne onemoglosti, ko se jih ni dalo več znebiti. Ali je postal avtor v določenem trenutku do njih brezbrizen in jih ni pravočasno, se pravi pred svojo smrtjo, likvidiral, ali pa je v njem morda potajeno tlela misel, da jih bo mogoče kdo kdaj le prebral in da je z njimi zapustil sled. Če je bil rajnik, za katerim je ostalo takšno pisanje, pomembna oseba, priznan ustvarjalec ali druge vrste imenitnejš, je zapustil potomcem naporno dediščino: koliko prednikove intime razkriti, ne da bi bil on to izrecno želel, in v imenu česa, kakšnih višjih vrednosti? Znajdejo se v grdi pasti: kar koli bodo ukrenili, ne bo čisto prav ... Tu se odpira nekaj zanimivih vprašanj.

Je med dnevniki, ki jih beremo v tiskani obliki, več tistih, ki so bili pisani s tem namenom, ali onih, ki so bili objavljeni posmrtno? Morda pa se je treba vprašati, ali so tisti, ki so po avtorjevi smrti pripoznani za natisa vredni, tehtnejši od onih, ki jih pisci objavljajo za živa? Bolj vznemirljivi, intrigantni, ker so bolj neposredno pričevalski, manj »polikani«, manj preračunljivi? Poglejmo v slovensko literarno in deloma politično zgodovino; kateri dnevniki nam prvi padejo na pamet? Za začetek: kateri so bili v zadnjih desetletjih najbolj odmevni?

Mnogi se najbrž najprej spomnimo na *Dnevnik 1951–52* Edvarda Kocbeka, kot je leta 1983 v redakciji Dimitrija Rupla začel izhajati v mesečniku *Nova revija* in bil štiri leta ena od znamenitosti publikacije, ki je dvigala

prah, privrženost in nejevoljo. (Pozneje se je izkazalo, da je bil Kocbek najvztrajnejši in visoko kakovosten pisec dnevnikov na Slovenskem, saj je to z žarom in predanostjo počel skoraj pol stoletja in le majhen del tovrstnih zapiskov pregnetel za objavo, vse drugo je ostalo v rokopisih.) Kmalu mu je sledila knjiga Staneta Kavčiča *Dnevnik in spomini (1972–79)*, ki sta jo leta 1988 za tisk pripravila Igor Bavčar in Janez Janša; v obeh primerih sta dnevnika odigrala vlogo, ki je pisca najbrž nista slutila, a bi je bila gotovo vesela: postala sta, ob nesporni pričevanjski vrednosti, tudi pomemben kamenček v mozaiku napovedujočih se družbenih sprememb. Oba dnevnika sta bila, kajpada, natisnjena po smrti avtorjev, a z vednostjo in privoljenjem njunih dedičev.

Kocbekov *Dnevnik* je bil ob natisu v *Novi reviji*, če se prav spominjam, na nekaterih mestih rahlo »zamegljen«; ponekod so ostale le začetnice imen, katerih nosilci oziroma njihovi potomci bi se utegnili počutiti prizadete. V poznejših izdajah, ki sta jih pripravljala Mihael Glavan in Andrej Inkret, se je ta »obzirnost« (ali pa previdnost) umaknila znanstveni akribiji in imena so bila izpisana v celoti. Še vem, kako sem imel ob branju kdaj pa kdaj nelagoden občutek: dnevničar, na primer, nekega dne zapiše, da je o nekom bližnjem (s polnim imenom) slišal, da je udbovec ali še kaj hujšega, pa se potem na ta podatek, ki se mu je tistega večera zdel zelo pomemben, ne vrne več, ne potrdi ga niti ne ovrže. Če si predstavljamo, o koliko ljudeh so v začetku petdesetih let krožile tovrstne govornice, nikakor ni nemogoče, da je bila katera od njih neresnična; krivice, ki jo je bil pisec nemara storil in bi jo, ko bi oddajal dnevnik v natis, gotovo popravil, ne more zdaj izbrisati nihče. Podobne, čeprav milejše stvari, se lahko zgodijo, ko je pisec na sodobnika kak večer močno jezen in mu naprti kup nečednosti ali ko kakšni znanki pripiše nimfomansko razbrzdanost ... Zato se kdaj nagibam k misli, da pri dnevničarjih, od katerih smrti še ni minilo zadosti let (vsaj petdeset), tolikšna skrupuloznost pri natisu nemara ni potrebna; naj ostane kaj še v rokopisih ali digitalizirano ...

(Tovrstne zadrege, ali strah, ali tankovestnost, so najbrž botrovale usodi knjige *Janez Menart: Dnevnik 1953–2000*, ki je leta 2010 v redakciji Mihaela Glavana in s spremno besedo Toneta Pavčka za hip izšla pri Celjski Mohorjevi družbi. Za hip? Da, kajti njena javna predstavitev je bila tik pred zdajci preklicana, iz knjigarn je bila prej ko v dveh dneh umaknjena in tudi knjižnicam niso bili poslani obvezni izvodi. Ker je izid – menda 500 izvodov – denarno podprla Javna agencija za knjigo, je nekaj primerkov le postalo dostopnih za – ožjo – javnost; trenutno je v slovenskih knjižnicah na razpolago dvanajst enot, od tega štiri le za čitalniško uporabo; kam je

izginilo preostalih 488? Kaj določnega vedo o tem le neposredno vpleteni, ki bi edini lahko pojasnili razloge za ta nenavadni knjigomor. Domneva, da je šlo za nesporazum (ali neusklajenost) med dediči, se zdi verjetna; o tem, koliko je s tem napolnatisom pridobila slovenska literarna zgodovina – ali vsaj družabna kronika – in koliko je izgubil avtor, pa bodo mnenja ostala deljena.)

Nenavadna je tudi usoda *Dnevnikov* Srečka Kosovela. Anton Ocvirk je leta 1977 v tretji knjigi Kosovelovega *Zbranega dela* v tem razdelku natisnil vrsto pesnikovih zapiskov, zasnutkov in zaznamb, a v opombah v naslednji knjigi pošteno opozoril, da pesnik tega izraza – razen v enem primeru – sploh ne uporablja niti besedilc ne datira. Oznako *dnevnik* jim je torej pri-taknil urednik Ocvirk, ki je to precej podrobno pojasnil, če ne kar utemeljil, in tudi v poznejši literarni zgodovini se Kosovel pojavlja – predvsem v zvezi s sodobnikoma Slavkom Grumom in Vladimirjem Bartolom – kot pisec dnevnika, ne da bi bila razlika med njimi zmeraj natančno pojasnjena. Ni kaj: magma Kosovelove rokopisne zapuščine se je prelila v tiskano obliko v še enem paradoksu.

Še kar nekaj slovenskih dnevnikov, objavljenih posmrtno, mi prihaja na misel, od *Zapisov v tišino* (1992) Jožeta Udoviča (ki jih je menda objavljen – in ohranjen? – le manjši del), prek *Dnevnika* Maksa Šnuderla, ki ga je stenografiral v okupirani Ljubljani in potem v partizanih, ga pozneje prepisal in opremil z opombami, a njegovega natisa (1993) ni dočakal, do *Dnevnika 1914–1920* Frana Milčinskega, ki ga je na prelomu tisočletja s pomočjo pisateljve hčerke Brede odgonetil in za objavo (2000) pripravil detektivsko večji Goran Schmidt. To pa je že, čeprav pisan v zaledni Ljubljani, pravi *vojni* dnevnik, kakršni so, kot odkrivamo po več kot sto letih, nastajali tudi v strelskih jarkih Galicije in Soške fronte, izpričujoč neverjetno gnanost in voljo do ubesedovanja izkušenj v mejnih položajih, kakršne so morali doživljati slovenski fantje različne pismenosti in življenjskih ciljev.

V več desetletjih sem dodobra spoznal obsedenost dnevnega zapiso-vanja, šele nekaj let je tega, kar sem se je otrešel. Bilo je zvečine večerno opravilo, nekakšen »odvod« dogajanja tistega dne, včasih nasršeno lju-domrzen in črnogled, drugič optimistično razposajen in zafrkantski. Kar dosti sem grajal samega sebe, nezadovoljen z življenjem, ki se mi dogaja in ga ne znam prav uravnati, redkejše so bile pohvale in zadovoljstvo ob opravljenem delu; tudi precej patosa je bilo in kakšen sarkazem, včasih se je v pisanje prikradel kakšen *bon mot* ali posrečen droben paradoks. Nekaj let sem notiral v tujem jeziku, da ne bi beležk takoj razpoznal nepoklican gost, tudi šifer ali celó protiresnic se nisem branil. Nevidnega črnila, s

kakršnim smo se igrali otroci, nisem uporabljal, a našli so se tudi listi, na katerih je kraljevalo nekaj komaj berljivih čačk, kajti dan je bil dolg in gostiln mnogo, a obveza, da se neposredna minulost evidentira, močnejša od vrtočlavice in omotice. Bili so, skratka, zapiski, kakršne si – s kar nekaj vsakodnevnne discipline, to pač! – dovoli (in ga v zahvalo čez čas pose-sajo), kdor ima nekaj veselja z besedami, v katere lovi svoje minevanje z nejasno mislijo, da ga bo s tem ohranil za malo dlje in se čez leta nemara ogledal v njih. A res samó jaz: nikdar nikoli me ni obhajala skušnjava, da bi zapiske kako pregnetel, »literariziral« in jih kje objavil; kar je bilo kdaj natisnjenih mojih »beležk«, največ iz Arlesa, so bile drugačne baže in so le oponašanje, fingiranje žanra, ki ga bralec, v tistem dogovoru z avtorjem, sprejme za pristnega.

Kam vse: v koledarčke, v zvezke formata A4, v rokovnike manjših izmer, kjer je imel vsak dan odmerjen svoj list, v debel »buhblok«, ko sem se (samó napol) šalil, da mu za živa ne pridem do konca. Na pomožne liste, če sem »pravi« dnevnik kje pozabil in jih potem vstavil vanj, na kakšno kuverto, če je bila pač pri roki. Najraje s starim gimnazijskim peresnikom, pénkalom. V računalnik le nekaj dni, niti ves mesec: vse plosko. Nič ne pové pisava, saj je ni. Nobene packe od »flomastra« nikjer, nobenega tobačnega pepela med stranmi. Drobižkast »ključek« namesto debele beležnice, ko kam greš. A vsaj ena dobra novica: pritisneš na »delete« in si opraviš. Kar sem tudi storil.

Ko je popustila strast vsakodnevnega zapisovanje (ali sem popustil jaz?), sem dnevnike požgal, v pravem »šporhetu«, na močnem ognju. Brez kakršne koli jeze nase, brez nelagodja; nekako tako, kot se pri mojih letih spodobi napisati oporoko. Prej sem, kaj bi tajil, vse tiste »letnike« prebral; mislil sem, da bom opraviš na mah, pa je branje vzbudilo nemalo emocij in je bilo zato dolgotrajno. Zdaj, ne scela ozdravljen, zapisujem le gola dejstva, brez komentarjev, in si domišljam, da se z opustitvijo vsega subjektivnega pride do jedra dnevnika, v njegov monotono pestri vsakdan, v povzetek, v srž.

Siri Hustvedt¹

Tri čustvene zgodbe

Leta 1995 sem v eseju o spominu, *Onkraj*, zapisala stavek: »Pisanje leposlovja je kakor obujanje spomina na nekaj, kar se ni nikoli zgodilo.« Takrat in tudi danes se mi zdi, da sta umska dejavnost, ki jo imenujemo spomin, in tisto, čemur pravimo domišljija, udeležena v enakih umskih postopkih. Tako umska dejavnost kot domišljija sta povezana s čustvovanjem, in kadar sta zavestna, pogosto privzameta obliko zgodb. Čustvo, spomin, domišljija, zgodba – vsi so življenjskega pomena za naše subjektivne duševne pokrajine, osrednje za književnost in psihoanalizo, v najnovejšem času pa vroča tema nevrologije.

Vse odkar je Platon izobčil pesnike iz svoje Republike, filozofi razpravljajo o vlogi domišljije in njeni povezavi s spominom. Tradicionalno se je domišljija nanašala na duševne slike, ki jih snujemo v umu, v nasprotju

¹ Siri Hustvedt je sodobna ameriška romanopiska, pesnica in esejistka; v slovenščini je izšel njen roman *Poletje brez moških*. Kot potomka norveških priseljencev prevaja iz norveščine, piše in predava o književnosti, filozofiji in nevrologiji. Živi v newyorški četrti Brooklyn s pisateljem Paulom Austerjem, s katerim imata hčerko Sophie. Esej *Tri čustvene zgodbe* je iz njene zbirke *Živeti, misliti, gledati* (2011). Avtorica meni, da ima vsak sistem, vsak teoretični model o človekovi duši in možganih, o njegovem jazu in telesu ter o zavednem in nezavednem, vrzeli. S povezavo naj sodobnejših izsledkov nevrologije in psihoterapije bi bilo po njenem prepričanju ta manko mogoče odpraviti. Obenem verjame, da je premostitev te vrzeli možna z umetnostjo, »ki onstran teorije udejjanja občutene ideje«. (Op. prev.)

z neposredno zaznavo. Tako različni misleci, kot so Aristotel, Descartes, Kant in Hegel, so menili, da domišljija zavzema področje med telesnimi čuti in razumom. Avguštin je domišljijo povezoval s čustvom kot tudi z voljo. Volja usmerja notranje videnje k spominom, vendar jih tudi preoblikuje in znova spaja, da bi ustvarila nekaj novega. »Moj spomin,« piše v *Izpovedih*, »vsebuje tudi moje občutke, ne sicer enako, kot so navzoči v umu, kadar jih doživlja, temveč precej drugače, v skladu s posebnimi sposobnostmi spomina.« Vsa čustva so tu, nam razloži Avguštin – hrepenenje, radost, strah in žalost –, in vsa si lahko priključimo v misli, »vendar nihče ne bi hotel govoriti o njih, če bi morali vsakič, ko bi omenili žalost ali strah, to tudi doživljati. In vendar nikakor ne bi mogli govoriti o njih, če v svojem spominu ne bi našli ne le zvoka njihovih imen, ki jih ohranimo kot podobe, vtisnjene v spomin prek telesnih čutil, temveč tudi ideje teh čustev samih.«

Avguštinovih misli gotovo še danes ne moremo ovreči: spominjanje ni isto kot zaznavanje. Spominjamo se nečesa, kar smo zaznali, čeprav potrebujemo ideje oziroma pojme in imena, *jezik*, da bi prepoznali in uredili gradivo, ki smo ga priklicali v misli. Giambattista Vico, italijanski filozof in zgodovinar iz 17. stoletja, je spomin in domišljijo pojmoval kot del iste sposobnosti, temelječe v čutnih zaznavah. Domišljija, je zapisal, je »razširjen ali sestavljen spomin«, spomin, občutenje in domišljija pa so večine telesa. »Res je,« je poudaril, »da te sposobnosti pripadajo umu, vendar imajo korenine v telesu in od tam črpajo svojo moč.«

Vicova razlaga je osupljivo podobna fenomenologiji Mauricea Merleau-Pontyja, francoskega filozofa iz 20. stoletja (1908–1961), ki je domišljijo dojemal kot utelešeno stvarnost, odvisno od čutnih zaznav, ki pa nam kljub temu omogoča vstop v morebitne, celo izmišljene prostore, *l'espace potentielle*, potencialni prostor. D. W. Winnicott je isti izraz uporabil v povezavi s svojim razmišljanjem o igri in kulturi. V nasprotju z drugimi živalmi smo ljudje zmožni bivati v namišljenih svetovih, se odvrniti od otipljive sedanjosti in se v domišljiji prestaviti drugam. Podgane, celo morski polži so se zmožni spominjati, ne morejo pa si dejavno priklicati v spomin sebe kot osebkje v preteklosti ali se pognati v namišljeno prihodnost.

Kako pa domišljijo pojmuje danes? Od Galena v 2. stoletju do Descartesa in njegove češarike, v katero je umestil *phantasie* oziroma domišljijo v 17. stoletju, do frenologije in Freudovega opuščene *Projekta* na pragu 20. stoletja so misleci iskali anatomske namestitve duševnih funkcij. Nismo še razrešili skrivnosti umskega očesa oziroma tega, kar je danes vprašanje možganov/uma. Izrazi kot *nevralni prikazi*, *korelati* in *substrati za duševne pojave* ne zaprejo pojasnjevalne vrzeli, pač pa jo razkrijejo. O tem obstaja

obsežna literatura in razprave so srdite. Po vsem skupaj sodeč rešitve še ni na obzorju. Naj zadošča, če povemo, da naša notranja, subjektivna izkušnja duševnih podob, misli, spominov in fantazij ni v ničemer podobna objektivni stvarnosti možganskih predelov, sinaptičnih povezav, živčnih prenašalcev in hormonov, naj med obojim obstajajo še tako tesne povezave.

Tu ne bom razrešila vprašanja o psihi/somi, lahko pa temeljiteje prerešetam svoj stari stavek: *Pisanje leposlovja je kakor obujanje spomina na nekaj, kar se ni nikoli zgodilo*, ali pa ga izrečem drugače: *V čem sta spominjanje in domišljjsko snovanje enaka in v čem se razlikujeta?*

Romanopisci, psihoanalitiki in nevrologi na spomin in domišljijo neizogibno gledajo iz različnih zornih kotov. Za pisca glavnino njegovega dela opravi zgodba. Ko pišem leposlovno besedilo, me zanima, kaj mi *vzbuja občutek* ustreznosti in kaj mi *vzbuja občutek* neustreznosti. Pogosto za ozadje dejanj svojih namišljenih likov uporabim pokrajine, sobe in ulice, ki resnično obstajajo. Usmerja me zgodba, tkanje pripovedi, ki v meni odzvanja predvsem *čustveno*, ne pa toliko dobessedno verodostojno. Roman razvije lastno notranjo logiko, ki jo vodijo moji občutki.

Za analitika so ključni osebni spomini njegovega pacienta ter nič manj njegove fantazije in sanje. Te sobivajo v dialoškem ozračju analitskega prostora in v abstraktnem pojmovnem okviru, ki ga psihoanalitik vnaša v svoje delo. Ko prisluhne pacientovemu spominu, psihoanalitik upošteva Freudovo pojmovanje *Nachträglichkeit*, ki ga je James Strachey prevedel z »odloženi učinek«. Odrasli pacient nemara v sebi nosi spomine iz časa, ko je imel pet let, vendar so se ti spomini sčasoma preoblikovali. Analitik bo vsekakor pozoren na ponavljajoče se teme in obrambe v pripovedi svojega pacienta, pa tudi na glasovna nihanja, obotavljanje ter na govorico njegovega telesa, pa tudi na to, ali mu pacient gleda v oči. Kar se spleta med njima, ni nujno zgodba, ki predstavlja zgodovinsko dejstvo, temveč zgodba, ki preureja preteklost v pripoved, osmišljajajočo nevšečna čustva in nevroze. Bolnik in zdravnik morata, enako kot romanopisec, to pripoved tudi občutiti; zveneti mora telesno in hkrati čustveno pristno.

Nevrologinja je izurjena, da subjektivni spomin in ustvarjalna dejanja dojema s pomočjo objektivnih kategorij, za katere upa, da bodo razkrile nevrobiološke bitnosti jaza, ki ima tako spomin kot domišljijo. V skladu z Endlom Tulvingom in drugimi bo spomin verjetno razdelila na tri vrste: 1) epizodični spomin, zavestno osebno pomnjenje, ki ga je mogoče umestiti na neki kraj in v neki čas; 2) semantični spomin, neosebno pomnjenje podatkov – mačke imajo dlako, Kierkegaard je pisal pod psevdonimi; in 3) proceduralni spomin, nezavedne priučene veščine – kako vozimo kolo,

sežemo po kozarcu, tipkamo. Ker je znanstvenica, nedvomno pozna delo Josepha LeDoux-a o trajnih sinaptičnih povezavah, ki jih v spomin vtisnejo čustva, še posebej strah, in ve, da se spomini v naših možganih ne le utrjujejo, temveč dograjujejo. Čeprav ta naša nevrologinja nemara ni natančno prebrala Freuda, bi gotovo nevede soglašala z njim, da izvorni, »pravi« spomin ne obstaja; avtobiografski spomini so podvrženi spremembam. Nazadnje, vsaj teoretično, so njeni subjektivni občutki nebistveni za njeno delo.

V teh treh praksah odkrivamo dva modusa človeškega mišljenja, ki ju je William James v svojem eseju *Divjak in človeški razum* poimenoval pripovedno razmišljanje in razsojanje. Jerome Bruner ju je s filozofsko terminologijo označil kot dvoje prirojenih vrst, potemtakem bistveno različnih. Romanopisci razmišljajo v okviru zgodb. Analitiki uporabljajo narativno mišljenje kot tudi kategorijski razmislek razsojanja. Znanstveniki morda vključijo neki popis dogodka za ponazoritev, vendar njihovo nadaljnje delo ne vključuje zgodbe. Razsojanje je dosledno, vendar ni odvisno od prikaza časa. Pripoved pa je zasidrana v časovnem. V nasprotju s tokom, ki je značilen za pripovedništvo, so znanstvene kategorije statične. K spominu in domišljiji je treba pristopiti s tretjeosebne gledišča in ju postaviti v širšo taksonomijo. V razumskem modusu postanejo definicije nadvse pomembne in so zato pogosto vzrok spora. Prvoosebna izkušnja je za pripoved bistvena, saj vedno obstaja neki lik, čigar subjektivnost in namere so del tistega, kar poganja zgodbo, povedano iz takšne ali drugačne perspektive. V znanosti je subjekt brezimen in normativen.

Kaj je tretjeosebno gledišče? Znanstveniki ne morejo skočiti iz svoje kože in se preleviti v boga, nič bolj kot mi drugi. Po večinom neraziskanim sporazumu o tem, kar Thomas Kuhn v *Strukturi znanstvenih revolucij* imenuje paradigma – temeljni zaris sprejete teorije, ki pa se sčasoma spreminja, pogosto z velikimi pretresi – in po izrecnem soglasju o metodologiji, se znanstveniki izogibajo subjektivni pristranosti. Čeprav Freud sam nikoli ni uporabil besede *nepristranski*, je zamisel o nepristranskem analitiku na to področje neposredno prenesena iz naravoslovnih ved. Vsevedni pripovedovalec v nekaterih romanih igra to vlogo, ko zviška zre na svoje osebe in njihove norosti, vendar bralec ve, da pripovedovalec Henryja Fieldinga v romanu *Tom Jones*, naj bo še tako pameten, vseeno ni bog. Prav res, visokostni neosebni glas iz malodane vseh akademskih zapisov privzame držo tretje osebe. Obstaja avtor ali avtorji, vendar v besedilu ne nastopijo osebno. In vendar, kakor v svoji knjigi dokazuje Kuhn, zaznavna nepristranost ne obstaja. V zgodovini znanosti, psihoanalize in seveda romanopisja

mrgoli jasnih dokazov o tem. A ta resnica ne ovira ne odkritij ne inovacij; zgolj epistemologijo določa.

Če ne bi imeli imen in pojmov za stvari, sploh ne bi mogli govoriti o njih, kakor poudarja Avguštin. Tako razmišljanje kot pripovedni miselni načini ustvarjajo lingvistične prikaze. Obstajajo na zaimenski osi diskurza, kakor jo imenuje lingvist Emile Benveniste. *Jaz* zaobsega *tebe*, čeprav ta *jaz* zgolj prisluškuje notranjemu sebi. Jezikovne vojne so enako srdite kot možgansko/umske vojne. Ali obstaja univerzalna slovnica, kakor je trdil Noam Chomsky? Mar ni imel Wittgenstein prav, ko je rekel, da zasebni jezik ne obstaja? Kako se dokopljemo do jezika in kaj natančno mora napraviti z našimi spomini in izmišljijami? Glede tega ni nobenega soglasja. Naklonjena sem stališču A. R. Lurie, da vznik jezika *preuredi* umstveno pokrajino. Nisem privrženka postmodernističnega stališča, da jezik *je* umstvena pokrajina. Jezik, ki je zunaj in hkrati znotraj subjekta, ne glede na to, kakšne prirojene sposobnosti nemara imamo, da se ga naučimo, igra bistveno vlogo pri našem zavedanju samih sebe, pri tem, kako postanemo bitja ne le za »spominjam se«, temveč tudi za »kaj pa če...«?

Ljudje kodificiramo zaznavne izkušnje v zavednem spominu prek umestitve – kje in kdaj se je nekaj zgodilo – ter prek interpretacije, kaj to pomeni v širšem kontekstu našega življenja. V svojih avtobiografskih spomilih človek kakor v zrcalu samemu sebi postane nekdo drugi. Celo če sebe ne vidimo kot tretjo osebo, smo svoj jaz projicirali nekam drugam v času. Podobno opaža Merleau-Ponty v svoji *Fenomenologiji zaznave*: »Med jazom, ki analizira zaznavo, in jazom, ki zaznava, vedno obstaja razmik.« Obstaja razlika, trdi in pri tem povzema Heglovo razlikovanje med »v sebi« in »zase«. Kadar si dejavno priklicujem v spomin nekaj iz svoje preteklosti, je vpletena »volja«, kot je to poimenoval Avguštin. Prav po tem je Aristotel ločeval človeški spomin od živalskega. Samo ljudje se *hoteno* vračamo v minuli čas.

Epizodične spomine, ki jih obudimo, pa večinoma spreminjamo v zgodbe. Če je pripovedništvo, kot trdi Paul Ricoeur v delu *Čas in pripoved*, »kupčkanje« različnih v čas umeščenih dejanj ali epizod, v življenju ali v leposlovju, v smisel vsebujočo celoto, pa jaz verjamem, da je pomen bistveno utemeljen v čustvu. Smiselno se zdi, da se pripoved, vseprisotna oblika človeške misli, v tem, da posnema spomin sam, osredinja na pomembno, medtem ko nepomembno izpusti. Kar ne vzbudi mojega zanimanja, večinoma pozabim. Zgodbe o spominu in leposlovju so sestavljene tudi iz odsotnosti – vsega tistega gradiva, ki je izpuščeno.

Že leta 1895 sta psihologa Alfred Binet in Victor Henri testirala spomin otrok s sezname nepovezanih besed v nasprotju s smiselnimi odstavki.

Otroci so si veliko boljše zapomnili smiselne odlomke, vendar so jih izpraševalcema obnovili z lastnimi besedami. Ohranili so, če si izposodim oznako ruskih formalistov, *fabulo*. Zgodbo o Pepelki lahko povemo na veliko različnih načinov in podrobnosti nemara variirajo, toda *fabula*, okostje zgodbe, ostaja enaka. Pripovedni način postavlja v kontekst pomen ali valenco, neločljivo vsebovano v vsakem čustvu. Poveže in osmisli ločene čutne in čustvene prvine.

Toda Avguštinova ugotovitev, da se čustvo v spominu zamegli, nesporno velja za naše epizodične spomine. Ohlajevanje čustev, ki spada k takšnemu pomnjenju, je vgrajeno v naravo tovrstnega spomina, kajti prav naglo se prelevi v pripoved. Surova čustvena snov spominov se preoblikuje in nato iz odmaknjene lege pove v obliki zgodb. To preoblikovanje se v veliki meri, če ne v celoti, zgodi nezavedno. Ko se, denimo, spomnim, da sem leta 1982 osem dni preživela v bolnišnici zaradi nevzdržne migrene, ki me je pestila več mesecev, ne podoživljam ne bolečine ne čustvene stiske, čeprav so podobe v mojem umu od žalosti obarvane sivo.

Nič več se ne spominjam, kaj se je dogajalo vsak posamični dan v bolnišnici, temveč samo nekaterih pobliskov – bolničarke, ki je bila menda prepričana, da so bolniki z migreno bodisi nevrotiki ali pa simulanti, stažistov, ki so me v nedogled spraševali, kdo je predsednik države, in svojega zdravnika, ki je bil po vsem sodeč obupan, ker mi ni šlo na boljše. Spominjam se, da sem ležala v bolniški postelji, nič več pa si ne morem jasno priklicati pred oči sobe. Kljub temu v sebi nosim umsko sliko, verjetno jo sestavlja več bolnišničnih sob, ki sem jih obiskala ali videla v filmih. Pomenljive čustvene dogodke odlagamo v vizualni okoliš, kamor smiselno spadajo, vendar tisto, kar vidimo v svojem umu, najverjetneje ni prida podobno zadevi sami. Kar sem ohranila, je zgodba in nekaj uporabnih mentalnih podob, iz tistega verbalnega poročila pa se je marsikaj porazgubilo.

Dejstvo, da sem to bolnišnično bivanje uporabila v svojem prvem romanu *Na slepo*, stvari dodatno zaplete, saj sem epizodo iz svojega življenja, tisto, ki sem jo bržkone že prej spominsko priredila, nato predelala v leposlovje. Oboje, spominska zgodba in roman, sta bila ustvarjena nezavedno. Poleg tega se svojega sedemindvajsetletnega jaza ne spominjam zvesto. Vmes je poteklo preveč časa. Zlahka pa premestim prizor in se zagledam v tretji osebi – zmahano mlado svetlolasko, polno vbrizganega thorazina, kako strmi v strop. Bolnišnično poglavje iz *Na slepo* je francoski režiser Claude Miller spremenil v film, *La Chambre des Magiciennes*. Moja izkušnja iz leta 1982 v bolnišnici Mount Sinai se je razmnožila v tri zgodbe z isto *fabulo*: moj lastni narativni spomin na stvarni dogodek, na njem zasnovano

zgodbo moje osebe iz romana in na njeno zgodbo v filmu, v upodobitvi igralko Anne Brochet. Vsaka je drugačna in vsaka je zgrajena kakor pripoved, ki črpa iz imaginarnega, tistih preurejevalnih procesov, svojstvenih za zavestno dosegljive spomine.

Nevroloških raziskav o domišljiji ni veliko. Toda članek iz leta 2007 o pacientih z dvostranskimi poškodbami hipokampusu ugotavlja, da so trpeli zaradi poslabšanih domišljijjskih sposobnosti ter tudi slabšega spomina. V *The Journal of Neuroscience* je bil istega leta objavljen članek *Raba domišljije za razumevanje nevrnalne osnove epizodičnega spomina* izpod peresa istega tima, D. Hassabisa idr. Na osnovi skenov, narejenih z magnetno resonanco, povzema: »... nazorno smo prikazali, da se med priklicem epizodičnega spomina in vizualizacijo namišljenih dogodkov rekrutirajo predeli možganskega omrežja s hipokampusom vred.« Aktivirani del možganov je obsežno omrežje v možganski skorji, ki je vključeno pri kognitivnih funkcijah »na visoki ravni«, a ne samo pri epizodičnem spominu, temveč tudi pri razmišljanju o prihodnosti, prostorski navigaciji, teoriji uma in privzetem omrežju. Udeleženci so dobili tri naloge, razdeljene na rubrike: priklic spomina, poustvaritev in domišljija. Pomembno je, da so jih prosili, naj pri vseh teh scenarijih ostanejo čustveno nepristranski.

Avtorji so epizodični spomin razdelili na »konceptualne sestavine«, kot so jih poimenovali, med drugim na občutek subjektivnega časa, narativno strukturo in samoobdelavo. Postavili so hipotezo, da je v namišljenih, proti drugim usmerjenih scenarijih manj samoobdelave kot v avtobiografskih, kar je razumna misel, dokler se človek ne vpraša, kaj pravzaprav pomeni samoobdelava. V čem natančno namišljena zgodba, ki jo snujem o vas, njej ali njem, ne vključuje mene? Mar niso vse te pripovedi – priklicane v spomin, poustvarjene ali namišljene – povezane z mojim jazom in del moje subjektivne izkušnje? Poleg tega, mar niso te pripovedi vsaj deloma predstavljene v jeziku in s tem neizogibno umeščene na osi diskurza? Ne obstaja noben zaimenski *jaz* brez nekega *ti*. Ko razmišljam o tebi, mar nisi del mene? Kaj se tukaj procesira? Bi ne bilo nujno, da bi se nevrologija posvetovala z drugimi strokami, če naj izpopolni to postavko: samoobdelava? Mar ne bi v tem primeru koristil fenomenološki pojem utelešenega jaza? Kaj pa psihoanalitska teorija s svojimi notranjimi objekti, transferjem in protitransferjem? Sta lahko epizodični spomin in domišljija, navzlic učinku umirjanja, res kdaj docela ločena od čustva?

V izčrpnih študijah o samoobdelavi v nasprotju z obdelavo drugega, ki je bila leta 2009 objavljena v *Psychological Review*, Dorothée Legrand in Perrine Ruby ugotavljata: »Avtorji prej omenjenih študij... so postavili hipotezo,

da bi se moral določeni cerebralni substrat sistematično bolj aktivirati, ko gre za *jaz* v nasprotju z *ne-jazom*. Najin prikaz dokazuje, da to cerebralno omrežje, o katerem govorijo oni, ne kaže takšnega funkcionalnega profila.«

Vljudno domnevam, da so se mnogi raziskovalci, ki sta jih ocenili D. Legrand in P. Ruby, izgubili v filozofski divjini osebnosti. Na eksplicitni predstavitveni ravni epizodične in domišljjske pripovedi se mi razlikovanje med samoobdelavo in obdelavo drugega zdi popolnoma umetno.

V osupljivem članku iz leta 2011, *Telesni jaz: implicitno poznavanje tistega, kar je eksplicitno neznano*, so Frassinetti, Ferri, Maini in Gallese izpeljali dva poskusa, da bi razvozlati to vprašanje: »Neposredno smo primerjali implicitno in eksplicitno poznavanje telesnega jaza, da bi preverili hipotezo, da je osebna telesna prednost, tj. podpora pri razlikovanju svojih v primerjavi s telesnimi efektorji² drugih ljudi, izraz implicitne telesne vednosti.« V prvem poskusu so udeležencem predstavili tri fotografije, drugo vrh druge, njihovih lastnih in tujih dlani in stopal, kot tudi predmete, ki so pripadali njim ali drugim – prenosne telefone in čevlje. Naročili so jim, naj spodnjo ali zgornjo sliko uskladijo z osrednjo »ciljno«. Pri tej nalogi se je pokazala izrazita prednost pri osebnih rečeh. Drugače povedano, ljudje so se bistveno bolje izkazali pri usklajevanju lastnih telesnih delov kot pa telesnih delov drugih. Pri predmetih tovrstne prednosti ni bilo. V drugem poskusu ni bilo ciljne podobe, samo prazna bela škatla na sredini. Tokrat so vsakega udeleženca vprašali, katera od dveh drugih slik je njegova *lastna* roka, stopalo, telefon ali čevlj. V tem primeru ne le, da ni bilo nobene prednosti pri osebnih rečeh, temveč so bili rezultati pri prepoznavanju lastnih telesnih delov celo slabši, kar pa se ni zgodilo pri prepoznavanju osebnih predmetov.

Hipoteza pravi, da je pri prvi nalogi na delu nezavedna motorična predstava naših teles, medtem ko je za eksplicitno nalogo treba poklicati na pomoč »telesno identiteto«, kot so jo poimenovali avtorji. Telesna identiteta (ali *telesna podoba*, kot jo imenuje Shaun Gallagher v svojem delu *Kako telo oblikuje um*) je zavestna in ne nezavedna ideja. To je jaz, ki je zaznan kot neki drugi jaz. Pri eksplicitni nalogi odziv ni avtomatičen; človek mora o stvari razmisliti; razmislek pa poleg vizualne gradnje pogosto vključuje lingvistično. Je tisto *moje* stopalo? Ali stopalo nekoga drugega? Vredno je citirati, kaj so ugotovili avtorji: »Povzeto, naši rezultati prvič kažejo, da se predstavitev naših telesnih efektorjev ne le razlikuje od načina, kako predstavljamo nežive predmete, temveč je – kar je pomembnejše –

---

² Efektor: organ ali tkivo, ki se fiziološko odzove na dražljaj. (Op. prev.)

dostopno vsaj na dva različna načina: eden je impliciten, medtem ko je drugi odmaknjen, kakor pri tretji osebi.« Ta nezavedna/zavedna razlika je bistvena za razumevanje tega, čemur raziskovalci nevropodob pravijo »samoobdelava«.

William James je dejal, da imajo vsi osebni spomini »toplino in zaupnost«, neko lastno svojstvo. Če za individualnost ali identiteto uporabim latinsko besedo, imajo moji spomini *ipsnost*. Toda prav tako jo imajo moje fantazije, izkušnje vživljanja med branjem, moje misli o drugih, moja čustva o lastnih namišljenih osebah in moje sanje. Jamesova »toplina in zaupnost«, ta občutek lastništva, nista čustveno nevtralni. In kot je Freud poudaril v *Razlagi sanj*, naj bodo naše sanjske zgodbe še tako brezumne ali bizarne, čustva, ki jih vzbujajo v nas, niso namišljena. Tu navaja raziskovalca sanj, Strickerja: »Če se bojim roparjev v sanjah, so ti roparji resda namišljeni – toda strah je resničen.«

Medtem ko se na Proustov v čaj namočeni kos magdalenice lahko sklicuje že tako rekoč vsakdo, pa tu ni najbolj zanimivo, da kolaček v pripovedovalcu obudi spomine na otroštvo, marveč predvsem, da okus sprva prikljiče *zgolj občutek*. »... enak je učinek ljubezni, ki prepoji človeka z nekakšno dragoceno snovjo, vendar ta snov ni bila v meni, snov sem bil jaz sam.« Šele ko val vznesenosti upade, se Proustov pripovedovalec vpraša: »Kaj je pomenila?« Pomen, ki ga raziskuje sedem knjig prvoosebne pripovedi v *Iskanju izgubljenega časa*, tiči v valovanjih subjektivne izkušnje – čustvenega jaza v prostoru in času. Pripovedovalec najprej zazna in občuti. Potopljen je v predmiselno zavest čutne stvarnosti, ki je hkrati nekako tudi spominjanje. Šele pozneje razmisli o tem, razmislek pa zahteva, da sebe dojame kot objekt samemu sebi, tako kot dojema druge ljudi. Mar ni potemtakem logično, da na eksplicitni zavestni ravni pripovedovanja zgodb »samoobdelave« ne moremo ločiti od »obdelave drugih«?

Pripovedujoči jaz je jaz v času. Potopljeni smo v čas, ne nujno v tistega, ki ga meri ura, čeprav se odrasli sklicujemo nanj, zagotovo pa ne v fizikalni čas. Živimo v subjektivnem času, zaporednem času svoje zavesti, in tisto, kar se zgodi prej, postane šablona za nekaj, kar se bo po našem pričakovanju zgodilo pozneje. Pretekle zaznave prek ponovitev ustvarjajo prihodnje.

[...] Ko jih je imel moj nečak Ty pet in se je peljal v družinskem avtu, je prišel do osupljivega odkritja. Ozirajoč se na cesto za sabo je zaklical: »Tisto je preteklost!« Se nato obrnil proti cesti pred avtom in zavrnil: »Tisto je prihodnost!« Sečišče te pretakajoče se stvarnosti časa in prostora je bil seveda Ty sam.

Vemo, da je oblika časa oziroma časovno usklajevanje tudi del detinstva. Psihoanaliza, raziskave o navezanosti in raziskovalci detinje dobe, kakršen je Daniel Stern, so bistveni za naše pojmovanje tega, čemur lahko rečemo intersubjektivna glasba zgodnjega življenja, predverbalne melodije prvih človeških stikov. Kot je postuliral John Bowlby, ti ritmi navezav bistveno vplivajo na tovrstno ureditev pozneje v življenju. V empirični raziskavi glasovnih medsebojnih vplivov med odraslim in detetom, *Ritmi dialoga v detinstvu*, avtorji izhajajo iz diadnega pogleda na zgodnje sporazumevanje. Pretanjena analiza ritmične dialektike med materjo in otrokom oskrbi temelj za otrokove nadaljnje družbene in kognitivne izkušnje, s tem da oblikuje »časovna pričakovanja«, kot so jih poimenovali. Ta telesna, čustvena pričakovanja oblikujejo temelj za os diskurza in pripovednega jaza. Otrokove predmiselne zavestne zaznave še niso namenjene *njemu samemu* v artikulirani zgodbi. Toda te globoko nameščene telesne metrike, motorično senzorni utripi sebe in drugega se vseeno spojijo z genetskim temperamentom v dinamični sinaptični rasti, ki spremlja zgodnje čustveno učenje. V svoji knjigi *Emocionalna nevrologija* Jaak Panksepp zapiše: »S psihološkega vidika bi rekel, da je glavna reč, ki dozori (v otrokovih stikih s svetom) pri čustvenem razvoju, povezava notranjih čustvenih vrednosti z novimi življenjskimi izkušnjami. Toda poleg epigenetskih procesov, povezanih z osebno čustveno izkušnjo vsakega posameznika, ki vodi v edinstvene čustvene navade in značilnosti, obstaja tudi spontan nevrobiološki razvoj čustvenih in vedenjskih sistemov med otroštvom in adolescenco.«

Ljudje smo bitja subjektivnega časa, zasnovanega v nebesednih dialogih detinstva, ki se zatem razvijejo v jezik in njegovo naravno posledico, zgodbo. Naj bo narativni jaz še tako pomemben, pa se povsem strinjam z Danom Zahavijem, ki v svoji knjigi *Subjektivnost in osebnost* zapiše: »Ravnamo upravičeno, če svojo osebnost skrcimo na tisto, o čemer lahko pripovedujemo?« Nato doda: »Pripovedovalec bo v življenjske dogodke neizogibno vtisnil red, kakršnega v času doživljanja niso imeli.« Proustova »dragocena snov«, o kateri pove, da je bila on sam, odzvanja v Pankseppovi predelavi znamenitega Descartesovega *cogito ergo sum* v *čutim, torej sem*. Panksepp v *Nevralni naravi osrednjega JAZA* ta JAZ umesti v možgansko deblo: »... zmožnost, da doživljamo surovo čustvo,« trdi, »je morda bistveni predhodnik predvidevanja, načrtovanja in zatorej premišljene namere.« Sama bi temu seznamu dodala pripoved.

[...] *Pripovedke iz zibke*, ki jih je uredila Katherine Nelson, se osredinijo na monologe Emily Oster, ki so jih posneli, preden je zaspala, med njenim enaindvajsetim in šestintridesetim mesecem. Ti samogovori so osupljiva

ponazoritev tistega, kar je Vygotsky poimenoval zasebni govor, na stopnji, preden ga nadomesti notranji govor. Priča smo klepetavemu sprotnemu napovedovalcu, ki še ni šel v ilegalo. Navajam del monologa, v katerem enaindvajsetmesečna Emily klepeče s svojo lutko.

<i>Punčka ne ponoči</i>	
<i>ker punčka joka</i>	<i>punčka ne je</i>
<i>večerjo v v v tem</i>	<i>ne je brokoli ne</i>
<i>tako moja punčka je večerjo</i>	<i>potem</i>
<i>punčki slabo</i>	<i>punčka ne je</i>
<i>večerjo ...</i>	<i>Emmy ne je večerjo</i>

Tu ni nobenih ustaljenih časov, ki bi določali preteklost, sedanost in prihodnost, nobenega zaimenskega *jaza*. Sta pa tretjeosebna punčka in tretjeosebna Emmy, lika, ki se mešata v nekakšni protopripovedi. Emily se verbalno predstavlja kot zastopnica same sebe in opiše niz dejanj, da bi osmislila svoje čustvo: spomin, da se je počutila slabo, ni jedla, ni mogla spati. Tretjeosebna »Emmy« ima prednost pred prvoosebni »jaz«, kajti samozavedanje sebe, resničnost »zase« nastaja, ko vidi sebe, kakor jo vidijo drugi, tisti bistveni drugi, ki Emmy prepoznavajo kot zastopnico in akterko na svetu.

Emilyjini monologi so v knjigi izdatno razčlenjeni, dve stvari pa nista omenjeni, mogoče zato, ker sta preveč očitni: imeti pripovedovalca, zunanjšega in govorečega ali pa notranjšega in molčečega, je način, kako delaš družbo samemu sebi. V jeziku se drugo vedno dotika *jaza*, že zato, ker ga s tem izraža.

Nekateri spomini nimajo pripovedovalca in ne časa, razen sedanosti. Leta 1961, ko je bila moja sestrična Nette stara leto dni, je s starši in sestro odpotovala v Afriko. Njen oče, moj stric, je bil zdravnik, zaposlen v Bambuliju, v takratni Tanganjiki. Nette se je naučila svahili, ta jezik pa pozneje pozabila. Pri treh letih se je namreč z družino vrnila na Norveško. Nette v zavesti ni ohranila nobenih spominov na Afriko, nato pa je leta 2007 s soprogom Madsom obiskala Tanzanijo. Ko je prispela v Bambuli, jo je takoj preplaval občutek domačnosti. Vonjave, barve in zvoki so prispevali k opojnemu občutku, da je prišla domov. Nekega popoldneva sta Nette in Mads na cesti naletela na gručo šolarik, in čeprav se niso mogli pogovarjati v skupnem jeziku, so se sporazumevali z nasmehi, smehom in kretnjami. Mads je predlagal, naj Nette zabruna melodijo, ki se je spominjala iz otroštva, melodijo pesmi, ki jo je družina nekoč pela, besedilo pa se je porazgubilo. Ko so deklice zaslišale napev, so povzele in Nette, osupla, z njimi. Drug za drugim so se v njej prebudili izgubljeni verzi in Nette

je glasno, veselo zapela. V tem trenutku oživiljenega spomina je po vsem sodeč izpuhtelo vmesnih enainštirideset let. Štiriinštiridesetletna ženska in malčica sta se sešli.

Ta spomin ni epizodičen, in čeprav sem ga povedala v obliki zgodbe, obuditev pesmi in valov veselja, ki ju je doživela moja sestrična, nista pripoved, temveč oblika nenamerne spomina. John Hughlings Jackson, nevrolog iz 19. stoletja, je tovrstno ponavljajoče se, priučeno znanje poimenoval *avtomatizmi*. Avtomatizem je proprioceptijski³, povezan z mojo telesno orientacijo v prostoru, čemur je Merleau-Ponty dejal *telesna shema*, in zajema moje motorično senzorične zmožnosti. Zaznavni kontekst – vid, sluh in vonj – so učinkovali kot namigi in nekoč naučene, vendar izgubljene besede v svahiliju so se avtomatično povrnilo. Da je Nettin izbruh spomina pospremil val radosti, je pomembno *samo po sebi*. Čustvo zaznamuje izkušnjo z *valenco*, ugodno ali neugodno, v okviru niza užitek–bolečina. Ostaja docela na ravni čutov in predmiselno, dokler se ne vprašamo: Kaj je to pomenilo?

Najbolj dramatična oblika telesnega predmiselnega, nenamerne spomina pa je poblisk nazaj. Po prometni nesreči so se mi štiri noči zapored dogajali retrospektivni pobliski, ki so me s sunkom metali iz sna. Trdovraten, ponavljajoč se in strašen je bil ta spomin vizualno motorično podoživljanje trka. Kakor dokazujeta psihoanalitika Françoise Davoine in Jean-Max Gaudillière v knjigi *Zgodovina izza travme*, ta oblika travmatičnega spomina obstaja zunaj časa in jezika. Ni v preteklosti. Gre za spomin, za kakršnega je Avguštin rekel, da si ga nihče *ne bi želel* imeti. V članku iz leta 1993 nevrobiologa van der Kolk in Saporta izrečeta enako trditev: »Ta doživetja se zatem nemara enkodirajo na zaznavno-gibalni ravni brez prave umestitve v prostoru in času. Prav zato jih ni mogoče zlahka prevesti v simbolični jezik, potreben za jezikovni priklic.« Prevod v besede pomeni mesto v prostoru in času; pa tudi odmik in, morda ironično, večjo gibljivost v spominu. Prav ta pa poskrbi za ohlajevanje in za ustvarjalne vidike pripovedi, bodisi v spominu bodisi v leposlovju.

Freud v *Onstran načela ugodja* navaja Kanta, za katerega sta »čas in prostor 'nujni obliki misli'« in nato nadaljuje: »Naučili smo se, da so nezavedni umski procesi sami 'brezčasni'. To najprej pomeni, da niso urejeni časovno, da jih čas nikakor ne spreminja in da jih ne moremo povezovati s pojmom časa.« V nasprotju s sekundarnim procesom ta primarni proces, kot ga je poimenoval Freud, ne razlikuje med preteklostjo, sedanostjo in

---

³Propriocepcija: čutno zaznavanje lastnega telesa. (Op. prev.)

prihodnostjo. To obliko arhaične misli bežno uzremo v sanjah, ki so bolj trdne, čustvene in povezovalne kot budna misel, ter v Emilyjinih zgodnjih samogovorih, v katerih subjektivni čas še ni povsem kodiran v jeziku.

Ne preseneča, da je ustvarjalnost večidel nezavedna. Psihoanaliza že dolgo ve, da smo samim sebi tujci, pojem nezavednega nas spremlja najmanj od Leibnitza, od 17. stoletja. Celotni ustvarjalnosti v obeh mišljenjskih načinih – umovanju in pripovedovanju – lahko sledimo do te brezčasne razsežnosti človeške izkušnje oziroma, če naj se tako izrazim, do razsežnosti z motorično senzorično časovnico, ne pa do samoreflektivnega časa. V pismu Jacquesu Hadamardu je Albert Einstein zapisal, da ne jezik ne »kakršne koli druge vrste znakov, ki jih je mogoče posredovati drugim,« niso pomenljivo opredeljevali njegovih misli. Njegovo delo, je rekel, je bilo rezultat »asociativne« igre, zanj sta bila značilna »vizualno in motorično« in imelo je »čustven temelj«. Tudi znameniti matematik Henri Poincaré je poudarjal nezavedne izvore svojih dognanj.

[...] Vsake toliko plane na dan neka formula, pesem, esej, roman, kakor v budnih sanjah. Pesnik Czesław Miłosz je nekoč dejal: »Vse svoje življenje, če sem odkrit, sem pod vplivom daimona in ne razumem povsem, kako so nastale pesmi, ki mi jih je narekoval.« William Blake je povedal, da je bila njegova pesnitev *Milton* »napisana po neposrednem nareku ... brez premisleka in včasih proti moji volji«. Nietzsche je opisal misli, ki so ga obšle kakor strela z jasnega: »Glede tega nikdar nisem imel izbire.« Zadnje strani mojega romana *Bridkosti nekega Američana* so bile napisane v transu. Zdelo se je, da se pišejo same. Takšna razodetja morda izhajajo iz let delovnega življenja, branja, učenja in preudarjanja, a kljub temu vzniknejo kakor razodetja.

Pri nevroloških raziskavah sem vedno znova naletela na naslednjo opredelitev ustvarjalnosti: »Stvaritev nečesa novega in uporabnega v okviru nekega družbenega konteksta.« Koristnega? So imeli delo Emily Dickinson za koristno? V njenem družbenem kontekstu njene radikalne, plamteče izvirne pesmi niso imele nobenega mesta. So koristne danes? To raziskovalno definicijo moramo ustvarjalno razumeti v korporativnem izrazoslovju poznega kapitalizma. Še ena sestavina ustvarjalnosti, ki nastopa v teh študijah, pa je divergentno (raznosmerno) mišljenje ali DT. V neki študiji so skenirali udeleženceve možgane, ko so ti »proizvajali mnogovrstne rešitve za ciljna vprašanja«. Več rešitev, večja ustvarjalnost, ampak to je butasto, kakor je pronicljivo povedal že Poincaré. Ljudje nismo stroji ali računalniki, temveč utelešena bitja; vodijo nas obsežna nezavedna in občutena čustva.

Pogosto sem se vprašala: zakaj povedati eno izmišljeno zgodbo in ne druge? Teoretično lahko romanopisec piše o čemer koli, vendar ne ravna tako. Zdi se, kakor da *fabula* že čaka in jo je treba trudoma izkopati ali priklicati iz spomina.

Ta proces ni izključno rezultat t. i. višjega spoznavanja; ni zgolj spoznaven ali lingvističen. Kadar pišem, v svojem umu vidim podobe in čutim ritme svojih stavkov, utelešena časovna pričakovanja, vodijo pa me nagoni občutki za pravilno in napačno, občutki, ki se ne razlikujejo dosti od tistega, kar se mi je kot pacientki dogajalo med psihoterapijo. Kakor je razložila moja analitičarka, me prešine sunek prepoznave, ki pa nikdar ni samo razumsko dognanje, temveč pomen vedno začutim: *Moj bog, to je res, in če je res, moram svojo zgodbo napisati znova!*

Leposlovna dela se rodijo iz enake sposobnosti, ki izkušnjo, razločno vtisnjeno v spomin, preobrazi v pripovedi, toda oblikovala so se nezavedno. Tako kot epizodični spomini in sanje tudi leposlovje poustvari globoko čustveno gradivo v smiselni zgodbah, čeprav osebe in zaplet v romanu niso nujno zasidrani v stvarnih dogodkih. In ni treba, da smo kartezijski dualisti, da bi domišljijo pojmovali kot most med brezčasnim, osrednjim senzorično-motoričnim čustvenim jazom in povsem zavedajočim se, premišljujočim in/ali pripovedujočim, lingvistično kulturnim jazom, zakoreninjenim v subjektivno intersubjektivnih realitetah časa in prostora. Po vsem sodeč je torej pisanje leposlovja, ustvarjanje namišljenega sveta, kakor obujanje spomina na nekaj, kar se ni nikoli zgodilo.

Prevedla Miriam Drev

Marko Pavliha z
Boštjanom
M. Zupančičem

Pavliha: Na začetku najinega kramljanja si bom v privilegirano počaščeni vlogi izpraševalca dovolil osebno noto v spominskem molu. Spoznala sva sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja in – si morete predstavljati! – preteklega tisočletja na ljubljanski pravni fakulteti ob vašem povratku iz Združenih držav Amerike, ko ste delovali v tesni pisarni v nekakšnih katakombah namesto v kabinetu, ki bi bil vreden učenjaka svetovnega formata. Poiskal sem vas z nemalo treme, saj je o vas mnogoteri glas pripotoval v šentflorjansko deveto vas, namreč da ste izjemen pravnik s harvardskim doktoratom, filozof, polihistor, kolumnist, pisatelj, pesnik in strasten iskalec resnice, nisem pa še mogel vedeti, da boste kmalu postali sodnik na ustavnem sodišču nove samostojne države in potem na Evropskem sodišču za človekove pravice, kjer ste preživeli skoraj dve desetletji. Takisto ste sloveli kot strog, ameriško pedanten in avantgarden profesor, ki so ga mnogi čislali in skorajda malikovali, nekateri pa po stari slovenski navadi zavistno črtili in se ga oteпали. Za razlog nenapovedanega obiska sem si izmislil vprašanje v zvezi z mojo diplomsko nalogo s področja kriminalistike in kazenskega procesnega prava (zakaj priče spreminjajo svoje izjave tekom postopka), v resnici pa sem vas hotel le osebno doživeti, ker sem do obljubljenе Amerike zaradi bližnjih sorodnikov vedno gojil vzhičene simpatije. Pogovor je bil vznemirljiv in nenavadno psihoanalitično naravnan, v naslednjih letih

Boštjan M. Zupančič

pa sva se še nekajkrat srečala zaradi mojega podiplomskega študija v Kanadi, pri čemer ste mi prijazno napisali priporočilo, čeravno z dokaj provokativnim predhodnim vprašanjem, ali sem res prepričan, da je to zame. V tistem času sem prebral vašo sijajno knjigo *Bitje in hrepenenje*, ki jo krasi dobrohotno posvetilo, zdajle pa naj nama služi za odskočno desko v umsko in duhovno sfero.

Milenko Vakanjac je v spremni besedi zapisal, da v zvrst slovenskega eseja vnašate »zlasti drugačne teoretske poudarke, pa tudi čisto literarne vidike, ki jih zvrst, za katero od Izidorja Cankarja dalje na Slovenskem ne najdemo posebej uspešnih predstavnikov, znova obuja kot nadvse privlačno, sporočilno in premisleka vredno.« Knjigo dobesedno začnete z eno samo veliko ljubeznijo in uvodno premiso, da obstajata dve vrsti ljudi, pesniki in drugi, tisti, ki so, in oni, ki niso, in tudi dve vrsti

ljudstev: tista, ki svojim pesnikom prisluhnejo in jim slede, in ljudstva, ki pravijo *ce n'est pas que la literature*.

Ker ste naše gore list, spoštovani profesor Zupančič, poznavalec domačih razmer in hkrati svetovljan, ki je dobro polovico svojega življenja preživel v tujini, boste lahko zelo objektivno odgovorili na ogrevalno vprašanje – četudi se v imenu bralcev že zdajle priporočam za subjektivne puščice – kakšno ljudstvo je slovenski narod?

Zupančič: Hvala za vaše reminiscence in za prijazne uvodne besede! Kar zadeva eseje in esejizem, je res, da sem ga v Naših razgledih – ko sem jih pošiljal še iz New Yorka – kot prvi spet uvedel v slovensko literaturo. Toliko za literarno zgodovino, ker sem se takrat navduševal nad Montaignovimi spisi, ki veljajo za izvor tega literarnega žanra. Tega mi v “ljudski republiki” seveda niso priznali; ta primat so mi literati pozneje, ne da bi se ženirali, jasno odrekli. *Tant pis*, bi rekli Francozi. A to se navezuje na vaše vprašanje o tem, kakšni smo Slovenci: narod brez herojev.

Seveda se vsi spomnimo pesniške formule nam vsem dragega Cirila Zlobca, dolgoletnega urednika Sodobnosti: »Lepo je biti Slovenec, ampak težko.« To je tako značilno za Zlobca in za njegov primorski optimizem! Sam pa sem po naravi, ker sem pač predvsem kritični intelektualec, pesimist. Bliže mi je Svetlana Makarovič s svojimi Slovenclji. Ti so se zadnje čase pretvorili v Butalce. Fran Milčinski, ki je bil po očetu Čeh – to je bistveno! –, je bil od vseh najboljši diagnostik. In preroški prognostik! Bil je najin kolega pravnik, med drugim sodnik za mladoletnike v še civiliziranem času Stefana Zweiga pred prvo svetovno vojno, ko je bil svet še urejen. Pa vendar je že takrat postavil to butalsko diagnozo.

O tem, kakšno ljudstvo so Slovenci, torej ni dvoma, *catch* pa je v vprašanju, zakaj je ta ugotovitev šele zdaj prišla polno do izraza. No, tudi to je očitno. Zdaj smo prvič v svoji zgodovini državno in politično neodvisni. Ne moremo se več izgovarjati ne na Dunaj ne na Beograd. V sobi smo ostali sami. Ogledalo nam je postavljeno pred nos. Nimamo izbire, moramo se v njem gledati *ino* ogledati.

Sam sem temu do zadnjega nasprotoval, bil sem poslednji Mohikanec – tudi to se razbere iz mojih esejev v Naših razgledih. Spomnim se enega z naslovom *Ex Oriente lux!*, zaradi katerega me je napadel sicer sijajni Rado Bordon, pesnik iz Kopra, ki je tudi napisal lepo zbirko *Večne zanke*. Tudi on je bil pravnik, mimogrede, in tudi nanj so pozabili.

Protislovnost osamosvojitve, ki so jo seveda režirale tuje obveščevalne službe, zlasti tudi nemška, se je zdaj izkazala za kontraproduktivno.

V temelju je šlo za to, to mi je takrat odkrito rekel pokojni France Bučar, da ohranimo »etnično čistost«. Kar koli že to pomeni, ker to je vprašanje genetike. Tudi znani Pučnikov citat cika točno na to, sicer zamolčano in še le danes politično nekorektno ambicijo. Škandal z izbrisanimi, butalski poskus administrativnega etničnega čiščenja, ki smo ga na Evropskem sodišču za človekove pravice (ESČP) ostro obsodili, so zakuhali butalci: predsednik takratne vlade Peterle, Bavčar kot notranji minister in državni sekretar Devetak ter posredno vsa takratna vlada. Še vedno čakam, da bo za to kdo od teh "osamosvojiteljev", kot jim pravi Peterle, kazensko odgovarjal.

Tu ne gre samo za neumnost, s katero butalski policaj lovi Cefizlja: pri enih vratih noter, pri drugih ven. Gre za rasizem, za prikrit fašizem. V to past se je pod njihovim vplivom ujelo veliko Slovencev, kar v Jugoslaviji ne bi bilo mogoče. Neža Kogovšek Šalomon, zdaj ji pišem spremno besedo, bo o tem objavila knjigo v angleškem jeziku. Tako se bo zadeva dokončno internacionalizirala. Svetovna javnost bo o tem informirana, velik del Slovencev pa si še vedno zatiska oči!

Druga taka zgodba je bila kalvarija z varčevalci Ljubljanske banke, tudi primer pred ESČP. Tu za debakel niso bili krivi desni. Na "kontinuitetni" levi sceni tudi ni manjkalo butalcev, ki so, da bi blokirali ustavno-sodno presojo s strani ustavnega sodišča, o tem z dvotretjinsko večino v Državnem zboru sprejeli ustavni zakon. Ime, ki mi ga je takrat s tem v zvezi omenil Kučan, je bil Mitja Gaspari – a nesposobnih, ki niso bili zmožni predvideti tega finančnega debakla in so prikrivali to, kaj se je v Ljubljanski banki res dogajalo, je bilo po mojem še nekaj drugih. Kam je šel ves denar, sem vprašal na javni obravnavi na ESČP. Na to niti njihova pariška odvetnica ni bila v stanju odgovoriti.

S temi zadevami je vse skupaj prišlo tako daleč, da me je eden od kolegov sodnikov na ESČP vprašal takole: »Pa kaj je s temi tvojimi Slovenci!? Drugega za drugim ustvarjajo škandale, ki potem pridejo v Strasbourg ...«

Sedanje zgodbe z migranti, ki so jo na Bližnjem vzhodu seveda zakuhali Američani, na slovenskem teritoriju ne bi bilo, če bi bila posredi večja država Jugoslavija. Ker so jo balkanizirali, kar v angleščini pomeni dezintegrirali, razdrobili, se stvari odvijajo vse drugače. Spet je protislovno, da je osamosvojitvev prinesla učinek prav nasproten tistemu, ki so ga butalci želeli. Karma? Zdaj mrzlično iščejo vzroke za grdo nestrpnost do prebežnikov, na izvirni greh pa so pozabili. *Quod ab initio vitiosum est, tractu tempore convalescere non potest* (tako Marcus Porcius Cato, pravnik, veliki kritik Cezarja in njegovih imperialnih ambicij).

Navkljub vsemu pa se na koncu strinjam s pesnikom. V Sloveniji smo doma. Imamo to prekrasno Slovenijo. Če pozabimo na državo, ki nam pobira davke in počne neumnosti, so ljudje vsaj na mojem koncu Primorske v svoji človeškosti neprekosljivi. Niso, kot na Zahodu, plastični in odtujeni. Z njimi najdemo stik in sočustvovanje. Problem je negativna selekcija, ki se je zgodila dobesedno takoj po osamosvojitvi. Zdaj imamo butalsko »elito« in demokracijo, ki jo je naplavila: to je ta problem. Žal pa ostajamo narod brez herojev. Brez elite.

Pavliha: Če vam smem navkljub težki temi pritrditi v malce hudomušnem slogu, bi rekel *my sentiments exactly*, kot je to storil Pierce Brosnan med prvim srečanjem s Colinom Firthom v glasbenem filmu *Mamma Mia*, povsem primeren pa bi bil zgolj slovenski zaskrbljeni vzklik *mati moja!* Strinjam se z vami, smo kot bolni prebivalci metaforične Cukrarne v butalskem Blatnem dolu, ki bi bil sicer lahko pravi biser v prečudoviti naravni školjki, če ga ne bi prebivalci tako zelo posvinjali, da ne uporabim kakšne vulgarne besede. Bržkone poznate izkušenega diplomata Bojana Grobovska, ki ponuja lucidne odgovore na retorično vprašanje, zakaj recimo Slovenija ni Švica. Meni, da je slovenska kriza predvsem kriza vrednot, ker nas preveva obrambni nacionalizem in se nam maščuje nikoli dovršena samorefleksija o različnih obdobjih naše zgodovine. Zato potrebujemo državnike in etično, nadpovprečno izobrazeno elito, iz katere jih bomo rekrutirali, a nam je žal primanjkuje. Veleposlanik še pravi, da naj bo »manj krpanovščine in Krpanov ter več Vidmarjev, Boscarolov in Žižkov,« vi pa ste v *Bitju in hrepenenju* sijajno zapisali, da bi potrebovali epidemiologijo smiselnosti in bi morali cepiti s pesmijo dovršen del populacije, da bi »ves narod vzcvetel v veselju do življenja«. Večkrat sem v vaših esejih prebral misel *it takes one to recognize (know) one*, ki sem jo zares doumel šele po nekajletnem bivanju onkraj Atlantika. Drži, sorodne duše se hitro "povohajo" in spoznajo, gliha vkup štriha, tako med zlikovci kot med dobrimi ljudmi, ki jim je kristalno jasno, da je podoba elite na slovenskih tleh vse bolj izrojena, kajti v gospodarstvu, politiki in pravzaprav vsepovsod mrgoli zasvojenih prededipalnih snobov, jare gospode, povzpetnikov, svetohlincev in licemercev. Na to sta recimo opozarjala izjemni dr. Anton Trstenjak in pozneje dr. Janez Rugelj skozi osvetljeno temačnost samomorilnosti in zasvojenosti premnogih Slovenk in Slovencev z alkoholom, kokainom, tobakom in drugimi škodljivimi substancami ter navadami, recimo pocestnim

divjanjem, toda to so simptomi, ne pa vzroki (j)etičnosti, ki jim prav vi posvečate obilo raziskovalnega erosa.

Živo se spominjam najinega pogovora o španskem filozofu Joséju Ortegi y Gassetu, ki je pred skoraj stotimi leti napisal provokativno knjigo *Upor množic*, v kateri je razglabljal tudi o eliti in ljudi ločil na človeka maso (množico) in človeka odličnika. Že tedaj je ugotavljal, da so se množice količinsko, s kopičenjem, povzpele do polne družbene moči, vendar se ne bi smele in zmogle voditi same, še manj pa upravljati družbo, zato je Evropa prestajala najresnejšo krizo, ki je lahko zadela ljudstva, narode in kulture. Večina ljudi, je modroval Gasset, se izgubljeno pretika skozi življenje in hodi, kot da bi jih nosila luna, povsem drugače pa je z izbranim, odličnim človekom, elitnikom, ki mu življenje »ni v slast, če ga ne postavi v službo čému transcendentnemu«. Cicero je v svojem znamenitem in zadnjem delu *De Officiis* v isti tonaliteti poučeval sina, da čuti takšen človek nujnost, da služi, in ko mu ta nujnost umanjka, iznajde težje, zahtevnejše norme. Njegovo življenje odlikujeta disciplina in plemenitost, ki se opredeljuje z zahtevnostjo in obveznostmi, nenehnim urjenjem – *askésis*, ne pa s pravicami. Elita živi ustvarjalno življenje, katerega pogoj je »režim visoke higiene, velikega ugleda, nenehnih spodbud, ki drastijo zavest dostojanstva«.

O vsem tem in še čem, profesor Zupančič, razglabljate v svoji tetralogiji o "suhih kravah", med katerimi še posebej slovi *Druga od suhih krav*, ki ste jo poimenovali *Tembatsu*, kar v japonščini pomeni kazen, ki prihaja zviška, z neba, bojda pa se med naprednimi intelektualci prijemljeta tudi poslednji dve, pri katerih sem imel čast sodelovati: *Razprave o razlogih za razsulo* in *Epifanija*. Nam lahko poveste malce več o tem, zakaj ste se sploh lotili tako težkega in nekonformističnega pisanja, kaj je bistvo vseh štirih knjig, po kakšnem ključu ste izbirali soavtorje? Mar lahko upamo na sproženje procesa avtosinhronizacije, o katerem je v migrantskem kontekstu nedavno govoril dr. Yuri Yatsko, fizik, psiholog in znanstvenik, ki raziskuje meje znanosti, paraznanosti, ezoterike in jih prenaša v vsakdanje življenje? Če bi njegovo prognozo presadili v našo vrednotno osiromašeno trdo zemljico, bi lahko sklepali nekako takole: ko bo število odličnikov in drugih samouresničenih in ozaveščenih oseb doseglo 5–7-odstotno kritično maso, se bodo tudi drugi ljudje začeli množično spreobračati na boljše, kar pomeni, da bi bili kot družba ali narod sposobni kvantnega preskoka na višjo duhovno raven, saj veste, v duhu prerokbe, da bo moralo biti 21. stoletje duhovno, sicer ga ne bo.

Zupančič: Sam sem, kot sem že rekel – pa zlasti v slovenskem sobesedilu – pesimist. A to šele zdaj. Leta 1986 sem se po petnajstletni emigraciji v ZDA vrnil, poln pozitivne energije in idej. Verjel sem v socializem, realno obstoječi, takšen, kot je takrat bil pri nas. (Nikoli nisem bil član partije ali kake druge stranke.) Razpad socializma sem doživel zelo osebno, po izkušnji s kapitalizmom malone tragično. Od takrat sonce ni več sijalo kot poprej. Tako sem rekel znanki Gruberjevi, sestri mojega študenta s Harvarda, novinarki Christian Science Monitor, ki je v Ljubljano hodila iz Rima. Ker, kot je rekla, se je v Ljubljani kaj dogajalo, v Rimu pa ne.

Zgrožen sem bil nad tem, da hočejo odpraviti »družbeno lastnino nad produkcijskimi sredstvi«, kot mi je rekel Kučan, v korist »znanih lastnikov«. *Nonsense*, to je bila regresija na že preseženo zgodovinsko stopnjo. Saj zato pa sem že večkrat rekel, da smo se Slovenci kar naenkrat znašli na napačni strani zgodovine.

Iz tistega časa se spomnim dveh dogodkov.

Prvi pogovor, ki se ga spomnim, je bil, ko še ni kazalo na razpad sistema. Petru Kovačiču Peršinu sem rekel, da mora vendar biti vsakomur socialno-psihološko jasno, da smo na primer že *vis-à-vis* neki malomeščanski Avstriji po naši socialistični mentaliteti in zavesti zgodovinsko pač daleč naprej. Odvrnil mi je: »Ja, celo moja stara mati, če gremo v Avstrijo, to takoj opazi.«

Ko pa se je ta regresija začela dogajati, je bil pri meni, ker so se takrat za samoupravljanje itd. na Zahodu zanimali mnogi napredni intelektualci, neki angleški profesor. Popoldne sva sedela v naši jedilnici na Zrinjskega cesti, jaz sem jadikoval nad tem, kar se je dogajalo. V sobi se je počasi temnilo, tako dolgo sva se pogovarjala. Zelo potrpežljivo me je poslušal, na koncu pa je rekel: "Če so delavci tako neumni, da bodo glasovali za kapitalizem, potem je to usoda, ki si jo zaslužijo ..."

No, ne vem, če si jo res. Jugoslavijo in njen socializem je bilo treba uničiti prav zato, ker je njen socialistični sistem – to pa je bil "slab" vzorec, po katerem bi se lahko zgledovali še drugi – odlično deloval.

Zvijajača, o kateri danes odkrito govorijo in jo povsod prakticirajo, je bila finančna. Državi, ki jim je napoti, dajo velike kredite z »ekspertnim« zagotovilom, da bo to dvignilo gospodarsko rast. Jasno, država potem kreditov, s katerimi so si *nota bene* Slovenci zgradili svoje hiše, ni zmožna vrniti, niti obresti. Potem vijak privijejo, država gre v gospodarsko krizo. In politično nestabilnost.

Kot sem že zapisal, je v Jugoslaviji k temu odločilno pripomogla nemška BND (*Bundesnachrichtendienst*). Vžigalna kapica na tej patroni so

bili Albanci v Srbiji, ki jih je tako strastno zagovarjal Jaša Zlobec, Džuli Šviga, v Mladini. Nemci so »zlopamtila«, dolgoročno izredno maščevalni. Srbom zaradi druge svetovne vojne in še česa niso nikoli odpustili. To o vlogi BND v Jugoslaviji je bilo vse opisano in objavljeno v ameriškem tisku, ničesar si nisem izmislil. Čas pa je, da to že enkrat pride v naš zgodovinski spomin.

Ob samem osamosvajanju, spomnim se ustanovnega kongresa SDZ (Slovenske demokratske zveze) 11. januarja 1989 v Cankarjevem domu v Ljubljani, ni bilo nobenih drugih medijev, samo nemški. Naključje? Genscher v svojem rumenem puloverju je bil boter slovenske osamosvojitve, nihče pa po butalsko ni pomislil na to, da bi bil za vsem tem lahko še kak drug motiv. Ker sem sam vodil ta ustanovni kongres, sem bil zgrožen nad prvim revanšističnim izpadom kiparja Marjana Keršiča in sem hotel krotiti tiste, ki so mu sledili: zaman. Absces se je odprl, gnoj je začel teči iz rane. Tam in takrat se je začela slovenska zdaj že prislovična razdeljenost, ki je prej nisem niti slutil. No, in če že dajemo stvari na zgodovinski zapisnik, Pučnika in njegove kmečke avtoritarnosti (patriarhalnosti) nisem prenesel od samega začetka. Če bo kdo kdaj vprašal, zakaj sem bil s Kučanom v njegovi kampanji za predsednika: to je bil razlog.

Bom poskusil odgovoriti še na vprašanje o naših »suhih kravah«. Hipoteza je jasna. Posledica kemične demaskulinizacije (predvsem možganov) je, da ni več Ojdipa, pri katerem bi se sin enačil z očetom. Tako se je sesul poprej večni sistem asimilacije moralnih norm, normativne integracije. O tem, kako je ta sistem deloval, sem nedavno tega odkril sijajno knjigo disidentske feministke, zdaj profesorice v Cambridgeu, Carole Pateman z naslovom *Ženski nered* (*The Disorder of Women*, 1980, str. 23). Takole pravi: »Dečki gredo skozi dramatičen Ojdipov kompleks pod grožnjo kastracije, ko opazijo, da so deklice 'kastriране'. To jih prisili, da se poistovetijo z očetom. Tako je Ojdipov kompleks dobesedno raztreščen, Freudov superego pa začne svojo rast in postane dedič moralnih norm. Deček v lastnega asimilira očetov ego in tako absorbira vse moralne zavore, ki izhajajo iz očetovega delovanja. Tako postane moški otrok moralni snovalec (*moral agent*), kajti nastanek superega mu omogoči, da se vključi v širšo družbeno skupnost. Toda za deklice je ta proces precej drugačen. Ko pridejo do grozljivega spoznanja, če se primerjajo z dečki, da so že 'kastriране', Ojdipov kompleks šele nastane. Tako se začne dolga pot, na začetku katere deklica lastnega očeta sicer napravi za svoj spolni objekt, a Ojdipovega kompleksa morda nikoli ne razreši.«

Jasneje se tega ne da povedati. A poanta tu ni na deklicah. Poanta je na dečkih, ki te identifikacije z očetom niso več zmožni, ker biološko niso več dovolj moški, da bi jim to uspevalo. Tako se popolnoma podre moralno ravnotežje med jinom in jangom, med moškim in ženskim načelom. To je recept za kitajski *luan*, za kaos in nered. Lep primer tega je gospodinjska mentaliteta, kot temu pravi Boris Jež, neke Angele Merkel. Empatija brez razsodnosti.

To je torej ta teorija in to je vse, kar je treba razumeti. Res je, kar je zdravega, se najlepše presodi po tistem, kar je bolnega. Tako smo klasičnega Ojdipa, kot ga imenuje Vesna Vuk Godina, ne da bi razumeli njegov pomen, prej slabo razumeli in premalo cenili. Imeli smo ga za samoumevnega. Nič več. Ko je razpadel na prafaktorje, pa se čudimo razcveteli patologiji v spektru od psihopatov, sociopatov, patoloških narcisov pa do maminih sinčkov, po italijansko *mamonov*. Če to razumemo, nam je jasno, kako da se je razprl spekter patologije, ki ga je še Otto Kernberg opisoval kot nekaj sicer patološkega, a ne običajnega. Mimogrede, to nima zveze s prej omenjenimi Butalci. Oni tega problema pač niso imeli.

V tej mlakuži zdaj plavamo, in ko zvečer gledamo poročila, se čudimo, kako od bank do politike, od univerzitetnih profesorjev do dobrodelnih organizacij vse cveti v moralni patologiji. Prav malo nam pomaga, če kaj od tega razumemo.

No, še beseda o t. i. duhovnem 21. stoletju. Andre Malraux, ki je avtor te formule (»21. stoletje bo duhovno, ali pa ga ne bo.«), prej opisanega ni mogel predvideti. Tega ni mogel predvideti nihče. Sam sem maksimo lansiral kot svetel žarek upanja v to temo, ker sem imel *satori* (epifanijo, razsvetljenje) in vem, kako se problemi lahko v trenutku razrešijo.

Skupaj z Aldousom Huxleyjem (*The Doors of Perception* (*Vrata zaznave*), 1954) lahko samo upamo, da bodo znanstveniki našli molekulo, pa ne njegov LSD, ki bo to povzročila. To ni nepojmljivo in tu je Huxley človeštvu naredil veliko uslugo.

Pavliha: Čeravno gre za sila intimno doživetje, za katerega sam dokaj neblogljeno slutim ali si domišljam, da me je enkrat blagoslovido, bi vas vendarle poprosil, da našim bralkam in bralcem opišete svojo osebno izkušnjo *satorija*, te kulminacije zena, ki jo onkraj budizma v drugih religijah in kulturah imenujejo tudi epifanija, razsvetljenje, iluminacija, vrhunsko doživetje, *Unio Mystica*, holistični preblisk, zakrament trenutka, praznost, osvobojenje, *samadhi*, spokoj, nirvana, kozmična zavest,

objektivna zavest, zavest o sebi, iniciacija ... Imate morda kak nasvet, kako naj se ljudje dokopljejo do takšnih stanj in spoznanj, je po vaše sploh še mogoče, da posameznik premaga grozljive učinke sintetičnih kemikalij in brutalnega neokapitalizma ter se v naraščajočem tropu čustvenih vampirjev in ledenih povzpetniških sociopatov vendarle sklene v člen nujne človeške verige, recimo nekakšne *Human Chain 3.0*?

Zupančič: Ja, to ste lepo postavili v kontekst, sobesedilo. In res je, kot pravi Malraux, če se tu ne bo nekaj resetiralo, je po nas. Žal! Toda Krišnamurti v neki svoji knjigi govori o vprašanju, ki ga ni mogoče postaviti. Kje šele, da bi nanj odgovorili. Tudi jaz ne morem.

Pred časom sem za to, kar opisujete, uporabil računalniški izraz *reset*. Pri modernih napravah govorimo o *restartu*. Kadar se nam na računalniku nekaj »zacikla«, ga za prvo silo lahko na novo zaženemo (*restart*). Pogosto to reši problem, ker se je v ozadju ekrana nekaj zavrtelo v začarani krog (*recycle*). No, to ozadje ekrana je seveda naše nezavedno. Tudi pri računalniku največkrat sploh ne vemo, v čem je problem, vemo le, da se je v drobovju raznih silikonskih sinaps nekaj »zaciklalo«. Problem prej ko slej prepoznamo kot nekaj disfunkcionalnega, nimamo pa pojma, kaj bi to lahko bilo: podzavest.

Kljub temu pogosto res pomaga, če računalnik na novo zaženemo. Tako se prekinejo začarani krogi, v lacanovski psihoanalizi ponavljanje napake, po francosko *repetition*. Ne razumemo pa – niti malo! –, v čem je bil problem. A videti je, da to ni usodno. Vnovični zagon repetitijo odpravi in z istimi programi računalnik naenkrat spet dela dobro. Recimo, da je to *mali satori*, kot mu pravijo – in ni tako redek!

Za razliko od *restarta* pa je *resetiranje* nekaj bolj radikalnega. Resetiranje pomete z nepotrebnimi programi in njihovimi zaklopi (*bugs*). Pogosto moramo iste ali druge programe znova namestiti. Program, ki nam je delal težave, je izbrisan. Nadomesti ga nov, sodobnejši – ali vsaj čista, neproblematična različica starega. Pred resetiranjem sicer priporočajo, da stare datoteke, da jih ne bi izgubili, shranimo na trdi disk. Tudi pri *satoriju* je nekako tako. Zato pravi Daisetsu Teitaro Suzuki, da je po *satoriju* svet sicer isti kot poprej, le da smo kakih pet centimetrov nad zemljo.

Vse to je slišati preprosto. In tako tudi je, *ex post facto*, v retrospektivi. Toda dokler smo ujeti v zaciklane programe, je vse zelo zapleteno, jalovo in težavno.

Kako doseči *restart*?

No, Evald Flisar je ta poskus zelo plastično opisal v *Čarovnikovem vajencu*, ki sem ga takrat željno prebral. Na koncu sem bil sicer razočaran, ker do *satorija* ni prišlo, a ni naključje, da je bil roman tako zelo priljubljen, prava slovenska uspešnica. Tu moram povedati, da mi je spričo metafizične izkušnje zelo hitro jasno, ali pisec oziroma pesnik govori iz intimnega doživetja ali ne. Toda ta izkušnja je izredno redka. Poleg tega tisti, ki so še v samem resetiranem stanju, o tem ne govore. Na primer Krišnamurti.

Pavliha: Slikovito ste povedali tole o resetiranju. Spomnilo me je na poskus nekaterih zaskrbljenih državljanov pred približno petimi leti, pri katerem sem naivno sodeloval, da bi resetirali kar celo Slovenijo, kar je sicer spodneslo tedanjo vlado, a je bila takoj "nadgrajena" z drugimi mutacijami, ki se prav tako niso obnesle. Iz tega lahko izpeljemo sklep, da je najprej treba resetirati posamezne delce, da bi lahko potem resetirali Celoto, kar je mukotrpen in skorajda utopičen proces. Kako je že rekel Kvintilijan: *Scendenti circa ima labor est; ceterum quantum processeris, mollior clivus* – ko si še pri dnu, je vzpon proti vrhu težak, a bolj ko se vzpenjaš, blažja je strmina. Hkrati je modroval, da se tisti, ki je enkrat dosegel vrh, ne trudi več v drugo smer. Skratka, hvala vam, da lahko tudi ob tej "sodobni" priložnosti z vami planinarim po metafizičnem hribovju, če pa se nama bo na tej transverzali še kdo pridružil, toliko boljše.

V zadnjem času vas ima tudi širše, bolj laično občinstvo priložnost pogosto gledati in poslušati na televiziji in brati v različnih medijih in na medmrežju, ko lucidno in nemalokrat brez dlake na jeziku komentirate aktualne družbene probleme. Še posebej odmevne so vaše prodorne kolumne na spletnem portalu Planet Siol.net (<http://www.siol.net/priloge/kolumne.aspx>), v katerih med drugim pišete o razvrednotenju vrednot, diskriminaciji, sodniški kandidaturi za vašega naslednika na ESČP v Strasbourgu, avantgardnem sindromu in pozitivni ter negativni selekciji. Torej navzlic pesimizmu še vedno verjamete v družbeno angažiranost oziroma aktivno državljanstvo, kot se temu popularno reče? Iskreno upam, da je tako, kajti čeprav tvegam kliše, bom vseeno izpovedal svoje in še marsikoga mnenje, da vas domovina zdaj potrebuje še bolj kot pred četrto stoletja, kajti če dokončno zavozimo tole našo državico, res ne vem, kakšna prihodnost se obeta našim zanamcem.

Zupančič: Predvsem moram povedati, da je prej opisana transcendentna izkušnja edini vir moje, kakršna koli že, ustvarjalnosti. Brez *satorija* pri meni ne bi bilo nič.

A iz tega izvira, kolikor je to spet mogoče, zapis resnici. Po *satoriju* je sicer vsaka beseda, ker je kot partikularno iztrgana iz univerzalnega, laž. Rekel bi celo, da je *satori* nekaj, kar presega antinomijo med univerzalnim in partikularnim. Zen budisti govorijo o dualizmu. Antinomija med univerzalnim in partikularnim je v tem, da ti dve entiteti obenem izključujeta druga drugo, po drugi strani pa se zlivata druga v drugo, druga drugo terjata. *Satori* je skok v univerzalno. Doživljamo ga kot zlitje, fuzijo z univerzalnim. Je spoznanje, da je univerzalno vir vsega in da so vse posamičnosti od njega zgolj izposojene. In izven njega niso resnične.

Ko je Mojzes Boga vprašal, kako naj ga predstavi svojemu ljudstvu, mu je Bog rekel: "Sem, ki sem." Ni si dal imena, ni rekel: »Jaz sem, ki sem.«, ker v univerzalnem, kar Camus imenuje *unité*, tega sploh ni. Stopi se v univerzalnem, v Celoti.

Teologi tega seveda tudi ne razumejo, razumel pa je to Jacques Maritain, ki je katoliški veri blizu in velja za njenega metafizika. Bog namreč tudi ni rekel: "Jaz sem tisti, ki je nad vsem, ki je vir vsega.", kar je tudi res. A to je drugotnega pomena, ker se Bog, ki je univerzalno in vsebuje vse posamičnosti, ne more opredeliti kot nekdo, ki je nekaj – ločeno od vsega drugega. On enostavno je. Hegel je to označil kot *Selbstbewusstsein* in je to odlično razumel kot Bit. Heidegger pa absolutno ne; on je razumel samo diametralno nasprotno od tega: Nič in grozo pred Ničem.

V metafizični Resnici so, kot rečeno, vse partikularnosti, recimo miza, ki je pred mano, izposojene od univerzalnega. Tako so neposvečeni tudi Platona povsem narobe razumeli, ko je izhajal iz podmene, da so prve Ideje in da variacije dejanskosti vse po vrsti iz njih šele izvirajo. To je ta platonični idealizem, ki so ga stoletja narobe razumeli. V tem smislu, čeprav je izraz semantično preobremenjen, se opredeljujem za neoplatonista. Ampak to so samo besede, izločene iz Celote, in torej zavajajoče.

In v tem je problem, ker sta civilizacija in človeštvo po izvirnem grehu razdvojena, dualistična. Izgon iz raja je bil izgon iz univerzalnega, v katerem dualizma ni bilo. Človek je bil pahnen v kopico partikularnosti. Ni zmožen narediti končne sinteze. *Satori* pa je prav končna sinteza vsega v Vse. Pravzaprav mi sploh ni jasno, zakaj ne: pot do Tja je vendar tako kratka. Videti je, da mora v sistemu priti do nekakšnega kratkega stika, da bi se *reset* res zgodil. Pot do tja je iskanje Resnice.

Rekel bi celo, ker to je bilo pri meni res že pred *satorijem*, da sem bil resnici zapisan od malega. Heh, moja mati je bila stroga učiteljica in mati. Priznala mi je samo, da sem »odkritosrčen«. To poudarjam, ker

je to po mojem predpogoj za *reset*. Brez intelektualne poštenosti ni (v metafizičnem smislu) nič.

Tu bi omenil še nekaj. Pred kratkim sem o umetni inteligenci (*artificial intelligence*, AI) prebral knjigo Pedra Dominga z naslovom *Master Algorithm*. Pol je sicer nisem razumel, a po njej si prav lahko predstavljam, da bi bili tega sintetičnega preseganja samih sebe prej zmožni računalniški delokrogji (*circuits*) kot pa ubogi človeški možgani. Pri tem seveda ne merim na inteligenco. Visoki IQ prej zavaja kot ne. Pač daje možnost hitrega manipuliranja s posamičnostmi, kar je lahko slabo.

Rešitev za civilizacijo lahko pride od tam, kdo ve. Še vedno pa mislim, da je imel Huxley prav. Treba bi bilo izumiti molekulo, s katero se bo človek otresel analitičnega ukvarjanja z drevesi. Ker zaradi tega ni zmožen videti gozda.

Ker mi gre izključno za resnico, nimam mesijanskega kompleksa. Slovenije na primer ne bom reševal, lahko pa povem Resnico. Če to zaleže, prav. In če ne, tudi. Tudi ko tukaj govorim, me zanima samo resnica. Je pa seveda moja resnica moja, subjektivna. Ne vem, ali je to na moji strani družbeni angažma, sam ga tako ne doživljam.

Je pa pri tem zanimivo, da se vedno spomnim Czeslava Milosza: »Pesniku je do tega, da bi bil slaven v lastni vasi!«, to je, da pišem za Slovence in Slovenijo, čeprav bi veliko bolj zaleglo, če bi pisal v angleškem ali celo francoskem jeziku. Samo, nekatere stvari v slovenščini znam povedati, v drugih jezikih pa ne. Ali kot pravi E. M. Forster: »*How do I know what I think, till I see what I say?*« (»Kako naj vem, kaj mislim, dokler ne vidim, kaj sem rekel?«) In ta »rekel« je zame slovenski »rekel«.

Pavliha: Nedavno sem podobno izpoved prebral v Delu, ko je »najin« odgovorni urednik, pisatelj, dramatik in predsednik Slovenskega centra PEN navkljub mnogim angleškim stvaritvam onkraj šentflorjanskih meja in slovesu najbolj prevajanega slovenskega dramatika (vsaj v tujini, saj veste, *nemo propheta in patria sua*) preprosto priznal, da lahko le v materinščini poseže do svojih najglobljih vrelcev nezavednega, kjer se skrivajo najžlahtnejša kozmična in intimna izkustva ter seveda tisto, kar je za ustvarjanje najpomembnejše, kar je kulturna Pramati vseh družbenih mater, očetov, sinov, vnukov in pravnukov: Domišljija.

Imate tudi svojo spletno stran (<http://www.bostjanmzupancic.com>), ki je na voljo v slovenščini in angleščini, pa me zanima, ali jo sami sproti urejate in ažurirate ali imate kakšno pomoč? Kakšne so vaše izkušnje z internetom, poleg tega, da je neskončen vir informacij? Sam sem bil

nekoč kar intenzivno prisoten na medmrežju, recimo na družabnem omrežju Facebook in lastnem blogu *Mare Liberum*, a sem se po nekaj letih razočarano umaknil, ker je po meni brizgalo preveč anonimne gnojnice, vsekakor tudi zato, ker me je petletka v politiki kar precej umazala, kljub mojemu prepričanju, da nisem naredil nič hudega ali nepoštenega. Motimo se tako in tako vsi in je menda to človeško, razen če napak v nedogled ne ponavljamo, kar je diabolično. S tem v zvezi bi vas pobaral tudi po vašem mnenju glede tanke meje med svobodo izražanja na eni strani, ki je bila dobesedno s krvjo priborjena človekova pravica, in človekovim dostojanstvom na drugi strani, ki sodi med ključne »moderne« človekove pravice po evropskem pravu – v *Listini Evropske unije o temeljnih pravicah* je denimo na prvem mestu poglavje o dostojanstvu – pa tudi po mednarodnem pravu in nasploh v svetovnem etosu? Ker je nedavno v onstranstvo odšel Umberto Eco, si ga drznem označiti za enega največjih planetarnih mislecev 20. stoletja, omeniva njegov roman *Praško pokopališče*, v katerem najdemo šokantno in hkrati paradoksalno izjavo glavnega protagonista, lažnega stotnika Simoninija, genialnega ponarejevalca, ki sovraži vse po spisku, še najraje Jude, pa tudi jezuite, ki so bojda »prostožidarji, oblečeni v ženska oblačila«, a hkrati pravi: »Jaz pa nimam predsodkov.« Kako bi lahko ljudem brez kompliciranega znanja o človekovih pravicah in ustavnega prava razložili, do kod se je mogoče legalno in legitimno javno pridušati, ne da bi pri tem prekoračili pravni in etični Rubikon?

Zupančič: Sam sem se tudi na Evropskem sodišču za človekove pravice kot lev boril za osebne pravice (*droits de personnalité, Persönlichkeitsrechten*). Zadnja in ključna zadeva v tem pogledu je primer *Delfi proti Estoniji*. To je sicer dolga zgodba o osebnostnih pravicah, a so bile o tem vsaj naše generacije pravnikov, ki so še študirale pri profesorjih Finžgarju in Sajovicu, kar dobro poučene.

Knjigo prof. Finžgarja *Osebnostne pravice* je izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, prevedena je tudi v srbski jezik. Osebnostne pravice so zasebno-pravni korelat človekovim pravicam. Problem je v tem, da v anglosaškem pravnem sistemu tega preprosto ne poznajo, njihova mantra je samo nebrzdana »svoboda tiska«. O tem sem imel sicer eno predavanje v Londonu, a kaj dosti tudi to ni zaleglo.

Prostore za komentiranje pod članki, na kar sam nikoli ne pristanem, imenujem »kloake«. To, kar se dogaja tam in tudi na Twitterju, je grozljivo, le da na Twitterju ljudi lahko blokiraš in pika. Po omenjeni ESČP

zadevi so v Sloveniji vsi spletni časopisi postali veliko previdnejši, pa še zdaj v teh kloakah razbereš vso slovensko patologijo. Finžgarjevo sijajno knjižico bi moral prebrati vsak Slovenec, pravniki pa bi jo sploh morali imeti na nočnih omaricah!

Glede neposrednega hujskaštva. Test za to je t. i. jasna in prisotna nevarnost (*clear and present danger*) iz ameriškega primera *Brandenburg v. Ohio*. To je absolutna meja tudi za ESČP – če gre za hujskanje, ki je ta trenutek v Sloveniji aktualno (nasproti prebežnikom).

Sicer pa je meja dovoljenega precej fluidna, razlikujejo jo med »vrednostnimi sodbami« na eni in »navedbami dejstev« na drugi strani. To velja za novinarje. Pri tem imajo politiki, ker so *a priori* javno eksponirani, manjše pravice, to izhaja že iz znanega primera *Tanner v. Estonia*.

Druga skrajnost je skrajnost politične korektnosti. Ta želi zavirati izražanje »nekorektnih« mnenj, in to je zadnje čase v ZDA že prava histerija, še zlasti na univerzitetnih kampusih. Tudi to gibanje je intelektualno nasilno; edina obramba zoper to je vendarle svoboda izražanja. Na splošno je z Johnom Stuartom Millsom mogoče reči, da se moja svoboda, tudi izražanja, konča točno tam, kjer se svoboda (osebna pravica) nekoga drugega začne. To odlično napotilo, a vse je seveda odvisno od moralne presoje. Te pa v »ljudski republiki« izrazito primanjkuje.

Mojo spletno stran, ki ste jo prijazno omenili, ureja moj stari prijatelj, ki nalaga veliko tega, kar objavim ali vsaj napišem. Stran ima svojo slovensko plat, pa tudi angleško. Vse moje knjige so tam dostopne v PDF-formatu, vsak si jih lahko tiska – brez stroška. Tudi zato pravim, da sem nad internetom navdušen. Google je krasen primer umetne inteligence, kot jo opisuje prej omenjeni Domingo. On se na Google tudi ves čas sklicuje.

Sam izhajam še iz časa, ko smo pisali na pisalne stroje. Prvi računalnik sem v ZDA na fakulteti dobil leta 1985 in takrat se je pisanje spremenilo v oljno slikanje: človek lahko svoje napake naknadno popravlja. Zadnja inovacija na tem področju pa so inteligentni programi (*DragonDictate*), s katerimi lahko narekujete neposredno na zaslon. To mi je po zadnjih izboljšavah v kratkem času omogočilo, da sem »napisal« nekaj daljših spisov, ki bi jih sicer ne mogel. Zelo priporočam, samo vedeti je treba, da nekateri ljudje pišejo, kot govorijo (jaz), drugi pa govorijo, kot pišejo. Meni je narekovanje (v angleščini) prav v užitek. Seveda pa potem to lahko na ekranu uredim in širim, kot sam prvim, po šivih. Tudi ta program je že stvar AI, umetne inteligence.

Pavliha: Tisti, ki vas že dlje časa pozorno spremljamo, ne da bi imeli pri tem zle namene Velikih bratov in sestrá, hipoma zastrizemo z ušesi in razburkamo možgane ob znamenitih inicialkah BMZ, za katere nekateri celo pravijo, da so blagovna znamka. Takisto vemo, da ste nadarjen pesnik, o čemer priča tudi vaša spletna stran. Bi vas lahko prosil, da nam za pričujoči intervju poklonite katero od vam najdražjih pesmi?

Zupančič: Lahko. Tole je Jevtušenkova pesem, ki sem jo prevedel (pa mi je Evald takrat ni hotel objaviti). Pesem me je navdušila pred štiridesetimi leti, v angleškem prevodu: takrat sem bil v Cambridgeu, v ZDA. Prevedel pa sem jo, iz angleščine, a šele pred nekaj leti. Nekje globoko v nas delujejo slovanski geni, to je, kot je rekel neki moj prijatelj iz Prage, naša skupna krvna skupina.

PRIPROŠNJA

Misli na mé v pomladnih nočeh
in misli na mé v poletnih nočeh,
misli na mé v jesenskih nočeh
in misli le nàme v zimskih nočeh.

Čeprav me ni tu, sem pač tam daleč nekje,
ni me ob tebi, nekje sem v tujini,
vlez' na hrbèt se – med hladne lanene
rjuhe, kakor da v mórju lebdiš,
prepusti se válu z menoj – samotna kot jaz.

Za dne pač ne silim ti v misli;
naj jih le dan vse spreobrne.
Osmodí naj te dim cigaret in pijača preplavi,
zamóti se, daj, doklèr ne zbledim spred tvojih oči.

No, prav, ne misli na nič tekom dne,
na mène le misli, o mèni sanjari – sredi noči.
Od daleč, ko slišiš vlakóv ta nočni brlizg
ter veter, ki trga na kósme oblake,
zabôga tedaj – čuj! – me usliši.

V kamrici tvoji naj čutim te tvoje
od vzhičenja in od bolésti priprte oči
in dlaní na sencéh – ter srce, ki kriči.
Glej, tako te rotim, da v tihoti noči,
ko po strehi nad tabo dež poškrebljá,
ko ledene so rože v oknih in sneg se iskri,
ko tam si nekje med zavestjo in snòm:

Pomisli na mé v pomladnih nočeh,
in misli le nàme v poletnih nočeh,
pomisli na mé v jesenskih nočeh
in misli le nàme v zimskih nočeh.

Pavliha: Profesor dr. Zupančič, sem brez besed, kar je sila nenavadno za učitelja prava in nekdanjega (četudi kratkotrajnega) politika, čigar priimek prav tako izhaja iz Češke (zato doma obožujemo Milčinskega!), najlepša hvala za tale dar. Naj izrazim upanje, da boste še na mnoga leta neutrudljiv sodelavec Sodobnosti in neomajen spremljevalec, kritik, komentator in spodbujevalec dogajanj v naši domovini, nekakšen *Slovenian cosmopolitan pacemaker* ali Branilec Metapsihičnega Znanja.

Za epilog najinega pogovora bi vas rad še povprašal nekaj povsem vsakdanjega, namreč kakšni so vaši načrti za prihodnost, ko boste dokončno zaključili sodniško funkcijo v Strasbourg. Saj se boste vrnili v Slovenijo ali vendarle obstaja možnost, bog ne daj, da ostanete v Franciji? Boste še poučevali, vsaj občasno? Lahko poleg esejev in kolumn v kratkem pričakujemo novo knjigo, nemara pesniško zbirko ali roman?

Zupančič: Za pravno in tudi siceršnjo zgodovino lahko brez nepotrebne skromnosti dam na zapisnik, da sem bil na ESČP v Strasbourg v zadnjih sedemnajstih letih daleč najvplivnejši sodnik. To mi priznavajo šele zdaj, ko sem najstarejši. Ko že odhajam. Pravijo mi *guru u Strasburu*, Neslovani pa *the brain of the Court*.

Cela vrsta mojih idej, ki sem jih razvil še na Harvardu, se je tu prijela: doktrina o mučenju; pravica zoper samoobtožbo; remedij ekskluzijskega pravila; doktrina o judiciranju prihodnjih, nehistoričnih dogodkov; razlikovanje med pravicami in privilegiji; razlika med odgovornostjo za dejanje in odgovornosti zaradi biti storilca kaznivega dejanja (temu pravim *do-be-do* doktrina), pomen osebnostnih pravic itd. Vem, da ni simpatično, da se s tem hvalim, a ker smo narod brez herojev, moram to,

kot rečeno, vsemu navkljub vendarle dati na zapisnik. Bil bi zelo zadovoljen, če bi bili Slovenci – zaradi samih sebe! – na to ponosni. Upam, da so zdaj ponosni na Petra Prevca, svetovnega prvaka v smučarskih skokih. Mulec je *cool*, pravi kerlc. Z njim se hvalim pred kolegi in drugod. Za zmago ni nadomestila! A rekorden skok je razviden, pravne sinusoide pa ne. Tudi v tem je problem.

Odločilno pri vsem tem je, da imamo na ESČP sodniki, kadar se ne strinjamo, možnost pisati pritrdilna in predvsem tudi odklonilna ločena mnenja. To je posihmal spet na zapisniku, še zlasti, ker je pogosto prevedeno tudi v francoski jezik. Ne verjamem, da se bo pri nas kdo za to zanimal, a veliko tega je zbranega v dveh knjigah, *The Owl of Minerva*, *The Owlets of Minerva*, *Minervina sova* in *Minervine sovice*.

Tudi je zanimivo, da temu bolj sledijo v anglosaškem svetu. Tam se bolj zavedajo, kakšna je moč sodnega precedensa. Imam prijatelja v Singapuru, bivšega prodekana s Harvarda, ki me o tem sproti obvešča. No, to je spet ena prednost interneta. Vse je na našem strežniku (HUDOC). A zadoščenja so v pravu, kot vse drugo, abstraktna: to ni tako kot pri nevrokirurgu prof. Dolencu. On s svojo izvirno operacijo pod turškim mostom (*sella turcica*) nekomu odstrani posledice anevrizme in se to vidi. Človek vstane in je zdrav. Krivice (in pravičnost) pa so do zdaj poniknile v sodne arhive – in izginile. Zdaj se je prav zaradi interneta to na srečo spremenilo.

Ne, romana ali dramskega dela nisem sposoben napisati. Mislim, da je moj problem, da za kaj takega nimam dovolj kratkoročnega spomina ali kot pravijo v računalništvu *random access memory* (RAM). Cankar je nekje rekel: »Pišem črtice, ker za kaj večjega ni energije ...« Tudi to je lahko problem. Drugi problem je domišljija, Lacanov *imaginaire*. Kot otrok in mladenič sem imel bujno domišljijo, tam nekako do časa, ko sem začel študirati pravo. Možno je, da abstrakcije – in pravo so same abstrakcije – slabo vplivajo na domišljijo. Po drugi strani pa je tako, da je med pravniki veliko literatov, od Prešerna do Kersnika, Tavčarja pa vse do Toneta Pavčka.

Se bom vrnil v Slovenijo?

Bom, če bo vsaj znosno. A prijatelji me svarijo, da so se v Sloveniji v zadnjih letih medosebni odnosi brutalizirali. Profesor Trstenjak pa me je že pred leti dodatno opozarjal, da pri nas vsak, ki je javno eksponiran, postane strelovod. Ni povedal, zakaj, a kot sem prej rekel, se je to še poslabšalo prav z osamosvojitvijo. Jaz pa imam tanko kožo in celo popolnoma nemotivirane (*gratuitous*) napade zelo težko prenašam. Morda je to tisto, na kar je meril Ciril Zlobec, ko je rekel, da je sicer lepo biti Slovenec. A težko.

Milan Vincetič

Gondwana

Stvarjenje

Sprva je bila tema
in bajnosnovni spanec
in čudosilna plan morja
in zogleneli kamen
ki ga je zavalal lišaj
v jajčasta obraza

prvi je ostal megla
drugi je Gondwana

Legenda

Verjetno je potaval duh
v zemeljski podobi
in razlomil presni kruh
ki je bil še v moki
najbrž je delil nebo
na blagoslov in kazen

in kajpada razklal z roko
kar bi šlo narazen

Previdnost

Naj se žejno poravna
in za las prileže
naj se jadrno razda
od meniške sreče
naj se polžasto znoči
in pade srhka mana

da od zavisti in strasti
pojeclja Gondwana

Razgled

Vsakomur bo votlogled
odmeril po pravici
vsakomur naprtil več
kot zmogel bo prositi
da bi le ostal dolžan
kar je pod pečatom

ki ga ni za moško dlan
na deviškem sramu

Prilika

Zategadelj zavetni bog
iz milostne pozabe
premakne goro na goro
čez kosti Gondwane
in ukaže bodi luč
in meso beseda

četudi se zatakne ključ
v obljubljeni nebesa

Selanka

Ko zaskoči vedra vzmet
in trcnejo kazalci
se porobi davni svet
v dotrajani Gondwani
in nalaga plast na plast
ter zabije vrata

če se le prikrije v nas
zgornji rob oblaka

Samojed

Čas je da se mi zaspi
da odrinem rokopise
da se prazno zasedim
sred skrpane vrstice
čas da se položno sme
med tiskarske škrate

kjer me kazni samojed
odmisli iz Gondwane

Lidija Dimkovska
Dopisovanje
s svetom

Moj grob

Vsak dan opazujem svoj grob na dvorišču,
vključen v ceno hiše,
z leseno desko nad jamo,
z nagrobnim spomenikom iz belega apnenca,
s fotografijo v zlatem okvirju
in letnico rojstva, ki jo pomišljaj ločuje od
praznega prostora za letnico smrti.
Grob, obrnjen proti hiši, stoji pod hruško,
gleda vame, tudi ko mu kažem hrbet.
Spomladi mačke razmajejo ploščo,
vrabci jo onesnažujejo za srečo,
poleti pa kakšna prezrela hruška
odkruši košček spomenika,
jeseni mu dež tanjša hrbet, razjeda postavo,
pozimi pa ga sneg potiska v zemljo.
Je center vsakega groma,
epicenter vsakega potresa.
Kruši se, uničuje, razpada,
vse manjši postaja,

sploščen in sključen, grob izginja pred mojimi očmi,
pada v lastno jamo, se iz prahu vrača v prah.
Danes zjutraj zrem vanj, od njega so
ostali samo kup apnenca, ki ga raznaša veter,
polomljene deske za ptičje hišice
in fotografija v zlatem okvirju,
ki plapola okrog pomišljaja od do.
Moj grob naglo izginja,
tako kot moje življenje.

Summa summarum

Zarodek potrebuje devet mesecev,
da postane človeško bitje.
Sledijo otroštvo, mladost in starost,
da bi to ostal.
Ali bo iz njega postal človek,
ne ve nihče.
Morda bo zanj celo življenje premalo,
da bi postal osebnost,
telo pa potrebuje en sam trenutek,
da postane truplo.
Živiš zase, umiraš za druge,
da oni ne bi mogli živeti brez tebe.
Tudi ko se zlo odpušča z dobrim,
ga v spominu ohranjamo kot zlo.
Dobrega pa se nikoli ne spominjamo po dobrem,
ko enkrat postane zlo.
Lica si lahko umiješ tisočkrat,
obraza nikoli.
Ko si umivaš lica, si močiš rokave,
ko si drgneš obraz, pa zavest.
Za lica potrebuješ milo in vodo,
za obraz – vest krvi.
In kdo
se bo zdaj trkal po prsih:
Tisti Nihče, ki je postal Nekdo,
ali tisti Nekdo, v katerega se je Nihče
spremenil.

Dopisovanje s svetom

Za E. D.

V treh predalih je zbrano moje dopisovanje s svetom:
v prvem – prazne ovojnice in poštna znamka s pretečenim rokom,
za svet, ki mu nisem nikoli pisala,
v drugem – majhne ovojnice, naslovljene name, z nalepljenimi znamkami,
od sveta, ki mi je pisal na moje stroške,
v tretjem – prah, prepreden s pajčevino,
edina sled za svetom, ki nikoli ni odgovoril na moja pisma.
In zdaj se, sede na omarici iz iverke,
ko se mi kolca, začujem zavedati:
da sem zagotovo tudi jaz nekogaršnja vest,
nekogaršnja prva ali zadnja ljubezen,
da tudi mene gotovo kdo omenja,
da kot so drugi v mojih sanjah,
sem tudi jaz nekogaršnja
molitev, psotka ali kletev.
Prek mojega življenja je povezanih mnogo smrti.
Bila sem ostarel otrok z gubami,
vse mi je bilo jasno, a ničesar nisem razumela.
In zdaj, ko sem sama postala pismo?
Ne *en face*, profil je bistvo, sebstvo, usoda:
uho, oko, nosnica, dlan, peta,
ledvica, pljuča, dojka, prekat.
Med dvojkami, dvojniki ni dialoga.
21. stoletje jih je odtujilo med seboj. Po-samezniki, po-sameznice,
po njihovo je tudi takrat,
ko je svet en in edini.
Ni je pošte, s katere bi bilo mogoče poslati pismo, ki se ne bi vrnilo.
Vsako dopisovanje je obdukcija misli.
Svet, tebi, ki sem ti pisala, pa naj si mi pisal ali ne, si tudi sam vedel, da
jaz nisem nikoli hotela priti daleč,
ampak blizu,
najbliže, kar se da,
do najbolj oddaljenega.

Chopinovo srce

Chopinovo srce v Varšavi,
zazidano v notranji cerkveni steber,
tudi če bi hotelo, ne more zamuditi niti ene maše.
Prisostvuje spovedim prešuštnikov in nesrečnikov,
šteje podpise na peticijah
proti splavom in istospolnim porokam,
se zaradi nacionalnih simbolov krči,
spominja preteklosti, kot bi bilo včeraj.
Pred njim turisti delajo selfije,
trese se od mraza, strahu, sumničavosti, zaupanja,
se zaljublja in odljublja,
se na glasbenih večerih v njegovo čast
bodisi premetava v svojem ležišču
bodisi blaženo vzdihuje,
se ob zvokih orgel pozibava v snu,
pada v nespečnost pred zgodovinskimi preobrati,
v večne skrivalnice z Bogom,
enkrat Bog ne more najti njega, drugič on ne Boga.
Pred koncem vsake maše
duhovnik pravi: »Pojdite v miru,«
verniki pa, ko hitijo proti vratom, pojejo: »Bogu hvala.«
Tokrat tudi Chopinovo srce hoče ven,
za vsako ceno, skozi zasilni izhod
ali skozi razpoko v svodu,
toda zidu še z glavo ne moreš premakniti,
kaj šele s srcem,
zasušnjenim v cerkvenem stebru, ki
od nemosti stoka, bije s prekinitvami.
V strahu se sprašujem, ali bo zdržalo do konca,
ali pa bo, zasušnjeno med duhovnikom in verniki,
vsem na očeh
doživelo napad?

Ločila življenja

Dom
Domovina.
Jezik.
Družinsko drevo.
Osebni in kolektivni spomin.
Arhetipi.
Atavizem.
Neprimerljivost.

O, tiskarska napaka.

Dom?
»Domovina.«
Jezik!
Družinsko drevo;
Osebni in kolektivni spomin ...
Arhetipi –
Atavizem:
Neprimerljivost.

Reklamacija.

Josip, iz ljudi, ki se me ne spominjajo več,
so nastala tri mesta, ne samo dve,
prebivalci so bodisi umrli ali pa so se odselili.
Zdaj se srečujemo pred okenci za emigrante
za zemeljsko ali nebeško kraljestvo.
Tujec je tujcu blizu,
zato vsi skupaj izpolnjujemo obrazce,
si podajamo isto pisalo,
samo ločila življenja,
ki jih zakrivamo z dlanjo,
si postavlja
vsak sam.

Prevedel Aleš Mustar

Alenka Koželj

Obisk

Do hiše vodi kolovoz, ki ga z obeh strani obdajajo travniki, spuščajoči se proti temno zelenemu gozdu. Če v njem ne bi prevladovale smreke, bi bil svetlejši in pisan, tak, kakršna so drevesa, mimo katerih sem se vozila v dolini. Tu je vse za odtenek temnejše, tudi ljudje iz ovinka v ovinek postajajo temnejši in težji, kot bi sicer obstajala nevarnost, da jih odnese neusmiljen zimski veter, ki se zaganja gor in dol med griči kot morski pes v bazenu. Najprej vidim streho. Ravno takšna je, kot je bila, a – tako kot vse ostalo – manj živa, kot se spominjam. Zdi se mi, da so bile prej vse barve na hiši tako izrazite, da je bilo rdečo streho nemogoče ne ločiti od rumenih zidov, rumene zidove od svetlo zelenih okenskih okvirjev, svetlo zelene okenske okvirje od rož, ki so rasle posajene vse naokoli, bodisi v zemljo bodisi v velike lonce, v katerih je bila prej barva ali italijanski pralni prašek. Kar vidim mamó, kako čepi med njimi. Ena izmed njih je. Okolje zanjo ni optimalno, a uspeva. Boljše ji je kot marsikje, in tega se zaveda. Vse barve hiše so zdaj obledele in se zilile v en sam opečnatotemnordečkastorumenkastobel zmazek. Hiše se je očitno polastilo nekakšno socialistično prepričanje. Nič čudnega – v njej se je vedno govorilo, da je bilo v prejšnjem sistemu boljše.

Mnogo hladneje je kot v dolini. In pogled na hišo prav nič ne greje. Avto sem pustila spodaj, na predzadnjem ovinku pred posestvom. Nisem se hotela približati prehitro, ne bi mogla požreti vsega naenkrat.

Hoditi moram počasi, kot bi stopala v mrzlo vodo. Različni deli telesa imajo različne spomine in ne bi prenesla, da bi se odzvali vsi hkrati, vsak s svojo zgodbo. Prav je, da sem peš. Čeprav me zebe kot cucka. Pozabila sem že, da je treba sem gor včasih že oktobra priti v rokavicah in debelem plašču. Menda sem hotela pozabiti, kaj vem. Nosim le pariško moder suknjič in črne haremke, pod njimi pa navadne najlonke, barvno skladne s suknjičem. Videti sem kot tropska ptica sredi smrekovih krošenj. Ko že pridem do dvorišča, se vrata, ki jim ne bi škodil nov barvni nanos, odprejo.

»Jasna!« vzklikne.

Tudi on bi potreboval nov nanos barve. Bled je, njegov obraz je izpit in prepreden z gubami kot staro jabolko. Njegove obleke so mi, čeprav hudo sprane, vse znane – očitno že vsaj desetletje ni kupil ničesar novega. Žametne sivo zelene hlače, svetlo rjava pletena jopica, izpod katere na koncu rokavov in ob ovratniku kuka srajca s črno-zeleno-oranžnim karom. Roki se dvigneta proti meni. Stopim korak nazaj in sprva se hočeta popolnoma povestiti, nato pa obstaneta v višini rjavega usnjenega pasu na hlačah in ena od njiju se iztegne naprej. Počasi mu sežem v roko. Bolj ko čutim njegov dotik, bolj vidim le njegov pas. Ne morem verjeti, da je še vedno tu. Nekoliko se zmedem in ga prvič pogledam v oči. Čudne so. Odbijajoče. Na njihovi ganjenosti je nekaj, kar me sili na bruhanje. Poznam ta pogled – v bolnici ga redno srečujem: pogled starke, ki dobi od domačih šopek rož z vrta. Še vedno nisem nič rekla. In kaj potem? Najraje bi šla domov.

»Mojbog, saj si odrasla!« pravi. Še molčim. Moj molk njegove vznichenosti očitno ne moti. »Vstopi, vstopi! Že tako dolgo je, odkar si bila zadnjič tu!«

Njegov glas za trenutek zamre. Sledim mu v kuhinjo. Hiša nima več vonja, ki se ga spominjam, kadar se otepam misli nanjo. Očitno se brisanja spominov lotevam na napačnem koncu – znebiti se skušam stvari, ki so v vsem tem času izpuhtele že same od sebe. S tem nisem računala. Zdaj je tu vonj po stari hiši, kot bi se spotila in začela oddajati vonj, svojo esenco – vonj po starem štedilniku, po lesenih tleh, po zarjavelih loncih, potisnjenih globoko proti dnu omare. Pa še po nečem smrdi. Po pijači. Po cigaretah, šnopsu in slabem vinu. Skoraj stopim na psa, ki lenobno počiva na tleh. Pes je nov. Kljub temu je že star. Dvigne glavo in zastrže z ušesi. Gospodar povzdigne glas: »Medo! Ven!«

»Mene ne moti,« rečem. Moje prve besede. Obraz mu zasije. Tako je vzradoščen, da pozabi na psa, in Medo glavo umirjeno položi nazaj na

sprednje tace. Pelje me v kuhinjo. Miza je pokrita s plastičnim prtom s cvetličnim vzorcem. Na njej leži več krožnikov: na enem je sir, na drugem suha salama in nekaj koleščkov klobase, na tretjem rubinasto rdeč pršut. Kljub svoji pretirano svetli barvi diši domače – po dimu in domačih živalih. Poleg košarice s kruhom je na mizi še skleda z mešanimi kupljenimi piškoti.

»Ko si poklicala, da prideš na obisk, sem bil tako presenečen ... Nisem vedel, kaj naj tako na hitro, nisem vedel, kaj boš hotela jesti ... Vem, da si imela vedno rada pršut ... Klobasa je domača,« pravi rahlo zadihan. Sedem. Predme postavi kozarec.

»Še imaš te kozarce,« rečem. Ko govorim o kozarcih, pravzaprav govorim o vsem, kar je še vedno natančno takšno, kot se spominjam.

»Še vedno,« pravi in me pogleda tako, da komaj prenesem.

»Tako si lepa,« se spozabi. Urno se obrne k hladilniku in iz njega vzame dve steklenici. Bela je polna, rdeča na pol prazna. »Belo ali črno?« vpraša.

»Hvala, raje bi kakšen sok... Ali pa vodo, prosim,« odvrnem.

»Pametno, da ne piješ, ko voziš,« odobravajoče pokima.

»Noseča sem,« izstrelim. Že ves čas me zanima reakcija. Na žalost je neopredeljiva. Včasih je bolj subtilen, kot bi si človek mislil: ne vem, ali mu gre na smeh ali na jok, ali je jezen ali srečen ali samo presenečen. Vsakega po malo? Če imam jaz mešana čustva, jih ima nemara lahko tudi on. Ve pa, da ni upravičen do niti enega izmed njih. Še najbolj spominja na nekoga, ki ga za trenutek zaskeli zob.

»Čestitam,« pravi. Nato doda: »Slišal sem, da si se poročila. Hotel sem ti pisati, ampak po tistem tvojem jeznem pismu te nisem hotel več nadlegovati ...«

Aha, vedela sem, da bo začel s pismom! Ko sem pred desetimi leti dokončno odšla od doma med kričanjem in grožnjami in moledovanjem in pretenju s puško, mi je nekaj časa še pošiljal pisma, voščilnice in darilca in me v vseh rotih, naj si premislim, dokler mu nisem nekega dne odpisala in ga obvestila, da bom z njim pretrgala vse stike in naj me ne nadleguje več. Tako sem ga sovražila, da bi ga, če bi moja zahtevo prezrl, najbrž lahko prišla ubit. Nič ne pretiravam. Ubit. V kozarec mi nalije jabolčni sok. »Sosedov je,« pojasni. Šele zdaj vidim, da eno nogo komaj vleče za sabo. Ob vsakem premiku mu obrazne mišice trznejo, kot bi imel tik.

»Šepaš zaradi artritisa?«

Pokima in mi pojasni: »Invalidsko sem upokojen. Tega najbrž ne veš?«

»Ne, tega pa nisem vedela,« odvrnem.

Znova se usede za mizo: »Večkrat bi moral v toplice, pa mi tam ni čisto nič všeč... Čofotanje po tistih mlakah ... Pa tudi denarja nimam. Ne sprašuj me, kako lahko preživim z invalidsko, jebela.« Nato me opozori: »Nič ne ješ. Jesti moraš za dva!«

»Nisem lačna.«

Čofotanje v bazenih mu ni všeč ... Vedno je imel raje hladno vodo, tako mrzlo, da v njej komaj plavaš in te, ko se ti steče v mednožje in med ritnici, skeli. Prebudi se moj trebuh. Hrana se mi upira. In vonj in barve. In on.

»Lepo, da si me prišla obiskat ... Zelo sem te pogrešal, ne morem ti povedati, kako zelo, jebela ... V omari imam polno škatlo tvojih slik – kar naprej jih gledam, na vseh si tako lepa!«

»Nehaj!« Počutim se kot na električnem stolu – bes me prežema do lasnih konic, telo se nopenja in se cvre, smrdi po zažganem. V trenutku skesano obmolkne.

»Morda res ni bilo vse prav, kar sem počel ... A ne vem, če sem si zaslužil, da me tako zapustiš ... Hotel sem se obesiti, več ... Prišežem pri Bogu ...«

»In zakaj se nisi?«

Očitajoče me pogleda: »Ah, ljubica, ne bodi no taka ... Ni bilo vse tako slabo, kajne, da ni bilo? Tudi lepo sva se imela. Kaj nisi imela vsega, kar si si zaželela? Nočem, da pozabiš, da ni bilo vse slabo ... Tako si lepa. Kot mama ...«

Kot mama. Vidim jo. Res je lepa, ampak zelo zelo razočarana in utrujena, mnogo preutrujena za svoja leta. Še trideset let nima, pa ponoči kar ugasne v trenutku, ko glavo položi na blazino – brez sanj spi vse do jutra. Z mamo živiva sami, frizerka je, skoraj vsak mesec imava novi frizuri, obe sva svetlolaski, obe imava zelenkaste oči, a nesrečna je, vedno brez denarja, z drugimi govori o mojem očetu z grenkobo in zamerljivostjo, nato pa se lepega dne umiri in se začne oblačiti lepo in odraslo, v pastelne barve, v »razumne tkanine«, kakor jim pravi, nato privede domov moškega, ki bo skrbel za naju, njega, njega, njega.

Zdrami me nov val besed: »Saj res – veš, da imam spet zajčnik? Ne, najbrž ga nisi mogla videti, nekoliko za hišo je, ne tam, kjer je bil stari ... Greš pogledat?« vpraša.

»Ne, hvala,« odvrnem. Požirek soka se mi zatakne v grlu. Spomini me obhajajo kot popadki: vse pogostejši so, vse močnejši, vse bolj boleči in nespregledljivi. V trenutku v naročju začutim toploto mehkega zajčjega

kožuščka. Skozi možgane mi spolzi nov film – vrstijo se kot oglasi. *Mama pravi: »Boš videla, tu ti bo vseč... V hiši boš imela veliko prostora za vse igrače...«*

Sledi nama moška senca.

»In ugani, kaj imamo: zajčke,« mama prigovarja svoji skremženi hčerki.

»Čisto prave?« se mi razprejo oči.

»Čisto prave,« odgovori moški. »Bi jih šla rada pogledat?« Bi šla. Za roko me pelje k zajčniku. Odpre vrata, iz lesene celice potegne cepetajočega zajčka in mi ga položi v naročje. Nič me ni strah. Tudi živalca se v mojih rokah umiri. Diši po krznu in senu.

»Bi morda kavo?« me zdrami njegov glas.

»Ne, hvala, paziti moram na pritisk.«

»A tako? Da imaš previsok pritisk? Jesti moraš veliko česna, pravijo...«
Nato vpraša: »V katerem mesecu pa si?«

»Marca imam rok,« odvrnem. Pokima. Vem, na kaj misli. Na mamó. Ker je umrla zadnjega dne v marcu. V časopisu je bil naslov: SMRT V KOPALNI KADI – 32-letnico ubil električni tok, ko ji je med kopanjem v vodo padel sušilec za lase. Kar je preveč, je preveč. Je še kaj bolj ironičnega od tega, da frizerko ubije predmet, ki ga cele dneve nosi po rokah in se ji zdi tako samoumeven, da o njem sploh ne razmišlja več?

Ne spomnim se pogreba. Vem, da je vsem govoril, kako ne ve, kaj bi, če ne bi imel mene: da sem edini razlog, da se zjutraj spravi pokonci in da se ne zapije.

»Kako to, da si se odločila priti?« vpraša.

»Ne vem,« raztreseno odvrnem.

Res ne vem. Menda zaradi čudnega občutka v trebuhu, ki ga imam, odkar sem noseča. Nekatere imajo jutranjo slabost ali zaprtje, jaz pa ta čudni občutek teže, kot bi bilo moje drobovje ena sama utež in bi ga vleklo navzdol, dokler ne bo izpadlo skozi predor, po katerem bi moral priti dojenček. Rodila bom kup črev. Ne znam opisati, od kje neprijetni občutek izhaja. Iz trebuha? Iz maternice? Ginekolog pravi, da je vse v redu, meni pa se zaradi tega občutka vse tako čudno gnusi: hrana, mož, najbolj pa se gnusim sama sebi. Ne prenesem crkljanja in poljubov. Zadirčna sem in zajedljiva, od družbe ljudi me vse boli, kot bi človeški obrazi še dodatno pritiskali na moj pas. Pravijo, da so to hormoni. Ne vem. Vem pa, kdaj sem imela podoben občutek. *Še vse vidim: počitnice so. Konec četrtega razreda. Po eni strani mi je vseeno. Tudi vojne je konec. On je po cele dneve gledal poročila in zmajeval z glavo, jaz pa sem mu zastavljala*

na kupe vprašanj, na katere mi ni znal odgovoriti. Videla sem veliko vojnih filmov: ljudje so vedno bežali v solzah, kriče in bosih nog, medtem ko so se iz vasi, ki so jo zapuščali, dvigali plameni in dim. To ni bila take vrste vojna. Mislila sem, da bo postalo hujše, pa je bilo ravno takrat vsega konec. Nikoli ga še nisem videla, da bi se tako prostodušno, olajšano smejal. Živiva mirno. Jeseni nabirava gobe. Zjutraj me z avtom zapelje do postaje, kjer počakam na avtobus, ki vozi v šolo. On daje perilo v pralni stroj, jaz ga obešam.

»Mama bi bila ponosna nate – višja medicinska sestra! Neverjetna si ... Tako zelo sem ti hotel pomagati pri šoli, pa mi nisi dovolila ...« Nenadoma se domisli: »Počakaj!« Vstane in odšepa po stopnicah navzgor. Zgoraj so spalnice. V trebuhu me še posebej neprijetno stisne. Slišim ga, kako gre po hodniku, prav tako, kot sem ga slišala prihajati tisti večer po kopianju. Mislila sem, da sem ga s čim ujezila, pa nisem vedela, s čim.

Tako kot že neštetokrat čofotava po hladni vodi, drug drugega škropiva, stopim na kamen, ki je prevlečen z algami in zdrsne mi: ujame me. Potem me nekaj časa ne spusti. Roka, s katero me objame, zaide med moja stegna. Zahihitam se, žgečka me. A ne spusti me. Dlan potisne više in me še tesneje privije k sebi. Njegove oči nekako osteklenijo kot gladina jezera pozimi. Zvečer pride v mojo sobo in se ne premika več kot odrasli, temveč kot moški – odpne svoj usnjeni pas, počne moške zadeve, govori moške stvari. Oklenem se ga okrog vratu. Zdi se mi, da je to le še ena oblika vzgoje, morda nenavadna, a saj je tudi najin položaj nenavaden, ko sva tako sama sredi teh hribov in oba tako zelo pogrešava mamo. Odtlej še naprej nemoteno skupaj jeva, preden leževa v zakonsko posteljo, zapreva Bonija v pesjak, pogovarjava se o tem, koliko solate zasaditi in kje je lani najbolje uspeval paradižnik. Kmalu prevzamem večino gospodinjstkih opravil. Odrastem.

Vrne se s kovinsko škatlo, takšno, kakršno si pred nekaj leti dobil ob nakupu določenega števila paketov piškotov. Zdaj jih več ni na trgu. Tako ali tako jih nisem nikoli posebej marala. Dvigne pokrov – notri so bankovci po 100 evrov. Ne vidim dobro, koliko jih je, a gotovo več kot dvajset.

»Kaj je to?« vprašam. »Si nor, da to skrivaš v navadni škatli?«

»Pusti, pusti,« pravi in odmahne z roko. »Tu pa ja daleč naokoli ni nikogar ... Pa še tisti, ki so, vejo, da nimam nič ... Tega se ne pritaknem, to je zate ...«

»Nočem tega,« odločno zavrnem ponujeno.

»Vzemi, no, prav ti bo prišlo, sploh zdaj, ko pride otrok ...«

»Ne rabim,« se kajpada zlažem. »Najini plači sta čisto dovolj.« Ko omenim *naju*, ko v pogovor, v katerem ni bilo nikoli prostora za nikogar drugega, kot da cel svet, kot da trgovina, sosedje, šola in pošta ne bi obstajali, uvedem Kristjana, v njegovih očeh vidim, da si je ves ta čas zanikal njegov obstoj. Otroka je videl kot bitje, nastalo z umetno oploditvijo, kot bi seme k mojemu jajčecu prinesla čebela. Škatlo položi na mizo. Nalije si kozarec vina. Tudi takrat je pil vino.

»Veš, da je stari Hribar umrl? Rak,« hoče zamenjati temo. »Prej ali slej nas doleti vse,« modruje. V rokah že vrti prazen kozarec. Čakam, ali ga bo slučajno zabrisal ob tla. Enkrat je to že naredil – ko sem na srednji šoli spoznala svojega prvega fanta. Še sem spala z njim, a niti za trenutek nisem pomislila, da bi lahko bilo to, kar počneva, kakor koli primerljivo s tem, kar sva počela z mojim ljubim Matejem. Z Matejem je bilo nekaj posebnega, z njim pa nekaj običajnega. Ko sem ga vzela vase, sem zadnjico dvignila, kot bi si oblačila hlače. Ko sem se ga oklenila, je bilo, kot bi nosila polena. Ko me je poljubljal, je bilo, kot bi mi na obraz padala slana. Vse to je bilo zelo mundano: prava bolečina in nasilje sta bila drugje – v učinkovitem zamahu, s katerim je zajcu zlomil tilnik, v ptičjih trupelcih, ki jih je privlekla mačka, v rdečih črtah, ki jih je na mojih rokah puščal robidov grm, v boju s trdovratno hišno gobo.

Govoriči o sosedih. O tem, kako pri Marinškovih gradijo prizidek, kako se tu pulijo za dediščino in kako tam zaradi slabega gospodarja propada krasno posestvo. Spomnim se rožnih grmov, ki sem jih zasadila, preden sem odšla na srednjo šolo. »Vrtnica še raste?«

»O, seveda,« pravi. Vidno mu odleže. O nečem se želim z njim pogovarjati. Takoj doda: »Tako so lepe, nikoli se jih ne bi znebil ... Kadar cvetijo, jih nesem na mamin grob – tako je, kot bi bili skupaj, si rečem,« pravi. Ne vem, kaj naj. Stiska v trebuhu je vse hujša. Se je morda otrok z nogami uprl vame?

»Je kaj narobe?« se prestraši.

»Ne,« odvrnem, »včasih se malo čudno počutim.«

»Boš legla?«

Odkimam. Šele zdaj se dobro ozrem po sobi. Na steni nad mizo so kot točke v enakostraničnem trikotniku razporejene tri fotografije. Na tisti, ki stoji najvišje, smo vsi trije: jaz imam kakih pet let, on objema mamó čez ramo. Na drugih dveh sem le jaz: na eni je moj nasmeh poln škrbin, ki so ostale za mlečnimi zobmi, na drugi, na kateri imam kakih dvanajst let, sem nerodna in negotova. Tudi na vseh drugih stenah so moje slike, na vsaki vsaj po ena.

»Vidiš, koliko slik imam?« pravi. »Kadar mi je dolgčas po tebi, jih gledam po cele ure ... Razmišljam, kako lepo mi je bilo s teboj ... Tudi ti kdaj misliš na to?«

Molčim. V trebuhu imam vozal. Nalije si nov kozarec vina.

»Najboljše si bila, kar se mi je v življenju zgodilo, veš ... Takrat, takrat na koncu, takrat sem deloval samo iz jeze, veš ... Čisto sem ponorel od misli, da te bom izgubil, jebela ... Tukaj, tukaj (potolče se po levi strani prsi) me je stiskalo, da sem komaj dihal ... Pa še bal sem se zate – da se tako nenadoma odpraviš na svoje ... Polnoletnost gor ali dol – skrbelo me je zate. Kaj sem vedel, kako bo tisti tvoj skrbel zate ... Verjel sem, res sem verjel, da te nihče ne bo imel tako rad, kot jaz ...«

»Vem, povedal si mi,« rečem.

»Ko bi ti vedela, kolikokrat sem te hotel poiskati, pa čeprav bi se jezila... Ampak morda sploh ne bi bila tako jezna, kajne, da ne? Priznaj, da bi bila vsaj malo vesela ...«

Zdaj mi gre na smeh. Na čuden smeh. Nekako se tresem, kot bi ne imela energije za bolj gromek krohot. Rame mi obupano potresavajo, smeh predre trebušno prepono kot vrtalni stroj in teža v trebuhu nenadoma popusti, kot bi se razkrajala skala. Neprijetnosti je konec. V hipu otrpnem, da bi se prepričala, ali se mi nemara le zdi. Ne, res je. Kot bi namesto s polnimi pljuči zadihala s polnim trupom. Vdih, izdih. Še enkrat. Vdih, izdih. Še. Vdih, izdih. Vdih, izdih. Skupaj z atomi kisika vdihujem vonj po klobasi, po spečem psu, po vrtnicah, po vloženi kumarah, po zgornjem nadstropju, po spalnicah, po usnjenem pasu, po sladki vodi ... Vdihujem vse to in izdihujem, kar sem. Skupaj z atomi ogljika izdihujem belino sestrške uniforme, vonj po Kristjanovi preznojeni tekaški majici, po upihnenih svečah na torti, po kuvertah z računi, po knjigi ob vzglavju ...

Moj smeh se poleže in pred seboj zagledam osupel obraz, ki pa je obenem obraz nekoga, ki je pripravljen na operacijo, na katero čaka že neskončno dolgo. Poznam ta pogled, dobro ga poznam. Dolgo dolgo ga gledam naravnost v oči.

»Pogrešala da sem te? To si misliš?« komaj izdavam med strupenim režanjem. »A veš, kako smešen si? Tukaj me bombardiraš s klobaso, z denarjem, s temi slikami! Sram naj te bo! Ti uboga stara pokveka! Toliko da veš: prav strah me je bilo priti – še vedela nisem, kaj mi je, da prihajam v to vukojebino! Bala sem se, da se mi boš zasmilil, ti prasec! Da te imam še kaj rada! No, zdaj vidim: NIMAM TE! Sovražim te in z veseljem te bom sovražila do konca svojih dni. Se že veselim. Pridem

plesat na tvoj grob.« Govori celo moje telo, govori tudi moj otrok – še nikoli ga nisem tako jasno čutila. Kot bi teža, ki mi je peštala drobno, zadušila tudi njegove premike, pregibe njegovih rok, utripanje njegovega drobnega srca. Zdaj je moj trup prazen in čist. Žile so prehodne, želodec se je razvezal, maternica, ki je bila dolgo zveržena in steptana, je polna kot čarobna krogla.

Gledam ga v oči. Teža in bolečina, ki sta švistnili iz mene, sta se zagnali naravnost vanj, tako kot pri vsakem poštenem eksorcizmu. Imej ju, si rečem. Imej to in svoj artritis in prazne steklenice vina. Sunkovito vstanem, vedoč, da mi ne more nič več. Da lahko rečem ali naredim, kar me je volja. Za trenutek se mi zdi, da je ves svet na moji strani; da bo puška v njegovih rokah sprhnela, da bodo kozarci postali nelomljivi in se bodo od mene odbijali kot od pleksi stekla, da bodo njegovi škrtajoči sklepi razpadli, če bo hotel skočiti nadme.

Po kolovozu se spuščam k avtu. Ne oziram se, a občutek imam, da stoji na pragu in gleda za menoj. Iz torbice vzamem telefon in pogledam na ekran: tu signal ne lovi. Kristjana bom poklicala, ko bom niže.

»Saj me ne boš nikoli zapustil, kajne?«

»Seveda ne – kaj vendar govoriš! Vedno bova skupaj, vedno bova tukaj doma.«

»Se boš znova poročil?«

»Beži, beži – zdaj si ti moja žena.«

»Kaj pa, ko odrastem?«

»Prav tako bova skupaj. Skupaj bova skrbela za hišo, ravno tako kot zdaj. Zajce bova gojila, vrt bova imela – še večji vrt, kot je zdaj. Mogoče bi lahko začel gojiti čebele.«

»In če bom nekoč morala od doma?«

»Zakaj pa bi morala? Jaz te ne bom nikamor silil...«

»Ne vem – recimo, da bi morala.«

»Bi pač šla za nekaj časa. Ampak vrnila bi se, veš, da bi se vrnila. Pogrešala bi drug drugega, kajne, da bi?«

»Bi.«

»Lepo bi čakal, da se vrneš in potem bi bilo vse po starem ... Jaz bi hodil v službo, ti bi pa skrbela za hišo – no, najbrž bi tudi ti hotela hoditi v službo. In prav je tako. Po službi bi se pa oba vrnila domov. Krasno nama bo, nič ne skrbi. Vem, da nama bo krasno, boljše, kot si sploh lahko kdo predstavlja.«

Marko Golja

... dokler vaju smrt
ne združi ...

»Spiš?«

»Spim.«

»Ne, ne spiš.«

»Ne, ne spim.«

Toliko o njem: že ko je prvič rekel, da spi, je vedel, da je navaden lažnivec, da je tudi ta drobna laž, ne prva, laž preveč, pa tudi, da ona ve in da mu verjetno nekako odpušča, pa tudi, da ji njegova igrlica ni v veselje in da bo zagotovo vztrajala. Tako je, če dva živita skupaj dolgo, kar pomnita, skoraj od rojstva in do konca. Zavzdihnil je, ona je nadaljevala:

»Nekaj sva se odločila.«

»Nekaj sva se odločila,« ji je pritrnil.

»Jih imaš?«

»Imam.«

On ni vprašal, kaj če ima, ona ne, kje jih je dobil. Nočni pogovor očitno ni bil prvi, morda je bil eden izmed mnogih, ki so pripomogli k njenemu miru in njegovemu nemiru, morda celo strahu, ki se je kazal tudi tako, da se je poskušal izogniti pogovoru. Tako je ona ležala mirno, na sredi postelje, na sredi svoje postelje, on na njenem robu, na njeni postelji. Ga je žulil rob postelje, se je bal, da bo padel z nje, je zato dihal manj umirjeno kot ona, ki je ležala spokojno kot prava apoteoza miru na Zemlji? Kaj je bil potem on s tem svojim nemirrom, pekočo zavestjo, ki ga je žgala in silila v sunkovite

vdihe in v plitvo dihanje? Previdno se je nasmehnil in ona, kot da bi čutila njegov nasmešek, se mu je nevidno pridružila.

Nekoč davno bi ga vprašala, ali se je nasmehnil, pozneje bi ga vprašala, zakaj se je nasmehnil, še pozneje, kaj je bilo smešnega v tem in tem, da si se nasmehnil, zdaj je samo vdihnila in počakala, da ji je povedel sam. Njuni pogovori so vse bolj spominjali na dihanje, na vdih, izdih, vdih, izdih, na urejeni ritem, ki ga je zadnje tedne in dni zmotilo samo tisto.

Zmotilo? Ja, nekako je spremenilo življenje, kolikor ga je še ostalo pred njima, vsak trenutek bolj in bolj. Ko sta se prvič pogovarjala o tistem, sta med pogovorom precej molčala. Prvi pogovor je začela ona, kot je bilo v njenem življenju skoraj običajno. Začela ga je previdno in že zato je takoj zaslutil, da to ne bo običajen pogovor. Oj, ne, ni bil običajen pogovor. Takrat je ona govorila več, kot je govoril on v celem mesecu. Toda naj je še toliko govorila, je tudi precej molčala. Dostikrat je začela stavek s Se spomniš, nato pa nadaljevala in povedala, večkrat, tako in drugače, da je tudi on, ki je nerad in težko poslušal druge, razumel, kaj mu je želela povedati: da je bila srečna, ko mu je postavila kosilo na mizo in je on jedel tako, da je pozabil na vse, na uradne dopise, prošnje, navodila, okrožnice, na vse, ob koncu pa jo pogledal, kot da ne obstaja na vsem svetu nič drugega kot ona in tisti trenutek. V tistih trenutkih se je čas ustavil in je stal in stal, njegov molk, zadovoljen in sit, je izražal njegovo hvaležnost. Besed mu je kar zmanjkalo, smešno, pa z besedami se je preživljal. Toda tišina med njunim prvim pogovorom o tistem je bila drugačna kot tišina, v katero sta se umaknila po kosilu. Tista tišina, njeni premolki in njegovo tuhtanje, njegov spuščeni pogled, ki ga je kradoma dvignil tu in tam, ter njen pogled, ki je krepil njene besede, tišina, ki je bila nekako zgovorna, ki ni ničesar zamolčala, skrila, ne, ampak je prej podčrtala vsako besedo, izrečeno in zamolčano. On jo je poslušal in se zavedal, da govori, kar je dolgo nosila v sebi. Nikoli, nikoli mu ni namignila, da nosi v sebi take misli. Da tako razmišlja. Seveda, slutil je, da je najverjetneje mislila, da če bi začela po koščkih, da bi jo morda poslušal, predvsem pa prekinjal, ji pojasnjeval in ugovarjal, jo tolažil in hrabil, to je znal, ja, to je delal iz dneva v dan. Zato je čakala, da se ji je vse razjasnilo, da je imela jasen in nedvoumen odgovor na vsak njegov argument, pomisel, dvom in strah. Zato je govorila, kot ni on nikoli govoril. Govorila je iz sebe, to, kar je dojela v tihih in dolgih trenutkih, ko je on spal, ko je bral in pisal, ko se je preoblečil, preden je šel ven, in ko je po vrnitvi domov počival. Ja, govorila je tako, da ji preprosto ni mogel ugovarjati. To je vedela ona, zelo kmalu pa tudi on. Zato jo je poslušal kot že dolgo ne, morda kot nikoli.

Medtem ko je govorila, kot je govorila, počasi, skoraj neslišno, šepetaje, kot da bi jo bilo strah, da bi jo in ju kdo slišal, kot da bi se bala, da bi lahko njen glas potoval čez pokrajino in do oblakov, je mirovala s celim telesom, še z rokami ni krilila kot običajno, ne, govorila je, kot da je njeno telo, polno in vendar drobno, vsak dan bolj, zgolj posoda, posodica, iz katere prihaja glas, ne njen glas, ampak glas ... ne takrat in ne pozneje ni našel prisprodebe, ki bi ji prikimal. Glas, ki prihaja iz večnosti in napoveduje potovanje v večnost, glas večnosti, je nekoč poskusil. Tako govori življenje, ki je vsak dan manj življenje in lahko zato izgubi vse manj in manj, na koncu skoraj nič in vse, toda hkrati iz te neslišnosti, miline govori tudi previdnost, zavest, da lahko vsaki nenadni gesti, izbruhu sledi utrujenost, izčrpanje, nemoč. Zato je svojo govorico telesa prililil njeni.

Ko je govorila tiho in mirno, je tako morda govorila tudi zaradi bolečin. Vedel je, da jo boli. Nekajkrat jo je vprašal, ona pa je ob tem zamižala in skrila bolečino pred njim. Bil je z njo, ob njej, vendar ne povsem. Kot da bi bili trije. Kako te boli, je vprašal, ona pa je položila roko na njegovo in ga tako ustavila. Seveda bi z lahkoto dvignil njeno roko, toda tega ni nikoli storil – kot da bi se bal, da bi bil z osvoboditvijo svoje roke, z vztrajanjem pri vprašanju ali z vrtnanjem vanjo do nje nekako nasilen namesto ljubeč, nežen, mil. Tako se je k vprašanju tu in tam vrnil, ona pa se je vsakič znova zaprla kot školjka.

Ko se je nekoč, ko je skoraj kot senca hodila po kuhinji, spozabil, se ni mogel premagati. Kot da bi ga želela kaznovati, ga je prosila, naj prinese domov kako dobro primorsko rdeče vino, da ima dovolj domače žlobudre, ki sta jo dobivala od vaščanov. Seveda mu je bilo nekoliko nerodno, da gre od hiše do trgovine ter nato nazaj z buteljko refoška, malce je godrnjal, da to res ne gre, minute pozneje pa je imel slab občutek, da ga vsi vaščani vidijo in vsi mimoidoči gledajo, kaj nosi v vrečki, toda vsak korak navkreber je bil lažji, in ko je prišel na vrh klanca, se je počutil dobro, da ji je ustregel. Pozneje, v kuhinji, pri kosilu, je previdno odčepil buteljko. Saj bi znala tudi ona, saj je bila še dovolj močna, je mislil, toda naenkrat sta si delila tudi kuhinjo. Skupaj sta lupila krompir; njeni olupki so bili tanki, njegovi debeli, njeni krompirji so ostali krompirji, njegovi so postali krompirčki, ki so jo večkrat nasmejali in ki jih je pozneje prav ljubko nabadala na vilico, za grižljajček.

Bilo je čudno: v dneh, ko sta več molčala in bolj previdno govorila, sta se večkrat smejala kot kadar koli poprej. Njen nasmešek je bil v teh dneh nežen kot vsaka njena gesta. In tudi on se je smejal nekako sramežljivo, nič več se ni krohotal, kot da bi ga bilo strah, da bi jo z glasnim smehom

preveč stresel, prestrašil. Ali pa se je morda bal, da bi s svojim krohonom preglasil kaj, kar bi rekla? Tako je ona nekako lebdela, kot da se počasi umika, on pa je po hiši hodil po prstih, previdno je zapiral vrata, počasi potegnil stol od mize in še počasneje sedel nanj, radijskih poročil ob sedmih zjutraj ni več poslušal in televizijskih ob sedmih zvečer ni več gledal, časnik je listal počasi, previdno, kot da si ogleduje kako inkunabulo, meso oziroma koščke mesa je rezal počasi, na drobcena vlakna, solato je žvečil dolgo, drobcene grizljaje sta pospremila z drobnimi požirki. Po kosilu nista pospravila posode, ampak sta se umaknila v dnevno sobo. Tam sta vsake toliko kakšno rekla:

»Hvala za kosilo.«

»Veš da ...«

»Tako dobro kuhaš.«

»Zate ...«

Popoldansko kavo je ovohaval, kot da jo bo posrkal z ovohavanjem in ne s srkanjem, ob kavi od običajnih šestih piškotov ni pojedel niti treh, niti dveh, ne, prelomil je piškot in polovičko pustil za naslednjič, na koncu pa je s krožnička s tresočimi prsti pobral redke drobtine in jih previdno snedel. V tistih dneh je začel pomivati posodo. Prej nikoli ni imel časa, zdaj pa ga je naenkrat našel. Med pomivanjem se je večkrat zamislil, kako čudno je to, da prej za nekatere reči ni našel ne časa ne besed, zdaj pa je naenkrat to poskušal nadoknaditi:

»Lepo mi je s tabo.«

»Hvala ti za vse.«

»Ti si moje življenje.«

»Srečen sem, da sem te spoznal.«

Njegove besede so bile nekako odveč. Res se je verjetno ob njih nasmehnila, toda morda se je nasmehnila zato, ker je vedela, da je prestrašen, da ne ve prav, kaj naj naredi, da ni prepričan, da se je pravilno odločil, da jo morda poskuša odvrniti od njene odločitve. Zato so bile njegove besede odveč. On je še kar nekaj govoril, ona je vse hitreje zapuščala obrise znanega sveta. Dnevna rutina je bila preteklost, vstajala je ob različnih urah, pogosto je poležala v postelji. Njena soba je bila kamra, takšna pač, kot pritiče ženski njenega položaja. Samo da je vstopil v njeno kamro, se je počutil manjšega. Ja, videti je bilo, kot da trpi on in ne ona, čeprav je bil njegov korak še kar trden, ona pa mu je z nežno gesto pokazala, naj sede na rob postelje. Včasih je bilo videti, da slabše, kot se je počutila, bolj je on lezel vase, v njej pa se je dramila neka nenavadna življenjska energija. On je bil videti kot kup nesreče, vsak dan večji, ona je svojo čašo refoška popila skoraj uživaško.

V takih trenutkih ni govorila o tistem, ampak mu je celo nekoliko nagajala. Nežno je obujala spomine na njuno prvo srečanje, kako sta se spogledala in gledala, da ji je bilo že kar neprijetno, da sta imela srečo, da je bila z njo takrat samo stara Kranjčeva, ki je bila gluha in pomslepa ter jo je nenehno hvalila z istimi besedami, da je pridna in delovna in da zna dobro kuhati. Seveda takrat ni znala dobro kuhati, zato je potrebovala leta, počasi se je učila, listala je zamaščeno kuharico, ki jo je našla na polici, počasi pa sta se tudi spoznavala. On je bil neokreten, da joj, da se zmerom znova nasmehne v sebi, ko se spomni. Le da ko se spomni tokrat, to tudi pove:

»Se spomniš, kako si iskal ...«

»Nisi vedel, kam ...«

»Kar nekam si rinil ...«

»Prestrašil si me ...«

»Potem sem ti pomagala ...«

»Drugič je bilo že lažje ...«

Take mu je včeraj rekla, take. Če bi kaj takega začela nekoč prej – ne, sploh si ne more predstavljati, da bi nekoč tako govorila –, bi jo zelo verjetno zaustavil. Tako pa ... Seveda se je spomnil, kako jo je s kazalcem odkrival, kako je ob njegovem trmastem poskusu vrisknila. Ej, kako je poskušal popraviti, kar se je popraviti dalo, z objemom, kako je potem vodila njegovo roko v svojo notranjost, kako se je pozneje še večkrat v zadregi nasmehnil, kako je lahko prvič tako nerodno pogrešil.

Ob takih bi nekoč pomislil, da jo je v posest dobil kak zlodej, zdaj pa sluti, da iz nje ne govori nobena nečista sila, ne, da govori samo ona, kot da mu hoče sporočiti, da je živa, še vedno živa, da je – nekako, tega ni najbolje razumel, ampak občutek mu je tako pravil, tako jo je doživljal, tako čutil – svobodna. Naenkrat so bile njena kamra, kuhinja in dnevna soba velike, njeno kraljestvo tukaj in zdaj, in čeprav je izginjala pred njegovimi očmi, je bila povsod navzoča. Z vse manj besedami je povedala vse več:

»Hvala ti za vse ...«

»Bodi pogumen ...«

»Kdor je dober, bo razumel ...«

»Kdor ni, bo vrgel kamen ...«

»No, ne drži se tako resno ...«

Ja, potem, ko ji je prikimal, se je spremenila, postala je takšna. Nekoč bi pomislil, da nemarna, ker ni nemudoma pospravila posode. Zdaj spremlja s pogledom njene ustnice, da si bo zapomnil vsako spremembo, da bo slišal vsak zlog. Poslušaj jo zbrano, kot da bo razkrila skrivnost vseh skrivnosti, morda kak sholastični dokaz, morda kako nerazumljeno mesto

v neštetokrat prelistani in brani knjigi. Ona pa ga skoraj vsak dan preseneti. Kot da ji je šele svoboda dala tudi pogum, da ga osupne, da ni več siva miška v sivo oblečena, ne. Včeraj, predvčerajšnjim mu je skoraj izpadla čeljust, ko je rekla, tako je slišal, bil je prepričan, da je slišal, da je rekla na ta svoj novi način, komaj slišno, počasi, kot da prihajajo besede iz oddaljenih globin, da ji je žal, da se nista poročila. Pa saj ji je neštetokrat povedal, da se ne bo nikoli poročil z njo, nikoli. To ji je najprej povedal kot pojasnilo, pozneje kot opravičilo, a ni razumela.

Pogosto je ponavljala, da so ljudje na svetu zato, da se imajo radi, da vzgajajo otroke, da jih gledajo, kako rastejo, in potem, na stara leta, kako se otroci njihovih otrok kobacajo. Da je to zadnja priložnost, da narediš kaj dobrega za svet, zadnja, da popraviš napake. Onadva sta to priložnost zamudila, zdaj ni več kaj popravljati, zdaj potrebuje njegovo pomoč, dokaz ljubezni, ki jo bo rešila in hkrati pogubila. Take je govorila. Že takrat bi jo moral napoditi, vendar tega nekako ni mogel. Pozneje je poskušal zveneti bolj odločno, bolj možato, češ, tako je, tako mora biti, tako je prav, in v tistih dneh je postavljala krožnike na mizo nekoliko trše. Ženska, je pomislil, zameril pa ji ni. Potem so tisti dnevi prešli, potem se je unesla in spet je bilo vse, kot je prav: mirno in spokojno, do naslednjic.

Včasih ji je poskušal pojasniti z argumenti. Toda vsakič znova je opazil, da ga je zelo hitro nehala poslušati. Govoril je bolj sebi, zidovom, ne pa ušesom, ki bi poslušala, ne njej. Kot kak hvastja je trmoglavila svoj prav, nič se je ni prijelo, ne argumenti ad absurdum in ne navajanje veličin. Ne, v takih trenutkih mu ni preostalo drugega, kot da je počakal. Potrpljenje je božja mast, je rad ponavljal in zdaj je moral to ponavljati sebi. Toda tudi samemu sebi nekako ni verjel. Pa kako bi verjel samemu sebi? Takrat je kipnila v njem nejevolja in nemalokrat si je dal duška, da je s kuhinjsko cunjjo speštal kako muho. Njegov Oprosti je bil sicer namenjen crknjeni muhi, vendar ga ta zagotovo ni slišala. Je pa njegov Oprosti slišala ona, ki ga je sprejela tako, da je nekoliko manj ropotala, da jima je skuhala kavo, da je kavi priložila časopis.

Toda vse to je bilo nekoč, nekoč. Ko je rekla včeraj, da ji je žal, da se nista poročila, je bilo drugače kot poprej. In njega je drugače stisnilo. Previdno jo je vprašal, da ji ja sporoči, da jo je slišal, da jo razume, da jo res razume:

»Žal ti je?«

»Meni tudi ...«

»Ja, meni tudi ...«

»Ne vem, ravnal sem v veri, da delam prav ...«

V hipu, ko je rekel to, se je ustavil, celo zmrazilo ga je. Je res verjel, da je delal prav? Je prav, da si je izbral lažjo pot? Zakaj si ni izbral težje? Zakaj je izbral udobje namesto sramote, zakaj laž namesto resnice, zakaj varnost namesto križev in težav? Zakaj se je pretvarjal, da ne sliši šepetalcev, zakaj jim ni prikimal in naredil, kar bi bilo prav? Zdaj je prepozno, je pomislil. Je res prepozno? se je vprašal. Kako bi bilo videti, če bi po vseh teh letih priznal, zdaj, ko je šepet potihnil in ko se je vse nekako umirilo? Je zdaj pravi trenutek, da vrže kamen v ribnik, sebe pa v babji mlin čenč in ogovarjanj? Je sploh kdaj pravi trenutek in je za to vsak trenutek pravi? Je zdaj pravi trenutek, naj pade pred njo, naj obleži na tleh, ponižen pred njo in hip pozneje ponižan od vseh, ki ga danes spoštljivo pozdravljajo? Ja, tako je sanjarij, tako se je izgubljal v mislih in se smilil samemu sebi, tako ji je prikimal, kot da se strinja z njo, hkrati pa se je slepil, da bo nekaj naredil. Še nekaj.

V takih trenutkih mu je nekdo prišepetaval, naj ne nori, da je to, kar bo naredil, preveč, ne dovolj, preveč, naj ne bezlja, da so dnevi na Zemlji še kako natančno odšteti in da jih ne more razmetavati, kot bi ga pičilo. No, končalo se je tako, da je klečal pred njo, da ji je nataknil mamin prstan, da ji je rekel Da in Dokler naju smrt ne loči ter vse, kar sodi zraven. In tako sta se v tistih dneh poročila večkrat. Oziroma on se je pogosto spomnil njenih besed in se vsaj tolikokrat zatekel v sanjarije, nemalokrat pa slišal Dokler vaju smrt ne loči ...

Vedno se ni mogel zateči v svet za spuščeni vekami. Ko je izrekla svojo prošnjo, že ne. Pozneje je pomislil, da je prav pripravila teren zanjo. Počutil se je ljubljenega, hkrati pa je imel občutek krivde, ki ga imajo ljudje, ki bi morali nekaj pomembnega narediti, pa tega niso storili. Toda ni ga razjedala samo krivda. Kamor koli je pogledal v tistih dneh, se mu je zdelo, da je odpovedal. Tudi na bratovo pismo še ni odgovoril. Misel, da bi obiskal brata in njegovo družino, mu ni bila ljuba. Še predvčerajšnjim bi se bratovega pisma razveselil, zdaj pa ni prav vedel, kaj naj z njim. Mu naj napiše, kaj ji je obljubil? Naj mu napiše, da se bo oglasil enkrat pozneje, pa čeprav bi že med pisanjem vedel, da tega pozneje nikoli ne bo. Naj se pomiri z bratom na daljavo in se izgovori na zdravje, na počutje? Če ne prej, bi brat čez dan, dva dojel, da se mu je zlagal. Kakšno slovo! Pišeš bratu in ga povabiš na obisk, on pa se ti zlaže, še zadnjič v življenju te izda. Pa tak brat. Ne, podoba mu je neprijetna in zato pusti pismo ležati na pisalni mizi, kot da bo čas odgovoril na zadrego, ki traja. Kako čudno, naenkrat je v njegovem življenju toliko dilem brez rešitev in vprašanj brez odgovorov. Še včeraj je bilo vse na svojem mestu, zdaj pa je vse drugače. Morda pa je bilo njegovo

življenje prej ena sama laž in je to zdaj resnica njegovega življenja. Da bi se najraje umaknil v poltemni kot. Ničesar več ne potrebuje, niti miru za priprave. Samo da ... Ničesar več, ha. Želi si trenutkov bližine, ki se izteka. Želi si harmoničnih trenutkov, nevidnega miru, drobnega nasmeška, želi si... Te drobne želje se mu izpolnjujejo in hkrati odmikajo. Edina gotovost, ki jo ima, je njena močna volja v njenem šibkem telesu. Kar ustrašil se je, ko je šel ponoči na stranišče in jo je videl, kako sedi v kuhinji, zbrana, jasna, umirjena, in pije čaj, šipkov, verjetno. Nasmehnil se ji je in ona se je nasmehnila njemu.

Nekaj ur pozneje, bil je že dan, ji je nesel kavo s kruhom v posteljo. Celo večnost je trajalo, da jo je pojedla, potem pa je bila spet nekoliko navihana in nekoliko čudna. Kako mu je bilo neprijetno, ko mu je pripovedovala, kako je brala v reviji v frizerskem salonu, kako ... Tu se je ustavila. Pomislil je, da ji je nerodno in da ji mora pomagati, zato je poprijel besedo ... Kako... Šele pozneje je dojel, da mu je hotela pomagati s premolki, mu dati čas, da je vdihnil, zaslutil, razumel. Kako ... lahko ... moški ... Pustila ga je, da je nekoliko ugibal, da se ji je celo nasmehnil, češ, povej. Toda začuda je ona dosti laže pripovedovala o članku, kot je on lahko poslušal. Ko jo je poslušal, ga je še kako motil neudoben rob postelje. Seveda pa ga v resnici ni motil rob postelje, toliko je že bil pošten do sebe. Poslušal jo je, kako lahko moški popelje žensko ... tu se je spet ustavila, kot da ji je nerodno, kot da ga vabi, naj dopolni začeto. On je predvsem prikimal, na takšne besede ni bil navajen, še sreča, da so prihajale iz njenih ust, iz ust, ki jih je poznal in ki so mu bile drage, del njega in njegovega življenja. Če bi mu kaj takega pripovedovala katera druga, bi se najverjetneje vdrl v zemljo, pred njo, ki je utrujeno ležala na postelji in ki je govorila o ženski želji, kot da govori o sorti jabolk ali o založenih naočnikih, pa je bil nekako varen, saj je samo pripovedovala o članku, ki ga je nekoč, kdaj že, brala v frizerskem salonu, zdaj pa se je spomnila na prebrano in mu pripoveduje o stvareh, za katere je morda slutil, da obstajajo, toda kaj in kako, tega ni vedel, ne, nikoli je ni tako dobro spoznal. Ona pa je še kar pripovedovala o članku, počasi, dodajala je nove drobce, previdno, kot da ga želi zaščititi in mu dati dovolj časa, da se odloči, pripovedovala mu je o njuni poročni noči, tako da se je čutil in vendar molčal, dala mu je ves čas, ki ga je potreboval, da se je odločil, da poskusi, česar ni poskusil nikoli.

Na ozki postelji se ni najbolje znašel, toda to je bila še sreča. Če ga ne bi ovirala stranica in leseni naslon na dnu postelje, bi imel več prostora, ne bi čutil utesnjenosti, morda bi se izgubil v svojih mislih in bi se manj posvetil ... posvetil čemu, je iskal besedo. Tako pa je bil še kako zbran, ko

se je bolj ali manj spretno namestil in pazil, da ga rob postelje ni preveč žulil in da ni preveč rinil v naslon. Nekako se je počutil ujetega, pravzaprav nikamor ni mogel, na njegovi desni je bil zid, tako da je naenkrat iskal ravnovesje s prostorom okoli sebe, predvsem pa si je ponavljal v sebi Previdnost je mati modrosti. Toda kakšne modrosti neki, mar življenja? Kaj počne in kaj bo storil, za kaj se poskuša odkupiti in kaj popraviti, koga odrešiti? Sebe? Nekako je vedel, da so to prevelike besede zanjo in da bi se jim smejala, če bi jih omenil na glas. Mati modrosti? Koga je v tistih dolgih trenutkih, ko je spoznaval, kako diši ženska, s katero bo preživel svoje življenje, zanimala mati modrosti. Zanimala ga je izkušnja tistega trenutka, njeno dihanje in njena roka, ki je stisnila njegovo rame. Se je to res zgodilo, res diha drugače? Vsake toliko je predahnil in še bolj prisluhnil njenemu dihanju. Ja, si je prikimal v brado, drugače diha. To je bilo največ, kar je pomislil o njenem dihanju. Ne, drznil bi si še kaj več pomisliti o njenem že nekoliko krajšem dihanju, toda kot da ni želel z mislimi zgrabiti njenega odziva, kot da bi ga umazal, kot da bi ji ga ukradel. Tako je samo nadaljeval in nadaljeval. Učil se je sproti, in ko je rekla Ne, ne, tako kot prej, je takoj slišal in takoj razumel. Nadaljeval je in počasi, počasi začutil njen nemir, ki se je širil tudi vanj, se stopnjeval, tako da je imel v nekem trenutku celo občutek, da ne rine on vanjo, ampak ona vanj, da se ga je oklenila in ga ne bo spustila. Tako uklešččen jo je vonjal iz največje bližine, vonjal je sivko, ki jo je vedno položila med perilo, vonjal je ... ni vedel, kaj vse. Toda tuji vonj mu je bil všeč; pozneje se ne bo takoj umil, vonj ga bo spremljal čez dan in še večkrat izvabil iz njega nasmešek zadovoljstva. V tistih zgoščenih, polnih trenutkih se je zavedel svojih čutov, skoraj je obžaloval, da je tolikokrat v življenju nekaj tuhtal in rezoniral, pa prereditko okušal svet z jezikom, ustnicami in prsti, ga ovohaval in mu prisluškoval. Njen drget ga je odvrnil od skoraj obžalovanja, tako da se je nasmehnil in se spet zagnal, umaknil, nadaljeval še intenzivneje, da ga je skoraj zdrobila. Kako malo vem o življenju, je pomislil, nato pa se je v mislih zahvalil. Tiha zahvala je bila premalo; zmotal se je iz odeje in se na glas zahvalil. Ona se mu je zahvalila ... ne, ne z besedo, ne s pogledom, drugače ...

Pozneje ga je zdramila. On se je previdno vrnil k jutranji kavi s kruhom. Ji je bila kava všeč, je bila presladka, je bilo kruha preveč? Verjetno jo je želel še kaj vprašati, kaj povedati o trenutkih po kavi, vendar se ni premaknil dlje od kave. Ona je najverjetneje čutila njegovo zadrego, vendar mu ni želela pomagati, vsaj ne tako, kot je upal, da mu bo. Niti za korak mu ni prišla nasproti. In ko se je on vrtel skoraj na mestu, da bi jo nekako zvalil od dogovorjenega, je bila neomajna.

- »Nekaj sva se odločila.«
- »Nekaj sva se odločila,« ji je pritrdil.
- »Jih imaš?«
- »Imam.«

Nikoli si ni predstavljal, da bo tako. Da se bo tako izteklo njuno življenje. Nikoli. Vsa življenjska energija, ki jo je imel, se je porazgubila. Kar koli je rekel, je bilo izraz nemoči. Ona je v glavnem molčala, toda njene misli so bile nedvoumne, kot da bi bile vklesane v kamnite plošče. Toliko o njej: niti za milimeter se ni premaknila, dogovorila sta se, sporazumno, kar je dogovorjeno, je v zemljo zakopano, ni imelo smisla, da bi jo popravljal, na nebu je zapisano, obljubil ji je in naj obljubo drži, obljuba ni nekaj abstraktnega, ni je dal nečemu odmaknjenemu in votlemu, dal jo je njej, ki mu je dala svoje življenje, on pa ni nikoli res delil svojega življenja z njo. Da je to edina priložnost, ki mu jo da, naj bo mož beseda, če že ni njen mož, naj ji da, kar je našel, ne zanimajo je podrobnosti, samo da bo mimo, da nikoli več ne gre v tisto grozno zgradbo, kjer ljudje ležijo na hodnikih in umirajo, kjer ljudje v belih haljah sprašujejo ležeče Kako je danes, pri tem pa jih zanima vse drugo, samo njihov odgovor ne. Tako so njene besede prehajale v odločenost, dobesedno čutil je njene misli, ničesar mu ni povedala in vendar mu je vse sporočila, z redkimi besedami in s pogostejšimi zamolki, z neomajnostjo svojega krhkega telesca.

Z leti se je naučil, kdaj ima njegovo vztrajanje smisel in kdaj ne. Lahko bi poskusil in se zlagal, lahko bi rekel, da jih nima. Lahko bi rekel, da jih ni našel. Lahko bi rekel, da jih je založil. Toda, vedel je, o, kako je vedel, da bi prepoznala njegovo laž, da bi mu pomagala, da jih najde, da izpolni obljubljeni. Da izpolni obljubljeni – čutil je, da ima samo to smisel, naj je to še tako proti vsemu, kar so ga učili in kar je učil druge. Kar je mnogim narobe, je po njenem in zato tudi po njegovem. Prikimaval je in odkimaval hkrati, čeprav je vedel, kako se bo končalo. Da bosta popila še popoldansko kavo, da bosta kot tako pogosto zadnje čase preskočila večerjo in da bo nekaj časa v kopalnici.

Ob kavi ga je vprašala Kaj bodo rekli ljudje. Ni pomembno, je odgovorila na svoje vprašanje. Se bodo zgražali, je vprašala. Je to vprašala zato, da bi ga še zadnjič preizkusila, ali pa jo je morda res skrbelo, kaj bodo rekli redki daljni sorodniki in mnogi sosedje? V odgovor je stopil do kredence in iz nje vzela škatlico. Z naslednjim odgovorom jo je prehitel, iz Trsta, je rekel. Ona pa je že bila dlje, že nekje po koncu. Kaj misliš, je rekla, bodo časopisi in televizije grdo govorili o nama, o meni in tebi?

Pri srcu ga je zmrazilo. Seveda, to je bil težji del zgodbe. Kaj bo po tem, kako naj pojasni ljudem, kaj bo z njim? Zato je poskušal pregnati tesnobo

in je njeno vprašanje obrnil na šalo. Ah, pa televizije in časopisi, naj se samo spomnijo nesrečnega ravnatelja. Morda pa bo kak mlad pisatelj o nama napisal ljubezensko zgodbo, morda naju bo primerjal z Dafnisom in Hloo, morda z Romeom in Julijo, se kar ni mogel ustaviti. Toda njegovo pametovanje ji ni bilo povšeči. Čeprav je bila krhka, že kar senca sence, kot da je že zaužila drobne reči, je imela neomajno voljo. S skoraj odločnimi koraki je odšla v kopalnico, on pa je mlahav obsedel v kuhinji. Slišal je vodo v kopalnici, potem je bila dolgo tišina. Za hip ga je skoraj premagala radovednost, da bi jo povprašal, kaj vendar počne tako dolgo, potem pa se je skoraj osramočen zadržal. Naenkrat je čas obstal in nikamor več se mu ni mudilo: naj bo ves čas tega sveta v kopalnici, naj se umiva, kolikor se želi, in ureja. Toda njegova želja ni bila uresničena. Takoj ko se je premagal, je odprla vrata in se počasi odpravila v svojo kamro. Takrat se je zdrznil, natočil kozarec vode in s škatlico stopil za njo.

Ko je stopil v sobo, je že ležala v postelji, pokrita z odejo. Njena kamra je bila zdaj drugačna kot zjutraj. Dan se je naglo bližal koncu, ki je bil zjutraj še nekje daleč, zdaj ga je čutil v rokah, v težkih nogah, v prsih, v grlu ... Videla je njegovo slabost in ga z nasmeškom povabila bliže. Oboje, škatlico in kozarec, je odložil na nočno omarico. Tako sta bila skupaj ob iztekajočem se dnevu. Govorila sta bolj malo. Ona se mu je vsake toliko spodbudno nasmehnila, on je sedel skrušeno na robu postelje. Pomislil je, zakaj ji ni priskrbel širše postelje? Se je bal, da ga bodo ogovarjali? Je mislil, da je njuna ljubezen kaj manj prepovedana, če se dogodi na ozki postelji? Je kdaj pomislil, ali ji je udobno? Je preveč razmišljal o nepomembnih rečeh in premalo o najpomembnejši na svetu, o njeni sreči?

V tistem trenutku je zardel: na sebi je čutil njen pogled, on pa se je spet ukvarjal s samim sabo. Nasmehnila se mu je in za hip je pomislil, da je soba, ki jo je razsvetljevala brleča žarnica, nekako bolj svetla. Vedel je, da to ni možno, vendar ga občutek ni zapustil. Vrnil ji je nasmeh in prikimal. Odprl je škatlico in ji ponudil nekaj tistih reči ter kozarec vode. Popila je prvo, drugo, tretjo, četrto, peto, šesto, sedmo, osmo, popila jih je pridno kot deklica, ki jemlje zdravila in bo zato kmalu ozdravela. Popila je še deveto in deseto, dovolj, več kot dovolj, je rekel prodajalec šepetaje, on pa je samo prikimal. Potem je položila glavo na blazino, on pa se je sklonil in jo poljubil. Potem je sedel na neudobnem robu postelje, jo držal za roko in čakal, da je zaspala.

V hiši je bilo tiho, še tiktakanje ure je utihnilo in čuden mir je legel na svet. Naenkrat je bilo vse drugače: postaral se je, hiša pa je bila še večja in neskončno prazna. Stopil je v kuhinjo in pomil skodelici od popoldanske

kave, krožnička in žlički. V delovni sobi je napisal pismo bratu. Začel je z Dragi Tone, končal pa z Oprosti. Potem je za nekaj minut postal v kopalnici. Je tam iskal sledi njenega življenja? Umil si je zobe, se počesal in skrbno pospravil za sabo. Potem ga je pičilo in je pometel kuhinjo, spalnico, delovno sobo, predsobo; med pometanjem se je nasmehnil. Nikoli ga ni videla pometati, nikoli ga nihče ni videl pometati in nikoli ga nihče ne bo. Zakaj pometata? Da bo jutri zjutraj ali jutri popoldne čisto? Da ne bo nihče rekel, da je bila nemarna, površna in da je zagotovo vsega ona kriva? Da očisti madež, ki ga je čutil nekje v sebi, na sebi?

Ko je pometal, je že vedel, kaj bo še naredil. Stopil je k vhodnim vratom in jih odklenil. Da jih ne bodo razbili, je prikimal. V kamri ga je prešinilo, da je ni pometel. Skoraj se je že obrnil, ko si je odkimal in se ji nasmehnil. Nasmeh mu je vrnila. Še več, pomirila ga je. Ni se več čutil svetlobi in njegovi prsti se niso več tresli, ko je počasi jemal reči iz škatlice in vsako posamezno poplahnil z drobnim požirkom, kot da bi ga bilo strah, da mu bo zmanjkalo vode. Toliko strahov in tako ozka postelja, je še pomislil, ko je legel k njej. Čutil je rob postelje pod sabo, vendar ni več negodoval. Morda je v predsnu zaslišal glas, morda si je umišljal, morda je že zablodil, tako da si najverjetneje nikoli ni razjasnil, čigav glas je bil, kdo jima je morda rekel ... dokler vaju smrt ne združi ... Kar je slišal, ga je pomirjalo. Zaspal je mirno in prehitro, da bi čutil, kako se je zmerom ozko ležišče razširilo v poslej široko zakonsko posteljo.

Bernarda Jelen

Dragi Volk

V Gozdu, 31. julija 1972

Dragi Volk, pozdravljen!

Oprosti, več let se nisem oglasila. Priznam, morda ni prav, da sem te name-noma utapljala, zadrževala tvoj dih pod vodo, a tudi zdaj pišem po ključu nesrečnega naključja. Pismo se torej ujema z večerom, ko si v tuleči brez-skrbnosti naletel name. Morda boš v nadaljevanju razumel, da ta podatek drži (ne glede na biovremensko napoved).

No, še vedno mi je ime Rd. Kapica, in ker nas je rdečih kopic točno toliko kot volkov, boš kmalu pogruntal, katera ... Pa še nekaj, preden zares začnem pisati pismo: odločila sem se, da danes vesolju razkrijem identiteto in hkrati ne prevzemam odgovornosti niti za tvoj odziv niti za morebitne posledice. Najbrž bi bilo v tem delikatnem trenutku boljše, da me ne bi prepoznal, a je žal prepozno.

Torej, kakor koli, jaz sem tista Rd. Kapica, ki je zelo močna. To pomeni, da ne znam lagati. Moč rdečih kopic se meri s pragom tolerance laži: bolj kot so iskrene, več resnice prenesejo, močnejše je njihovo srce. Ja, uganil si, zato sem do pozne starosti ohranila nagajiv nasmeh in bleščeče črne oči kot 8000-letna barjanska okna. Zate pa ta merila nikoli niso veljala, zato ti brez slabe vesti sporočam, da mi ni žal:

1. da je na starost tvoj kožuh garjast zaradi nesrečnega tajminga,
2. da z umetnimi čekani ne moreš več trgati belih deviških prsi,
3. da je tvoj rep razcefran od gona po ozkih uličnih prehodih in
4. da si ostudno napihnjen zaradi alkohola in pomirjeval, ker te je strah resnice.

Ljubi Volkec, nasprotno, vse naštetu ti zelo privoščim; naj bo zadnje obdobje tvojega bivanja zagrenjeno z velikim Z.

Zakaj?

Zato, ker si več kot pol stoletja lagal samemu sebi, se sprenevedal! Takim primerkom pri nas po domače rečemo *na zunaj UH, navznoter BRUH* in dobro vemo, zakaj je Oscar napisal zgodbo o Dorianu. A dvomim, da si prebral obvezno domače branje, najbrž si ga snel z dijaškega.neta, saj se spomnim, da v brlogu niti prahu nisi brisal. Že takrat si se bal umazanije, ki je ostajala. Plačeval si angelce čistilce, ki so glancali, da ti ni bilo treba gledati lastne plesni in tesnobe! Ha, a res še vedno verjameš, da lahko packarijo za tabo očistijo drugi?

Če se danes, po štiridesetih letih, ozrem nazaj, moram dodati, da te je že takrat, ko si nadlegoval moj droben ustroj, gladko povozil čas.

Vsakič, ko sva se srečala, si padel v trans, buljil si v moje brezhibno črne oči in vroče rdeč klobuček. Ta kontrast te je prevzel, kaj!

A kje, za vraga, si na moji ljubki bučki videl predpotopno rdečo kapo, mi še danes ni jasno! Nikoli, nikoli ne nosim pokrival, ker ne skrivam bistrournosti. Biti jedro je zame privilegij.

Res pa je, da sem imela na sebi malo črno oblekico in krvavo rdeče salonarje z vrtoglavimi petami. Ubožec, niti slutiti nisi mogel, kdaj sem pod mizo stegnila nogo do tvojega mednožja, te najprej nalahno požgečkala, nato pa ti z levim ošiljenim gibom strla jajca...

In takrat je bilo prepozno: beljak in rumenjaka sta se razlila v ponev, jaz pa sem ju v nedeljo zjutraj gibko zabelila s slanino, lično postavila na pladenj in zajtrk urno prinesla možu v posteljo. Moj Samec je torej na tešče požrl tvoja jajčka, medtem ko je v vasi bobnel zvon in klical k maši.

Joj, zadnjič sem izvedela, da si dobil potomca – ob veselem dogodku ti res čestitam! Govori se, da ti je zelo podoben, najbrž si ponosen na svoj izum. Naj dodam, da imam tudi jaz družino, in sicer tri čudovite hčere. Prva je Črnolaska, druga Zlatolaska, tretja Rdečelaska. Dopolnile so pet let in ravno zdaj, ko ti pišem, prebirajo Grimma, se igrajo Rdečo kapico in se prerekajo, katera bo prva pomerila mamine rdeče salonarje ;)

Kako hitro teče čas, še malo, pa bodo začele guliti šolske klopi, se skupaj s tvojim Juniorjem poditi po sivih hodnikih, pod uniformo skrivaj nositi

oprijete oblekice, tvoj volčji mladič pa zaradi zaslepljenosti z virtualnim klobučkom ne bo opazil, kam je namenjen njihov korak ...

No, dragi Volk, zdaj se bom počasi poslovila. Pisma ne smejo biti predolga, drugače se besede začnejo spozabljati kot najstnice. Pa čas je, da grem kuhat kosilo. Pripravila bom rostbif, špinačo in domače hruške. Krepeke in okusne jedi, ki bodrijo duha in oblikujejo telo, kar je dandanes pomembno. Življenje je pač preprosta formula.

A preden končam, ti zavoljo starih dobrih časov zaupam skrivnost (še pomniš, imela sem navado, da te uspavam na nedoumljiv, skrivnosten način ...).

Takole gre: tik preden boš danes zvečer utonil v spanec, pomisli name, na moj dar, da v sanjah vidim barve, slišim glasbo in ob zori vem, o čem so se pogovarjali angeli:

Samogovor angela varuha

I.

Tik pred spanjem boš vedel,
da je večerni glavobol vsakdanje prekletstvo.

Izrekam ga nad tabo
kot urok, za katerega si prosil:
da se srečanje vrne v črno zibelko,
da se vzpenjanje konča z zadnjim padcem.

Nebotičnik krilatec bo izmeril telo.
Tvoje telo,
prevarantsko kuliso,
ki je nisi upal uravnati z besedami o ljubezni.

II.

Drgnem dlani
ob kamen in reko,
blagoslavljam zadržano dobroto.
Naj zagori na temenu,
z odprtim ognjem sesuje gen,
upepeli boj za nasledstvo,

z neusmiljenim zimskim tokom
odnese temno seme.

III.

Ostal si v krogu,
posiljevalec lastne sence.

Razblinila te je nežna zelena nit,
pritrjena na srce.

Moja zgodba je zapisana na koži oblakov,
berejo jo angeli.
Z njo si belijo krila,
umivajo obraze,
loščijo angelski sij.

Rd. Kapica

Barbara Orel

Moč fikcije v sodobnem svetu

V sodobnem svetu pogosto ni več mogoče razlikovati med fikcijo in realnostjo. Fikcijska dela (gledališke predstave, filmi, literarna dela) so svojemu občinstvu predstavljena na dva načina: z mimetično reprezentacijo in simulacijo. Slednja je postala dominanten in najvplivnejši način reprezentacije, mimetična paradigma pa obsoleten model. Ob tem se zastavlja vprašanje, ali je moč fikcijskih del, ustvarjenih v okviru tradicionalnih mimetičnih kodov, zaradi tega res opešala.

Fikcija

Kakšna je vloga gledališča v sodobni družbi, to je v svetu, nasičenem z najrazličnejšimi fikcijami, ki so teatralizirale vsakdanje življenje, ga spremenile v neprekinjeno serijo predstav, gledališču pa odvzele nekdanj privilegirano mesto spektakla in s tem (tako se zdi na prvi pogled) tudi moč? S tem imam v mislih sposobnost fikcijskega dela, da dejavno poseže v ustroj sveta in s svojimi učinki preuredi naš osebni, družbeni, ekonomski in politični prostor. Kje in na kakšen način iskati vir tovrstne moči fikcijskega dela v svetu izginjajoče razlike med fiktivnim in realnim? Osredotočila se bom na tiste dogodke, ki povzročajo stapljanje in zamenjavo fiktivnega z realnim ter posegajo v samo ontologijo realnega. Pozornost bom namenila tistim

fikcijskim delom, ki se integrirajo v polje realnega s strategijo simulacije. Predstaviti želim koncept simulacije kot vitalen koncept pri reflektiranju sodobnih uprizoritvenih umetnosti. Simulacijo bom osvetlila v razliki do koncepta mimezis, se pravi do tradicionalnega načina reprezentacije kot mimetičnega posnemanja, utemeljenega v dihotomiji med modelom in reprodukcijo, med izvornikom in posnetkom.

V sodobnem svetu imamo opraviti z ločitvijo sveta na dejanski svet in njegovo podobo. Svet v vse večji meri doživljamo posredovanega prek medijev in informacijskih tehnologij. Ti nam posredujejo podobo, za katero se zdi, da zvesto posreduje realno, dejansko pa prinaša le podobo realnosti. V postopku obdelave informacij, že s samo premestitvijo v medijski okvir pravzaprav, se dokument o svetu preoblikuje, realno pa izgubi izvorno identiteto. Kaj je tisto, kar zaznavamo, se sprašuje Siegfried J. Schmidt, je to »naš pogled na 'realnost'; naš pogled na 'medijsko realnost'; naš medijski pogled na 'medijsko realnost'« in ugotavlja, da je »na neki način [...] podoba realnosti postala realnost podobe« (1996, 98 in 97). Učinek resničnosti, ki je nekdanj pripadal realnosti, danes velja tudi za njegovo reprezentacijo, pri čemer reprezentacija začne dominirati nad dejanskim svetom in lahko postane celo resničnejša od njega. Najpomembnejša posledica tega preobrata pa je ta, da učinek resničnosti podobe lahko začne delovati povratno ter dejavno posegati v samo sestavo dejanskega sveta. Na to paradoksalno logiko percepcije je denimo stavil mladi francoski oblikovalec Ito Morabito, ko je pred nekaj leti na svoji internetni strani (www.ora-ito.com) objavil zbirko atraktivnih predmetov: diamantni prstan za Cartier, vilo za Gucci, torbico za Louis Vuitton itd. Obiskovalci njegove internetne strani so začeli naročati izdelke, vendar ti dejansko sploh niso obstajali, bili so le simulakri. Prestižne blagovne znamke so bile najprej šokirane, ker je Morabito zlorabil njihovo ime, potem pa so sprejele izziv in poskrbele za materializacijo objektov. Morabito zdaj ne oblikuje le luksuznih izdelkov, ampak tudi take, ki so namenjeni širši prodaji (Adidasova in Joopova steklenička parfuma sta njegovo delo – na prodajne police ju je pripeljala strategija simulacije). Primer Morabito je tipičen in nadvse učinkovit primer simulacije, ki reflektira prav paradoksalno logiko percepcije, prevlado znaka nad referentom in krizo reprezentacije v sodobnem svetu.

Zdaj se vprašajmo, kaj je to fikcija? Nicholas Rescher v eseju *Questions About the Nature of Fiction* (1996) zastavi vrsto zabavnih, na prvi pogled bizarnih, gotovo pa intrigantnih vprašanj o naravi fikcije. Kdo si je izmislil fikcijo, kdo je iznašel samo idejo fikcije? Katera je, kronološko, prva fikcija? Kaj sploh je fikcija? Ali lahko kdo ustvari fikcijo po pomoti? Ali je

res, da je resnica bolj nenavadna in bolj čudna od fikcije? Nas lahko fikcija pouči o stvareh, o katerih nas stvarnost ne more? Kako resna bi lahko bila izguba fikcije? Bolj kot k iskanju nedvoumnih odgovorov je Rescherjevo razmišljanje usmerjeno k temeljitemu pretresu tako samoumevne stvari, kot je fikcija. Izraz fikcija se namreč uporablja tako v pomenu izdelka, torej umetniškega, fikcijskega dela, dejavnosti ustvarjalca, kakor tudi procesa, ki poteka med ustvarjalcem in prejemnikom fikcije. Pierre Ouellet se skuša v razpravi *The Perception of Fictional Worlds* (1996, 83) tej problematiki, torej pomenu besede fikcija, približati z Edmundom Husserlom in Eugenom Finkom, ki sta si pri tem pomagala z izrazom *ficta*. Ontološki status *ficta* je dvojen: materialen in nematerialen, snoven in (na)mišljen. Prav to sta skušala zajeti Husserl in Fink: skupno oznako za poimenovanje stvari, ki jih je mogoče oblikovati, pa najsi gre za snov (na primer za vosek, glino, plastelin) ali namišljeno oziroma iluzorno realnost (na primer za privide, sanjarjenje). Beseda *fictus* namreč izhaja iz latinskega glagola *fingere*, ki označuje dvojen proces: oblikovati, modelirati, pa tudi iznajti, zamisliti si, izmisliti si, celo lagati. Ta dva pomena Ouellet poveže z izrazom *fingere animos*, kar pomeni manipuliranje, upravljanje, prirejanje mišljenja (*manipulating the minds*). *Fingere* torej pomeni predstavljati (si) podobo stvari – ne le stvar samo, na primer kip Apolona, temveč tudi mentalno podobo Apolona, ki si jo ustvarimo, ko gledamo kip, ali pa si prototip moške lepote le zamišljamo. Ouellet poudarja, da za vsako fikcijo stoji pravi pomen izraza *ficta*, in to je »dejanje mentalne percepcije«. Beseda fikcija je torej skupna oznaka za nekaj izmišljenega, irealnega, postavljenega nasproti realnemu.

Fikcijsko delo (naj bo to gledališki dogodek, slika, literarno delo ali film) je vselej pregneteno, predelano, preoblikovano, že kar »spremenjeno« s shemami iz prejemnikovih lastnih izkušenj. Četudi gledamo isto gledališko predstavo, si ne delimo istega dogodka. Tisto, kar gledamo, ni stvar, stanje oziroma situacija »sama na sebi« – nič takega ne obstaja. Viden oziroma tisto, za kar mislimo, da tam preprosto »jè«, je rezultat zapletenega odnosa med tistim, ki gleda, in tistim, kar je gledano. Proces gledanja vselej poteka v povezavi med tremi elementi: med gledalcem, videnim in gledalčevim zornim kotom gledanja oziroma njegovim subjektivnim glediščem. Subjektivno gledišče je splet zgodovinsko in kulturno pogojenega individualnega in kolektivnega spomina, posameznikovih osebnih izkušenj, pregnetenih s strahovi, željami, fantazijami, ki gledano vselej sooblikujejo oziroma preoblikujejo. To je tisto, kar proizvaja, ustvarja, »dela« viden stvar, zato gledanje mnogokrat utegne biti bližje halucinacijam, kot si mislimo (na

to opozarja Maaïke Bleeker 2002, 23). In prav v gledalčevo subjektivno gledišče ciljajo fikcijska dela, ustvarjena s strategijo simulacije.

Seveda je vsako fikcijsko oziroma umetniško delo ustvarjeno za prejemnika in potemtakem meri na njegovo subjektivno gledišče. Vendar se je v zgodovini umetnosti v tem pogledu zgodil korenit preobrat. V času postmodernizma, nekako v šestdesetih letih 20. stoletja, je prišlo do preobrata od logocentrizma k podobocentrizmu, kar pomeni, da so naraščajoči delež označevanja prevzele podobe. Svet so preplavile reprezentacije in problematičen je postal status samega referenta. Nimamo več direktnega, neposrednega dostopa do sveta ali drugače, naše zaznavanje v vse večji meri poteka prek reprezentacij – informacij, razširjenih z informacijsko tehnologijo, z radiem, televizijo, internetom. V modernizmu so bile vloge označevalca, označenca in referenta jasno definirane: znak se je nanašal na referent. V postmodernizmu, v času hipertrofije (medijskih) podob, ki so povsem preplavile območje realnega, pa je – kot ugotavlja Jean Baudrillard – svet postal le še učinek znaka. To ponazarja tudi primera, s katero je Baudrillard leta 1981 v delu *Simulaker in simulacija* opredelil koncept simulacije. Izhajal je iz Borgesove zgodbe, v kateri cesarjevi kartografi rišejo tako podroben zemljevid, da nazadnje povsem prekrije ozemlje, in jo preobrnil: v dobi simulacije zemljevid nastane pred ozemljem in spočne teritorij. Če je nekdanj teritorij rabil kot model za zemljevid, v dobi simulacije zemljevid ni več dvojnik, zrcalo ozemlja, temveč le še učinek zemljevida. Če se je modernizem ukvarjal z reprezentacijskimi razmerji med umetniško in zunajumetniško stvarnostjo, se je v postmodernizmu pozornost s procesa reprezentacije preusmerila v proces percepcije. Se pravi, ni več toliko pomembno umetniško delo kot zaključen izdelek, temveč umetniško delo kot stimulacija prejemnikovih čutil – to, kar vzbudi, kar sproži v gledalcu. Ena ključnih značilnosti postmodernističnih uprizoritvenih strategij je postalo preiskovanje procesa zaznavanja, opredeljevanje razmer zaznavanja znotraj umetniškega dela.

Simulacija

Odlični primeri simulacije so intermedijske aktivistične akcije, o katerih je pisala Inke Arns (2005, 53–56). Gre za projekte, kot so *Please, love Austria* Christoph Schlingensiefela, [*V*]oteauction.com avstrijsko-švicarske skupine ubermogen, *The Yes Men* ameriških kulturnih diverzantov RTMark (okrajšava za »arty mark«) in *Nikeground* italijanske organizacije

0100101110101101.org. Inke Arns jih je obravnavala kot strategije subverzivne afirmacije oziroma kot učinkovito taktiko upora proti političnemu in ekonomskemu sistemu. Pravzaprav gre za učinkovite primere simulacije, s katerimi je mogoče doseči natanko to: poseči v ustaljeni družbeni red. Poglejmo primere.

Projekt *Nikeground* je na Dunaju septembra 2003 mesec dni oglaševal preimenovanje Karlsplatz, enega glavnih dunajskih trgov zgodovinskega pomena, v Nikeplatz (tam naj bi postavili tudi ogromno skulpturo v obliki logotipa Nike). Na Karlsplatzu so imeli info točko, kjer je bilo mogoče dobiti vse informacije, napovedovali pa so pohod te znamenite znamke za športno opremo tudi po trgih, ulicah in parkih drugih svetovnih prestolnic, imenovali naj bi se Trg Nike, Nikestreet, Piazza Nike, Nikeplaza, Nikestrasse. Dunajčani so bili šokirani, podjetje Nike pa je zanikalo kakršno koli vpletenost v dogodke, sprožilo pravni postopek in zahtevalo takojšnjo prepoved tega intermedijskega dogodka. Sodišče je iz formalnih razlogov njihovo vlogo zavrnilo, Nike pa je klonil pod pritiskom medijev in ni vložil pritožbe.

Drugi izzivalen primer simulacije je izvedla avstrijsko-švicarska skupina *ubermogen*. V času ameriških volitev leta 2000, ko sta se za mesto predsednika potegovala George Bush in Al Gore, so volivcem ponudili možnost, da na spletni avkciji odstopijo svoj volilni glas. Te glasove naj bi potem prodali enemu samemu najboljšemu ponudniku, ljudje, ki so oddali glasove, pa bi si razdelili prihodek od prodaje. Individualna prodaja volilnih glasov je seveda nezakonita, vendar velike korporacije z visokimi prispevki za kampanjo to prepoved spodbijajo vsem na oči. Vprašanje je problematizirala skupina *ubermogen* v projektu [*V*]oteauction.com. Sprva ji je grozilo kar trinajst tožb, v štirih državah (Missouri, Illinois, Massachusetts in Wisconsin) pa so državni tožilci dejansko sprožili pravne postopke in izdali začasne sodne naloge. Nazadnje so sodne postopke ustavili, saj ni bilo mogoče dokazati, da je spletna stran kršila zakon.

V projektu *Please, love Austria* je Christoph Schlingensief junija 2004 na Dunajskih slavnostnih tednih ob dunajski operi postavil tri zabojnike, v katerih so kot v *reality showu* pod nadzorom kamer sedem dni živeli iskalci azila. 24 ur na dan jih je bilo mogoče gledati na internetu, vsak večer pa so prek telefonov izglasovali dva azilanta, ki naj bi ju še isti večer deportirali iz države. Zmagovalec, ki bi najdlje ostal v zabojniku, naj bi prejel precejšnjo vsoto za vrnitev domov ali pa možnost, da se poroči z avstrijsko državljanko oziroma državljanko in tako dobi avstrijsko državljanstvo. Ta kontroverzni dogodek, ki je v bistvu kazal, kam vodi politika Jörga Heiderja

(njegovi govori so bili na trgu tudi predvajani), je močno razburil avstrijsko javnost, saj ljudje niso bili prepričani, ali gre za umetniški dogodek ali realni del njihove življenjske stvarnosti. Menda je mestna uprava nameravala postaviti celo napise: »Pozor! To je gledališka predstava!«, vendar Schliengensief tega seveda ni dovolil.

Omenjene medijske akcije so svojemu občinstvu izmahnile svet iz trdne, stabilne lege, spodkopale so razliko med fiktivnim in realnim ter jo razjedle tam, kjer se ta meja dejansko vzpostavlja: na teritoriju posameznikove percepcije, v gledalčevem subjektivnem gledišču.

Medijsko odmeven slovenski primer simulacije je 20. in 21. julija 2005 izvedla novinarska ekipa Toneta Fornezzija - Tofa, in sicer akcijo *Sumljivi paket*, ki je v javnosti vzbudila precej vznemirjenja. Akcija je skušala preveriti stanje pripravljenosti na morebitne teroristične napade v Sloveniji, izmeriti budnost Slovencev, konkretneje Ljubljancev, ter usposobljenost varnostnih služb. Sumljivi paket je bil odložen na štirih lokacijah v Ljubljani, ki naj bi bile vse po vrsti dobro varovane, v nakupovalnem centru City park, na stopnišču pred multikinom Kolosej, pred vhodom v vodno mesto Atlantis in pred Novo ljubljansko banko v središču mesta. Nekaj minut pozneje je na zadnji omenjeni kraj dogajanja prispela intervencijska ekipa s protiteroristično skupino. Zaprli in zavarovali so vse dohode v banko, izpraznili polovico Trga revolucije in z vodnim topom razstrelili paket. Prihoda intervencijske ekipe ni sprožila varnostna služba, ampak anonimni ženski klic, na katerega se je odzvala policija. Nekateri paketa sploh niso opazili, nekateri pa so v njem videli bombo in dogodek doživeli kot pravi poskus terorističnega napada. Novinarji so posneli izjavo britanske turistke, ki je vidno pretresena povedala, da je v Slovenijo prišla na mirne počitnice in tu doživela isti strah kot doma v Londonu. Prav to je bistveno za simulacijo: da se povsem neopazno ugnezdi v vsakdanje življenje, tam ždi in čaka, da jo nekdo sprejme v svoje gledišče, vanj projicira svoje strahove, želje, fantazije in potem povzroči zamenjavo fiktivnega z realnim, svet pa izmakne iz trdne lege. Zaradi strahu pred terorističnimi napadi *Sumljivi paket* ni bil sprejet kot uprizoritev previdnostne predstave »kaj bi se zgodilo, če bi se zares zgodil teroristični napad«, temveč kot simulacija poskusa terorističnega napada. Zato je ta akcija dober dokaz, da je s strategijo simulacije mogoče neposredno vplivati oziroma kar spreminjati realnost.

Kaj je tisto, kar *Sumljivi paket* opredeljuje za simulacijo? Akcija se je v svet, v katerem živimo, vtihotapila nenapovedana, prikrila je svojo identiteto ustvarjenega dela. Ni se predstavila kot »umetno« proizvedeno delo, temveč se je v svet vpletla kot njen imanentni »naravni« sestavni del.

Simulirani znaki so prav tam, na licu mesta proizvedli realne učinke. In to je bistveno: znak (paket) in referent (svet) sta implodirala drug v drugem. Simulacija je namreč genetična operacija in ne zrcalna oziroma diskurzivna reprezentacija, kajti: »Ne gre več za imitacijo, niti za podvojitev,« kot pravi Baudrillard: »Gre za substitucijo realnega z znaki realnega« (1999, 10).

Aplicirajmo to na fikcijska oziroma umetniška dela. Ob ogledu umetniškega dela avtor in prejemnik običajno skleneta t. i. fikcijsko pogodbo (Eco 1999, 75): na eni strani se avtor pretvarja, da je njegovo delo resnično, na drugi strani pa je v času, namenjenem ogledu, temu pripravljen verjeti tudi gledalec. Gledalec ve, da je fikcijsko delo izmišljeno, domišljijско, in pri tem ne misli, da avtor laže. Simulacija pa fikcijsko pogodbo že v izhodišču zavrača. Avtor nima namena, da bi z gledalcem sklenil fikcijsko pogodbo, gledalec pa nima priložnosti, da bi jo sprejel. Umetniško delo, ki se v svet vključuje s strategijo simulacije, ne sporoča svoje fikcijske narave. Prvič, ne da nam priložnosti, da bi se sami odločili za vstop v fikcijski svet, drugič, ne vemo, da se v njem že nahajamo, in tretjič, ne vemo, kdaj smo ga zapustili. Najbrž bi bilo ustrezneje reči, da umetniško delo ne oddaja *očitnih*, na prvi pogled prepoznavnih znakov fikcionalnosti, temveč jih s strategijo kamuflaže namerno prikriva. Tako so na primer obiskovalci spletne strani [V]oteauction.com zlahka verjeli, da je ponudba o možnosti prodaje volilnih glasov stvarna. Za projekt *Nikeground* – za preimenovanje Karlsplatz v Nikeplatz – obstajajo vsi pogoji za njegovo uresničitev. Christoph Schlingensief projekta *Please, Love Austria!* ni označil za gledališki dogodek niti ni dovolil, da bi spričo razgretih strasti v mestu to storila mestna uprava. S prepoznavanjem simulacije je podobno kot z branjem postmodernističnih, s citati napolnjenih del: bolj načitani bralci ne uživajo le v poteku zgodbe, temveč tudi ob prepoznavanju citatov in njihovih izvornih kontekstov, predvsem pa v odkrivanju medbesedilnih povezav z novim kontekstom.

Simulirano fikcijsko delo zabrisuje svoj reprezentacijski okvir in prikriva, da je umetno ustvarjeni »kot da« svet, v prostorskem in časovnem pogledu pa se ne odmakne od dejanskega sveta. Ne prepoznavamo ga kot izoliranega, ločenega od sveta, temveč kot njegov »naravni« sestavni del. Simulacija v bistvu prikriva, da je reprezentacija, kar pomeni, da ne stopa pred nas kot *nekaj drugega*, ne kaže se več kot nekaj, kar je *pred nami*, temveč sledi reprezentacije zabrisuje. Zato ne zadeva več relacijskih razmerij (med fiktivnim in realnim), temveč je usmerjena na stvari same. Pri tem pa spodkopava razliko med resničnim in lažnim, razgradi samo razliko do realnega, in prav to je konstitutivna lastnost simulacije: ni je mogoče izolirati od realnega.

Baudrillard koncept simulacije med drugim pojasni tudi s primerjavo med simuliranim in pravim bančnim ropom. Takole pravi: »Organizirajte lažni rop. Dobro preverite nedolžnost svojega orožja in si seveda izberite najbolj zanesljivega talca, tako da ne bo v nevarnosti nobeno človeško življenje (saj sicer končamo v kazenskem pravu). Zahtevajte odkupnino in napravite tako, da bo operacija čim bolj odmevna – skratka, čim bolj se približajte 'resničnosti', tako da boste preizkusili reakcijo aparata s popolnim simulakrom. Ne bo šlo: mreža umetnih znakov se bo nerazvozljivo prepletla z realnimi elementi (policaj se bo na navidezno odzval s pravim strelom, bančna stranka se bo onesvestila in umrla od srčnega napada; in res vam bodo dali lažno odkupnino), skratka, nemudoma se boste nehote znašli v realnem, katerega ena izmed funkcij je ravno, da požre vsak poskus simulacije, da reducira vse na realno« (1999, 31–32). Pri pravem ropu sta storilec in oškodovanec znana, v primeru simuliranega ropa pa storilca ni – ostanejo le oškodovanci, vidne so le posledice, in te so še kako oprijemljive. Če pravi prekršek »samo« moti obstoječi red, je simulacija neprijetno nevarnejša, saj zareže v samo jedro in poseže v ontologijo realnega. Simulacija je torej strategija, pri kateri se umetno ustvarjeno delo (naj bo to predmet, situacija, stanje ali dogodek v trajanju) na način kamuflaže vtihotapi v vsakdanje življenje, simulirani znaki pa proizvedejo dejanske učinke v polju realnega. Pri tej genetični operaciji znak in referent implodirata drug v drugem. Poglavitna značilnost simulacije je, da je ni mogoče izvzeti iz realnega. Tu je vir njene moči in sposobnosti, da preuredi naš osebni, družbeni, ekonomski in politični prostor.

Simulacija vs. mimezis

Baudrillard razlaga koncept simulacije v razliki do imitiranja. Za to navede preprost primer: kdor imitira, posnema bolezen, se spravi v posteljo in se samo pretvarja, da je bolan. Kdor simulira bolezen, pa ustvari simptome bolezni in lahko zares zboli. »Pretvarjati se pomeni hliniti, da nimamo tega, kar imamo. Simulirati je hliniti, da imamo to, česar nimamo« in pri tem sočasno tudi proizvesti realne učinke (Baudrillard 1999, 11). Kaj se pravzaprav dogaja v procesu simulacije? Umetno proizvedeno delo prikriva svoje fikcijsko poreklo in se izdaja, da je realno. Pri simulaciji gre torej za substitucijo, nadomestitev realnega z znaki realnega. V nasprotju s simuliranjem se imitiranje ravna po načelu analogije med znakom in referentom. Pri tem ohranja načelo resničnosti neokrnjeno: razlika med resničnim in

imitiranim je vzpostavljena, vendar je prikrita. Simulacija pa se ne giblje v okviru tradicionalnih dihotomij (fiktivno – realno, lažno – resnično), temveč jih organsko razkrajaja. Simuliranje namreč izhaja iz radikalne negacije znaka kot vrednosti in izničenja vsake reference. Simuliranje postavi pod vprašaj razliko med resničnim in lažnim, med realnim in fiktivnim, razgradi razliko do realnosti in zamaje tradicionalni sistem vzročnosti. To je temeljna razlika med imitiranjem in simuliranjem.

Baudrillardovo razlago je mogoče nekoliko razširiti in simulacijo opredeliti v razliki do koncepta mimezis kot tradicionalnega načina predstavljanja, utemeljenega v dihotomiji med izvirnikom in posnetkom, modelom in reprodukcijo. Kaj je mimezis? Mimezis je širok termin, ki vključuje razvejano zbirko možnosti za to, kako se lahko neki samozadostni svet, ki ga ustvarijo ljudje, nanaša na neki dani realni svet ali celo domnevni izmišljeni svet. Mimezis je izmuzljiv koncept ne le zato, ker si je vsaka doba izdelala svoj lastni koncept mimezisa, temveč tudi zato, ker se beseda mimezis pojavlja vsaj v treh pomenskih legah: 1. kot imitacija (reprezentacija), 2. kot ustvarjanje (produkcija) in 3. kot recepcija (interpretacija) (Kear 2005, 31). Že Platon v *Državi* uporablja mimezis v treh različnih pomenih: 1. kot klasifikacijo znotraj poezije in posebno obliko pesnitve, ki opredeljuje način govora v imenu nekoga drugega (*Država* III 392c–398b), 2. v pomenu ustvarjanja podob s pomočjo zrcala, pri čemer ima Platon v mislih produkcijo podob, ki jih ustvarijo slikarji, pesniki in tragedi (*Država* X 596d), in 3. v nevtralnem oziroma splošnejšem pomenu mimezis kot posnemajoče narave vseh umetnosti. Še pred Platonom so izraz mimezis uporabljali predvsem za izražanje oziroma poudarjanje reprezentacijskega vidika in prav v tem pomenu so koncept mimezis prevzela tudi druga področja – kot način reprezentacije, prikazovanja oziroma predstavljanja. Mimezis se je razvil v pomen reprezentacije oziroma predstavljanja »nečesa organskega in konkretnega z značilnostmi, ki so podobne značilnostim drugih fenomenov« (Gebauer in Wulf 1998, 233).

Mimezis kot reprezentacijo lahko razumemo kot razpoko, ki odpira prostor fikciji in ustvarja »kot da« svet, ta pa se nam kaže kot nekaj zunanjega, uokvirjenega, nekaj, kar stopa pred nas in je našemu svetu analogno v tem, da ima značilnosti dejanskega sveta. Platon mimezis razume prav na ta način, kar potrjuje njegova primerjava mimetičnega posnemanja s pomočjo zrcala. V deseti knjigi *Države* ponazori ustvarjanje slikarjev s prisposodbo zrcala in pravi nekako takole: če vzameš ogledalo, boš hitro »ustvaril sonce in vse, kar je na nebu, hitro zemljo, hitro samega sebe in vsa druga živa bitja. [...] vendar se to (le) kaže, nikakor pa ne biva v resnici

(X 596e). Slikarjeve podobe in druga na način mimetičnega posnemanja ustvarjena umetniška dela (Platon sem uvršča poezijo, glasbo, gledališče, ples in vizualne umetnosti) so reprodukcije v odnosu do modela oziroma posnetki v odnosu do izvirnika. Pri Platonu mimezis označuje produkcijo videzov in iluzije, odločilno zanje pa je, da so v odnosu podobnosti do sveta bistev, se pravi v odnosu podobnosti do objektov posnemanja. V nasprotju z mimezis, ki potrjuje obstoj realnega, pa simulacija povzroča destrukcijo izvirnega realnega, saj ga nadomešča z znaki realnega.

Zato je bila simulacija v zgodovini reprezentacije zatrta, saj ogroža sam pojem reprezentacije – nečesa, kar je dejanskosti zunanje, sekundarno, dodano. Simulacija namreč sprevrača cenjeno in skrbno varovano dihotomijo med modelom in posnetkom, izvirnikom in reprodukcijo, kot ugotavlja Michael Camille (1996, 31). Mimetična reprezentacija ustvari delo, ki ga takoj ločimo od objekta posnemanja. Proizvod simulacije pa je simulaker – »deviacija in sprevrženje samega posnemanja – lažna enakost« (Camille 1996, 32). Simulaker je lažno potrdilo bivajočega, zato sproža vprašanja o tem, kaj je resnično in kaj je reprezentirano. Simulaker zmoti red prioritete – namreč to, da mora biti podoba sekundarna in pride šele za modelom. To je tudi razlog, da je besedi simulaker in simulacija v antiki in srednjem veku skoraj vedno spremljala negativna konotacija, v slabšalnem smislu nečesa neresničnega, nepravlega, lažnega, varljivega, goljufivega, zmotnega, napačnega, netočnega, neosnovanega, celo nezakonitega. Potem je oznaka za pol tisočletja utonila v pozabo in se začela množično uporabljati okrog leta 1960, ko so raznovrstne tehnologije svet preplavile z vsakovrstnimi podobami, spodkopale vero v trdnost in stabilnost »realnega« sveta, razkrojile razliko med fiktivnim in realnim ter ju povezale v nerazdružljivo celoto. V svetu, ki je postal le še učinek znaka, kot pravi Baudrillard, je simulacija postala ključni koncept za preiskovanje ontologije fiktivnega in realnega, pa tudi za reflektiranje krize reprezentacije.

Najpomembnejša razlika med konceptoma mimezis in simulacije je njun odnos do izvirnika. Medtem ko se mimetična reprezentacija ravna po načelu analogije med znakom in referentom, simuliranje izhaja iz radikalne negacije znaka kot vrednosti in izničenja reference. Učinkovita simulacija ne samo, da nekoga zapelje, da verjame v lažno enakost, temveč pomeni destrukcijo izvirnika. Proizvod mimetičnega posnemanja je posnetek, ki je utemeljen v odnosu podobnosti do izvirnika, proizvod simulacije pa je simulaker, pogreznjen v nepodobnost. Ali kot pravi Gilles Deleuze: »Posnetek je podoba, obdarjena s podobnostjo, simulaker pa je podoba brez podobnosti. [...] Zato ga ne moremo več definirati v razmerju do

modela, ki se vsiljuje posnetkom, se pravi modela Istega, od koder izhaja podobnost posnetkov« (1998, 241). Simulaker je v bistvu identična kopija, za katero ni izvirnik nikoli obstajal. Deleuze se strinja z Baudrillardovim konceptom simulakra kot sistema "praznih" znakov, ki povzročijo destrukcijo izvirnega realnega sveta. Vendar se za Deleuza ta destrukcija zgodi zato, ker je simulacija izvirnika tako popolna, da ni več jasno, *kaj* in *kje* je izvirnik. Izvirnik lahko še zmerom obstaja, a je njegov obstoj irelevanten, saj ne vemo, kam naj ga umestimo (Deleuze 2004, 291–320). Vendar zato posledice niso negativne, saj razvijejo nove možnosti interpretacije, fokus pa ni več usmerjen v razlago pomena, temveč v občutje, v zavedanje učinkov in načina zaznavanja, ki smo mu podvrženi. Simulacija spremeni način, na katerega gledamo na umetniško delo in preobrača hierarhijo, ki je najbolj cenila izvirno delo. Simulacija pomeni popoln izbris razlike med modelom in posnetkom, izvirnikom in reprodukcijo, zato je bila in je pogosto še zmerom pojmovana kot nekaj negativnega. S pozitiviteto je ta koncept oskrbel Deleuze, ki se je zavzemal za to, da simulakri uveljavijo svoje pravice med izvirniki in posnetki, da se jih ne obravnava več z vidika izvirnika, saj imamo opraviti s popolnim izbrisom razlike med modelom in kopijo. Za Deleuza: "Simulaker ni kak do konca ponižan posnetek, marveč skriva v sebi neko pozitivno moč, ki negira *tako izvirnik kot posnetek, tako model kot njegovo reprodukcijo*" (1998, 245).

Simulacija je tisti način predstavljanja neke stvari ali dogodka, ki nas poskuša zaslepiti za njegovo fikcijsko poreklo. To počne s strategijo mimikrije, in sicer tako kot v živalskem svetu, kjer žival postane dvojniki svojega ozadja in se z njim zlije v eno, da bi je ne opazili sovražniki. Roger Caillois to razlago zavrača in jo izpodbija s precej prepričljivim argumentom. Kamouflaža v živalskem svetu po njegovem mnenju ni izraz ohranitve življenja, saj poteka v mediju vida, medtem ko lov poteka v mediju vonja. Caillois razlaga živalsko mimikrijo kot svojevrstno popuščanje klicu prostora. Telo razpoči svojo kožo in poskuša nase pogledati s katere koli točke v prostoru, pravi Caillois (cit. po Krauss 1993, 155). Počuti se, kot da samo postaja prostor in na ta način odkrije prostore, katerih pretresljivi posedovalec je. Simulacija počne natanko to: z načelom mimikrije sledi klicu prostora. Simulaker se zliva z okoljem, pri čemer zabrisuje mejo med sabo in svetom. Ključna razlika med konceptoma simulacije in mimezis torej ni le v načinu reprezentacije, temveč v samem načinu komunikacije: v položaju izjavljanja, ki ga ustvarjeno delo zavzema v odnosu do prejemnika. Simulacija ne prikriva le znakov fikcionalnosti umetniškega dela, temveč z načelom mimikrije kamuflira tudi svoj položaj izjavljanja. Prejemniku

ne da možnosti, da bi ustvarjeno delo prepoznal kot fiksijsko. Zato ga zaznava kot realno, to pa je razlog, da lahko tako gladko steče stapljanje in zamenjava fiktivnega z realnim. Zato je simulacija lahko tako učinkovita strategija – ker neposredno posega v ontološki red dejanskega sveta.

Mimetična fiksijska dela in njihova okužba realnosti

Tu se zastavlja vprašanje: ali fiksijska dela, ustvarjena na način mimetičnega posnemanja, ne posegajo tudi v naš osebni, družbeni, ekonomski in politični prostor? Spomnimo se ob tej priložnosti na grozljiv primer, na *Protokole Sionskih modrecev*, sicer večkrat predelano fiksijsko besedilo, ki ga je Hitler uporabil kot realen zgodovinski dokument in dokaz judovske zarote; na osnovi tega so nacisti izvajali genocid nad Judi. Genealogijo *Protokolov* natančno popisuje Umberto Eco v zadnjem poglavju knjige *Šest sprehodov skozi pripovedne gozdove* (128–135). Primerov, ko fikcija okužuje dejanski svet, nam ni treba iskati v preteklosti. Pomislimo na knjigo *Satanški stihi* (1988), zaradi katere je bila v Iranu razglašena smrtna obsodba Salmana Rushdieja, v mnogih pogledih pa je pomenila tudi prelomnico v zaostrovanju odnosov med muslimani in nemuslimani – najprej v Veliki Britaniji, kjer je javno sežiganje knjige konec osemdesetih let 20. stoletja šokiralo javnost, in se tudi drugod po svetu stopnjevalo z občutljivimi mednarodnimi vprašanji (kot so zalivska vojna leta 1991, terorističnimi napadi itn.). Medijsko odmeven vplet fikcije v dejanski svet se je zgodil na Nizozemskem. Zaradi filma o nasilju nad ženskami v islamskih deželah je bil pred nekaj leti sredi Amsterdama ubit režiser Theo Van Gogh, morilec pa je v njegovo truplo z nožem zabodel tudi sporočilo s smrtno grožnjo scenaristki filma (nizozemski poslanki po rodu iz Somalije Ayaan Hirsi Ali). V Sloveniji smo bili priča sodnemu procesu proti pripovedki Brede Smolnikar *Ko se tam gori olistajo breze*. Ko je Matjaž Pikalo objavil roman *Modri e* (1998), ga je prebral upokojeni policist Norbert Vertačnik, se prepoznal v osmešenem (epizodnem) literarnem liku policista Petarde in zadoščenje za razžalitev poiskal na sodišču. Na treh sodnih instancah je dosegel, da so pisatelja obtožili obrekovanja in povzročanja duševnih bolečin ter mu naložili plačilo odškodnine. Šele ustavno sodišče je razveljavilo sodbo in Pikala oprostilo (gl. Juvan 2003). Od kod fikciji ta moč, da se morajo zaradi nje samocenzurirati avtorji in svoje pravice na sodiščih iskati prejemniki fikcije? Ali drugače, od kod izhaja prepričanje v stvarnost fikcije – od kod ta »vera« v fikcijo?

Že Platon v *Državi* opozarja, da mimetično posnemanje lahko ogrozi integriteto telesa in duha. In izrecno pravi, »da posnemanja, če trajajo od mladih nog naprej, postanejo nravi in narava, tako v telesu in glasu kot v razumu« (III 395d). Platon čuvarjem idealne države jemlje pravico, da bi sodelovali v kateri koli obliki mimetične dejavnosti, ker vpliva na etos posnemajočega. Zato ne dovoli, da bi čuvarji, ki so »možje, posnemali žensko, mlado ali staro, žensko, ki graja moža ali se prepira z bogovi in se baha, ker misli, da je srečna«, ali da bi posnemali sužnje, slabe in strahopetne može, blazneže, pokvarjene može in ženske itn. (395d–396e). »Nadvse strašno je namreč to, da je [pesništvo] sposobno škoditi celo razumnim ljudem« – bodisi če neposredno igrajo v igrah ali recitirajo poezijo, bodisi če so jim izpostavljeni kot gledalci (X 605c–606b). Zato naj se v državo sprejme samo način govora, ki je »nemešano posnemanje razumnega človeka« (III 397d), torej tisti način posnemanja, ki vseskozi jasno razvidno sporoča znake fikcionalnosti. Za Platona ni problematična izmišljenost zgodbe, temveč zaznavanje izmišljenega. V nasprotju s Platonom, ki se je bal povratnega učinka negativnih zgledov, pa Aristotel prepozna možnost zmanjševanja teh učinkov prav z njihovo mimetično rekapitulacijo. Ne glede na to, s katerega vrednostnega izhodišča izhajata Platon in Aristotel, oba potrjujeta moč in transformativni potencial fikcije.

Za Platona je bilo mimetično posnemanje manj vredno zato, ker ne more ustvariti dejanskih stvari, realnih entitet, temveč le podobe. Danes pa te podobe tako živo stopajo pred nas, da so nekateri zaradi njih globoko užaljeni in svoje pravice iščejo na sodiščih, nekateri so zaradi njih pripravljeni celo ubijati. Francoske študije s področja nevrofiziologije dejansko beležijo spremenjeni status mentalnih podob, ki jih naša zavest ustvarja ob zaznavanju sveta in seveda tudi fikcije. Tako na primer Changeux ne govori več o mentalnih podobah – slikah, temveč o mentalnih objektih, ki so stvarni, otipljivi in fizično obstoječi (nav. po Virilo 1995, 60). Danes mimezis počne prav to: ustvarja realne mentalne objekte.

Res da je z moderno umetnostjo koncept mimezis postal obsoleten način reprezentacije, vendar ni zato nič manj učinkovit od simulacije. V svetu, v katerem sta fiktivno in realno zraščena, pa je gotovo eno samo dejstvo: svet lahko obstaja samo tak, kot si ga predstavljamo, in je torej bolj ali manj trajen mentalni konstrukt. Svet, v katerem živimo, sestoji iz različnih ravni koherentnosti, modelov in opisov. Spoznavni svet, za katerega menimo, da je realen, je, kot ugotavlja Schmidt (1996, 94), za preživetje ustvarjen družbeni konstrukt, osnovan glede na socialne, nevrološke in psihološke pogoje spoznavnih sistemov v družbi. V medijsko

posredovanem svetu nimamo več ontološke osnove za istovetenje naših spoznavnih zaznav s fizično obstoječimi entitetami. O tem, kaj je realno in kaj fiktivno, ne odloča več naša izkušnja, temveč konsenz, družbeni dogovor o tem vprašanju. Bistvena lastnost, ki jo mora imeti dogovor o realnosti spoznavnega sveta, pa je ta, da mora družbi omogočiti preživetje: posameznikom mora omogočiti, da si v danih okvirih sami ustvarijo lastne razlage in jim pri tem ne povzročajo nelagodja ali občutka ogroženosti (Schmidt 1996, 94). Bistvo družbenega konsenza je, da vzpostavi kolikor toliko stabilno zaledje in zagotovi občutek varnosti. Vprašanje o načinih reprezentacije, naj bo to simulacija ali mimetično posnemanje, posega v občutljivo ravnovesje med fiktivnim in realnim. To je še kako praktično vprašanje, saj določilo o njuni razmejitvi še zmerom predstavlja temelj družbenega, ekonomskega in političnega reda. Vprašanje o tem, kako se osebno znajti v tem svetu, pa najbrž zadeva tudi našo sposobnost, da življenje zastavimo kot – igro.

Literatura

- Arns, Inke: "Afirmacija in/kot odpor: o strategiji subverzivne afirmacije v zdajšnjih medijskoaktivističnih projektih (skupaj z nekaj zgledi s področja sodobnega performansa)". *Maska*, 2005, št. 1–2 (90–91), str. 53–6.
- Baudrillard, Jean: *Simulaker in simulacija, Popoln zločin*. Ljubljana: ŠOU – Študentska založba, 1999.
- Bleeker, Maaik: *The Locus of Looking: Dissecting Visuality in the Theatre*. Amsterdam: Faculteit der Geesteswetenschappen, 2002.
- Camille, Michael: »Simulacrum«. V: Nelson, Robert S. in Richard Shiff (ur.): *Critical Terms for Art History*. Chicago in London: The University of Chicago Press, 1996, str. 31–44.
- Deleuze, Gilles: *Logika smisla*. Ljubljana: Krtina, 1998.
- Eco, Umberto: *Šest sprehodov skozi pripovedne gozdove*. Ljubljana: LUD Literatura, 1999.
- Gebauer, Gunter, in Wulf, Christoph: »Mimēsis«. V: *Encyclopedia of Aesthetics*. Ur. Michael Kelly. New York, Oxford: Oxford University Press, 1998, Vol. 3, str. 232–37.
- Juvan, Marko: »Fikcija in zakoni (Komentarji k primeru Pikalo)«. *Primerjalna književnost*, 2003, št. 1, str. 1–20.

- Kear, Adrian: »Troublesome Amateurs. Theatre, Ethics and the Labour of Mimesis«. *Performace Research* 2005, 10 (1), str. 26–46.
- Mihailescu, Calin-Andrei, in Walid Hamarneh (ur.): *Fiction Updated: Theories of Fictionality, Narratology, and Poetics*. Toronto, Buffalo: University of Toronto Press, 1996.
- Ouellet, Pierre: »The Perception of Fictional Worlds«. V: Mihailescu – Hamarneh (ur.), 1996, str. 76–90.
- Platon: *Zbrana dela I., II.* Prev. in spremna beseda G. Kocijančič. Celje: Mohorjeva družba, 2004.
- Rescher, Nicholas: »Questions About the Nature of Fiction«. V: Mihailescu – Hamarneh (ur.), 1996, str. 30–38.
- Schmidt, Siegfried J.: »Beyond Reality and Fiction? The Fate of Dualism in the Age of (Mass) Media«. V: Mihailescu – Hamarneh (ur.), 1996, str. 91–104.
- Virilio, Paul: *The Vision Machine*. Bloomington in Indianapolis: Indiana University Press, 1995.

Marko Tomaš

Agatina pisma

Geto

Tu je še vedno prezrta stran reke.
Tu sem odrasla.
Vzgojila sta me babica in dedek.
Vse otroštvo sem poslušala grozne zgodbe.
To me je naučilo spoštovati.
Te zgodbe in groza, ki sem jo čutila, ko
sem hodila
po ulici.
Tu in tam sem slišala daljne odmeve
neuspešne obupne bitke,
začutila vonj,
ki ga puščajo za sabo metalci ognja.
Šele vonj vzhajajočega testa
v babičini kuhinji
me je vrnil v resničnost,
ki je postajala vsakič bolj rumena,
kot srednjeevropsko nebo.
Resnično grozni so pravzaprav
mladi izraelski romarji.
Pijani in razbrzdani na kraju tolikšne
žalosti.
Žalosti, ki se je sama ne morem rešiti že
vse življenje.
Moje prijateljice, stevardese, vse po vrsti
trdijo,

Foto: Milena Goševski

Marko Tomaš (1978, Ljubljana). Objavil je tri skupinske in sedem samostojnih pesniških zbirk – *S rukama pod glavom*, *Mama, ja sam uspješan*, *Život je šala*, *Marko Tomaš i druge pjesme*, *Zbogom, fašisti*, *Bulevar narodne revolucije*, *Crni molitvenik* –, izbore kratke proze in poezije ter biografijo Ivce Osima. Piše tudi dnevniške zapise, eseje ter politične in športne komentarje, vodil je kulturno splitsko knjigarno Utopia. Živel je v Kljajićevu, Sarajevu, Zagrebu in Splitu, trenutno živi in dela v Mostarju. Prejel je nagrado Super Cyber Story za kratko zgodbo (2004), nagrado World Music Centra iz Mostarja za najboljšega mladega književnika (2014) ter nagrado Farah Tahirbegović za angažma v kulturi Bosne in Hercegovine (2015). Njegove pesmi so prevedene v italijanščino, poljščino, nemščino in angleščino. Leta 2015 je bil gost simpozija Foruma Tomizza in festivala Sanje v Medani. Pesemski cikel *Agatina pisma* je objavljen v knjigi *Varanje smrti: izabrane pesme* (Beograd: LOM, 2014).

da je najslabša proga, na kateri lahko delaš,
tista iz Tel Aviva v Varšavo.

Ni slišati kadiša, samo riganje in pijanske
kletvice.

O, vedno me je bilo strah
izraelske mladine v Zamenhofovi ulici.

Kadar koli so odšli
in pustili za seboj alkoholni smrad,
kupe papirčkov in cigaretnih ogorkov,
sem spet, kot v otroštvu,
zaslišala daljne odmeve
neuspešne obupne bitke.

Oči Agatinega dedka

Poglej, to je slika mojega dedka,
ko je prišel iz taborišča.
Odpeljan je bil med prvimi.
Po sedmih dneh
je postal tako suh,
da si lahko slišal vodo,
kako teče
po njegovem grlu
vse do želodca
in ustvarja zvok kapljic,
ki padajo z jamskega stropa
z odmevom v lužo.
Ob dedku se mi je pravzaprav
včasih zdelo,
kot da imam ob sebi
tudi odmev, odmev človeka,
čigar usoda je davno izpolnjena
in samo po čudnem spletu okoliščin
še vedno prebiva med živimi.
Ne vem, čemu nosim to fotografijo.
Dedek je umrl zjutraj,
prebudil se je, da bi umrl buden.
Odpri je oči in zapustil življenje.
Jaz sem ga našla.
Babica je bila na tržnici.
Mrtev je imel
popolnoma isti pogled
kot na tej sliki.

Agatino prvo prešustvo

Moža sem prvič prevarala v snu.
Nekogaršnji dolgi prsti so zategovali mojo kožo.
Zjutraj sem skoraj pobegnila iz postelje,
sram me je bilo, čeprav sem vedela,
da mi ni treba nikomur nič povedati.
Nisem poznala človeka,
s katerim sem prešustvovala.
V sanjah ni imel obraza,
samo dolge, mehke prste
in telo kakor medved,
telo, ki me je drobilo v užitek.
Tega dne sem po ulicah hodila zamaknjena,
veter mi je privijal obleko k stegnom,
plašč je lebdel kot senca za mojimi koraki,
pogledovala sem roke nepoznanih moških,
res neumno.
Pogled se mi je meglil, kot da gledam skozi paro,
ki se dviga iz skodelice vrelega čaja.
Moj neznani ljubimec.
Ves dan sem ga iskala.
Predstavljaljaj si ta filmski kliše
in mene, naslonjeno na klavir v ulici Piotrkowski,
ki kot kakšna trapa
pogledujem bronaste prste Arthurja Rubinsteina.

Agata pije

Če ne bi pila,
zdaj najverjetneje ne bi govorila s teboj,
odšla bi v hotel in brala do jutra.
Pijača mi pomaga prenašati ljudi.
Ne gre brez nje,
občutim nekakšen strah,
nekaj me blokira.
Če ne bi pila, smešno,
ne bi hodila na zabave.
Ne morem plesati trezna,
ne morem postati razuzdana.
Kdo ve, kdaj bi izgubila nedolžnost,
če ne bi bilo pijače.
To je, na žalost, res.
Želela sem seksati,
ampak nisem imela poguma.
Kratko in malo, trezna se ne počutim seksi.
Ne vem, kako sprostiti telo,
ne vem, kako se smejati šalam,
naj bodo slabe ali dobre.
Zdaj bi, na primer,
brez problema lahko zaplesala na šanku
ali ulovila onega blond tipa za jajca.
Vidiš, to me trenutno vznemirja.
Trezna sem zelo obzirna,
sem skladišče srednjeevropske hinavščine,
hvala, prosim, izvolite, kako ste, dober dan.
Štekaš, vsa lažna ljubeznivost, prijaznost in ustrežanje,
kot bi me v tridesetih letih vzgojila
moja babica in dedek, ta dobra, pokojna človeka.
Ko sem odkrila pijačo,
sem začutila, da sem odkrila,
kako se lahko soočim s svetom.
Težava je le, da se moraš vsakič prebuditi
in nadaljevati po starem.
Delo in drugi prdci, projekti, ideje,
poslovni brunch,

kot da je smiselno zapravljati čas za prihodnost.
Vsi se tako ali tako komaj držimo skupaj.
Pravzaprav največ energije zapravimo
za ohranjanje svoje funkcionalnosti.
Poznaš rek, da se v vsakem začetku
skriva zametek konca.
Kako vem – govorim neumnosti,
vendar menim, da ves čas
nekaj odlašamo.
Ko se mi zahoče seksati,
moram končati poročilo.
Ko bi ležala na soncu in lenarila,
moram na sestanek.
Vedno je nekaj neodložljivo,
razen tistega, kar si resnično želiš, štekaš?

Trg svobode

Všeč mi je, ko zaprem dežnik
ravno v največjem nalivu,
se ustavim, zatisnem oči, pustim lase,
da se zlepijo na obraz.
Nebo, ki prinaša dež, je rumeno.
Ljudje hitijo po lužah s sklonjenimi pogledi,
njihovo življenje je nekje drugje.
Tam, kamor gredo, jih nekdo čaka, nekje,
tam, kamor gredo, v kdo ve kateri ulici,
za nekimi vrati, v nekem stanovanju,
med zidovi, pobeljenimi lani poleti.
Junak je odlit v bronu,
Che Guevara osemnajstega stoletja,
vsa preteklost te države, tega mesta, ljudi,
postavljena nad njihove glave,
tja, kamor redko obračajo pogled.
Moja svoboda, da zaprem dežnik,
ne bo nikoli nikogar motila.
Moja izbira je, da delim usodo,
kakršna koli že je,
s komer koli želim,
v še takšnem nalivu.
Za koga se je boril Kościuszko,
da ga tako nezavarovanega zamaka
na Trgu svobode?

Tišina

Kadar koli grem k reki,
se spomnim na Virginio Wolf
in kako je počasi stopila v vodo
kot v predsobo hrepenjenja.
Všeč mi je teorija, da
nobena reka nima izliva
in da so vse reke
pravzaprav ena, ista reka
in da so eno z morjem.
Kopno je prostor
skritih rek in morja.
Plavamo
nad hodniki, polnimi vode.
Všeč sta mi zvok, ki ga ustvari kamen,
ko se dotakne vode,
in majhna reža, ki se
samo za trenutek
ustvari na njeni površini
in mi omogoča, da pokukam
v starodavno skrivnost tišine,
ki jo kakor kiparjevi prsti
oblikuje vsa ta nepretrgana voda.

Agatino pismo

Ne veš, da v mojem mestu dežuje,
da drobno pikajo kapljice v kožo samote,
ki jo ponoči vzgajam tako, da jo hranim z glasbo
in popolno odsotnostjo kakršne koli misli.
Ne veš, da zapuščeni pločniki zvenijo mokro,
svetloba igra in pade, nikogar ni, ki bi jo dvignil,
pročelja, okna, za njimi lutkarski spektakel,
moški in ženske igrajo ljubezen ali pa se umikajo,
vendar nihče nikamor ne odide in nič se ne razreši.
Vlak gre mimo in vsa zgradba se zatrese,
pa ni nič končnega, strop se ni zrušil,
nismo zdrobljeni, življenje gre naprej, samota,
ni olajšanja in dež nadaljuje mučiteljsko poslanstvo.
Lodž je žalosten v deževni noči, ljubezen mizerna,
s takšnimi ljubimci, samo daljava
ima pravico do hrepenenja. Moj mož spi
pod časopisom, jutranja izdaja, zastarele novice,
nič ga ne more podžgati, niti Rahmaninov,
klavirski koncert št. 2, niti če predenj
stopim gola in pihnem cigaretni dim
naravnost v njegov obraz.

Mati

Tri otroke sem ubila
in še dva sta se mi v trebuhu
spremenila v rano.
Pod plaščem mojega brata
je začelo utripati srce
nekega drugega moškega.
Tja zakopljem prste,
kadar mi je hladno.
Mehko in toplo je pod rebri.
Sem mati petih,
bolj žalostna sem od lastnih otrok,
ki jih nisem nikoli pobožala.
Moški, ki sem ga rodila,
pa z vlažno brisačo
umiva moja stegna
in najine krvave
otroke.
Šesti otrok je edini,
ki je bolj žalosten od matere.
Nocoj sva skupaj jokala.
Vsi moramo živeti
v sobah,
v katerih je nekdo umrl.

Agata pred zidom

Štiri leta
nisem stopila na to ulico.
Kaj je razmišljal
v trenutku, ko se je zavedel,
da bo motorno kolo, na katerem se vozi,
trčilo v zid,
priletelo naravnost
v zevajoča usta smrti?
1461. jutro
sem preživela pred tem zidom,
zbudila sem se pred strelskim vodom,
kakor hitro se je luna odtrgala z neba.
Pred svitom
je bil Lodž tih kakor mrtvašnica.
Skozi to tišino solze
bučijo kot reka
pod mostovi
v tvojem oddaljenem mestu.

Nikoli nisem marala
klicev pozno ponoči.

O vojni tam

Starejša sem
od svojega starejšega brata.
Nekdo, ki ga ne poznam,
mu pušča cvetje
in skrčen nad tipkovnico
piše knjigo.
Vem, da je ljubil morje
in na skrivaj hrepenel.
Vojskoval se je
pod rebri.
To je vse,
kar vem o njem.
Toliko tudi zmoremo vedeti
drug o drugem.
Nedoumljivo.
Tujci v istem kupeju.
Vsak s svojim upanjem
v prekrižanih prstih.
Neizgovorjeno.
Varšava, v kateri sem se rodila, je daleč.
Ti, tvoja reka in tvoj pes ste daleč.
Tvoja vojna je daleč
in je ne poznam.
Ulica Piotrkowska gori
in zidovi padajo na mimoidoče.
Zakaj si mi pripovedoval vse to?
Kadar koli zaspim,
se najdem v nočnih morah.
Ljubezen je resen zločin.
Ti to najbolje veš.

Agatino sporočilo

Obupala sem nad še enim dnem.
Zbudila sem se z odprto knjigo na prsih
in ob steklenem zvoku dežja, ki je udarjal ob šipo,
z nečistimi sanjami, ki me bodo mučile ves dan.
Zaprla sem knjigo in vstala iz postelje,
moje oči so bile nejasne, ustnice zlepljene, lasje skuštrani.
Samo zjutraj sem podobna tisti deklici,
katere roke vrtijo punčke v babičini kuhinji.
Vodo sem pila kar iz pipe v kopalnici,
dvignila pogled k ogledalu, odpirala in zapirala usta,
stiskala in širila veke, vzela zobno ščetko,
jo dala v usta in potem spustila hlačke in sedla na školjko.

Danes si želim le izginiti,
kot bi me nikoli ne bilo,
da ne ostanem niti kot spomin drugih.
Motam se po kuhinji,
v glavi natančno premišljujem o sinočnjih sanjah.
Zunaj je Lodž, poplavljen od dežja,
v moji dnevni sobi sovražne sanje,
jaz pa nočem nič od tega.

Prevedla Petra Koršič

Sam Harris

Razum v izgnanstvu

Mladenič se vkrca na avtobus ravno v trenutku, ko odpelje s postaje. Na sebi ima plašč. Pod plaščem nosi bombo. Žepe ima polne žebeljev, krogličnih ležajev in strupa za podgane.

Avtobus je nabito poln in pelje proti središču mesta. Mladenič sede zraven priletnega para. Počakal bo, da bo avtobus pripeljal na naslednjo postajo. Par, ki sedi zraven njega, očitno kupuje nov hladilnik. Ženska je izbrala model, njenega moža pa skrbi, da ni mogoče predrag. V odprtem prospektu v njenem naročju pokaže drug model. Vidi se že naslednja postaja. Vrata avtobusa se odprejo. Ženska pripomni, da model, ki ga je izbral njen mož, ne bo šel v prostor pod omaricami. Novi potniki zasedejo še zadnje proste sedeže, drugi se zbirajo na prehodu. Avtobus je zdaj poln. Mladenič se nasmehne. S pritiskom na gumb ubije sebe, par zraven sebe in še dvajset potnikov na avtobusu. Želji, kroglični ležaji in strup za podgane povzročijo še kup žrtev na ulici in v avtomobilih okoli avtobusa. Vse je teklo po načrtu.

Mladeničevi starši kmalu izvedo za njegovo usodo. Čeprav so žalostni, ker so izgubili sina, so strahovito ponosni na njegov dosežek. Vedo, da je šel v nebesa in jim pripravil pot, da mu bodo sledili. Svoje žrtve pa je za vse večne čase poslal v pekel. Zmaga je dvojna. Sosedje menijo, da je dogodek močan razlog za praznovanje in počastijo mladeničeve starše tako, da jim darujejo hrano in denar.

Taka so dejstva. To je vse, kar zatrdno vemo o mladeniču. Lahko še kaj sklepamo o njem na podlagi njegovega vedenja? Je bil priljubljen v šoli? Je bil bogat ali reven? Je bil zelo inteligenčen ali ne? Njegova dejanja nam ne dajejo nobene opore. Je imel univerzitetno izobrazbo? Ga je čakala svetla prihodnost v poklicu strojnega inženirja? Njegovo vedenje preprosto molči v odgovor na taka vprašanja in še na stotine podobnih. Zakaj je potem tako lahko uganiti, katere vere je bil mladenič, tako vsakdanje lahko, da bi človek lahko stavil, pa stave ne bi izgubil?

Vera je vzvod, s katerim premaknemo skoraj vse v človekovem življenju. Si znanstvenik? Liberallec? Rasist? To so le različne vrste delujočega verovanja. Vera opredeljuje naš pogled na svet, nam narekuje vedenje, določa naše čustvene odzive na druge ljudi. Če dvomite, da imam prav, pomislite, kako bi se vaše izkušnje nenadoma spremenile, če bi verjeli v eno naslednjih podmen:

1. Pred vami sta le še dva tedna življenja.
2. Ravnokar ste na loteriji zadeli sto milijonov dolarjev.
3. Vesoljci so vam v glavo vstavili sprejemnik in vplivajo na vaše misli.

Vse to so le besede, dokler ne začnete verjeti, da so resnične. Ko enkrat verjamete, postanejo del vašega uma, ki vam določa želje, bojazni, pričakovanja in vedenje, ki je posledica vsega tega.

Vendar nam nekatera naša najljubša prepričanja o svetu povzročajo težave: neizprosno nas peljejo k temu, da bomo drug drugega pobili. Pogled v zgodovino ali na strani katerega koli časopisa razkrije, da ideje, ki eno skupino ljudi ločujejo od druge samo zato, da jih združijo v klanju, največkrat izvirajo iz religije. Če bo naša vrsta kdaj samo sebe iztrebila z vojskovanjem, vse kaže, da tega ne bo storila zato, ker je bilo tako zapisano v zvezdah, temveč zato, ker je bilo zapisano v naših knjigah; o naši prihodnosti bo odločalo to, kar bomo počeli z besedami, kot so *bog*, *raj* in *greh*.

Takole je: večina ljudi na tem svetu verjame, da je Stvarnik vesolja napisal knjigo. Na žalost imamo pri roki veliko takih knjig in vsaka od njih terja izključno pravico, da velja za nezmotljivo. Ljudje stremijo k temu, da se organizirajo v frakcije po tem, katere od nasprotujočih si trditev sprejemajo, namesto da bi se organizirali na podlagi jezika, barve kože, rojstnega kraja ali katerega koli drugega rodovnega merila. Vsako

od teh besedil bralce sili, naj sprejmejo vrsto prepričanj in običajev, med katerimi so nekateri nenevarni, številni pa ravno nasprotno. Vsi pa se sprevrženo ujemajo v eni usodno pomembni točki: Bog ne odobrava *spoštovanja* do drugih ver ali mnenj nevernikov. Medtem ko se je vseh ver tu in tam dotaknil ekumenski duh, je osnovno pravilo vseh verskih izročil, da so zanje vsa druga le zbirke zmot ali v najboljšem primeru nevarno nepopolna. Zato je nestrpnost neločljivo povezana z vsemi verami. Ko človek začne verovati, *resnično* verovati, da mu določene ideje lahko zagotovijo večno srečo ali njeno nasprotje, ne zmore trpeti možnosti, da bi ljudi, ki jih ima rad, dobrikanje nevernikov zapeljalo na kriva pota. Gotovost o tem, kaj nas čaka v naslednjem življenju, preprosto ni združljiva s strpnostjo v tem, ki ga živimo.

Taka opažanja pa za nas nemudoma postanejo problematična, ker je v vseh kotičkih naše kulture dandanes prepovedano kritizirati človekovo vero. Svobodnjaki in nazadnjaki so v tem pogledu sporazumni kot skoraj nikjer drugje: o verskem prepričanju preprosto ni dovoljeno razumno razpravljati. Kritiziranje človekovih prepričanj o Bogu in posmrtnem življenju velja za nevljudno, medtem ko to ne velja za njegove ideje o fiziki ali zgodovini. In zato takrat, ko muslimanski samomorilski bombaš na kaki jeruzalemski ulici ubije sebe in še na desetine nedolžnih ljudi, nikoli ni govora, da bi na njegovo dejanje lahko vplivala vera. Njegovi motivi so bili prav gotovo politični, ekonomski ali izključno osebni. Obupani ljudje bi še vedno počeli strašne stvari, četudi nanje ne bi vplivala vera. Vera nikoli in nikjer ni za nič kriva.

Toda tehnologija je sposobna ustvariti nove etične imperative. Tehnološki napredek v umetnosti vojskovanja je nazadnje dosegel, da so naše verske razlike – in posledično religiozna *prepričanja* – v nasprotju z našim preživetjem. Ne moremo si več zatiskati oči pred dejstvom, da milijarde naših sosedov verjamejo v abstraktnost mučeništva, v dobesedno resničnost *Apokalipse* ali katero koli drugo izmišljeno predstavo, ki že tisočletja preži v mislih verujočih, kajti naši sosedje so zdaj oboroženi s kemičnim, biološkim in jedrskim orožjem. Ta dejstva nedvomno zaznamujejo zaključno fazo naše lahkovernosti. Besede, kot sta *Bog* in *Alah*, morajo slediti *Apolonu* in *Baalu*, sicer bodo uničile naš svet.

Nekajminutni sprehod po pokopališču slabih idej kaže, da so taki pojmovni preobrati možni. Pomislite samo na alkimijo: več kot tisočletje je navduševala ljudi, a dandanes bi bil vsak, ki bi resno trdil, da se ukvarja z alkimijo, neprimeren za večino odgovornih položajev v naši družbi. Religija, zasnovana na verovanju, mora prav tako zdrsniti v pozabo.

Kakšna je alternativa za religijo, kakršno poznamo dandanes? Mislim, da je to vprašanje napačno. Kemija ni bila *alternativa* alkimiji, temveč popolna zamenjava nevednosti v najbolj rokokojski obliki za pristno znanje. Ugotovili bomo, da govoriti o *alternativah* religioznemu prepričanju – tako kot pri alkimiji – pomeni, da smo zgrešili bistvo.

Ljudje, ki verujejo, seveda vztrajno podlegajo tradiciji: nekateri najdejo tolažbo in navdih v določenem duhovnem izročilu, čeprav so sicer zavezani strpnosti in različnosti, medtem ko bi drugi požgali ves planet, če bi s tem izkoreninili krivo vero. Z drugimi besedami, obstajajo verski *zmerneži* in verski *skrajneži* in njihovih različnih strasti in načrtov ne smemo mešati. Vendar je ena osrednjih podmen te knjige, da so tudi verski zmerneži nosilci strašne dogme: predstavljajo si, da bo pot do miru utrta takrat, ko se bo vsak od nas naučil spoštovati neopravičljiva prepričanja drugih ljudi. Pokazati želim, da je ideal verske strpnosti, porojen iz misli, da bi moral vsak človek imeti pravico, da o Bogu verjame, kar koli želi, ena poglavitnih sil, ki nas žene v propad.

Le počasi smo dojeli, kako zelo vera v nas spodbuja nečloveškost do sočloveka. To ni presenetljivo, kajti številni med nami še vedno verjamejo, da je vera bistven del človekovega življenja. Vero pred napadi razumske kritike zdaj branita dva mita in očitno oba v enaki meri spodbujata verski ekstremizem in versko zmernost: prvič, večina med nami verjame, da ljudje koristi, ki izhajajo iz religioznega prepričanja (npr. močne skupnosti, etično vedenje, duhovne izkušnje), ne morejo dobiti nikjer drugje; in drugič, številni med nami tudi verjamejo, da grozote, ki se včasih dogajajo v imenu religije, niso posledica *verovanja*, temveč naše nizkotne narave – na primer pohlepa, sovraštva in strahu –, in zanje je vera najboljša (ali celo edino) zdravilo. Če vse to seštejemo, sta nam ta dva mita omogočila popolno imunost na izbruhe razumnosti v javni razpravi.

Številni verski zmerneži so očitno šli po lažji poti pluralizma: zagovarjajo enako veljavo vseh ver, pri tem pa ne opazijo nepopravljivo fanatičnega sklicevanja na resnico vsake od njih. Dokler je kristjan prepričan, da bodo na sodni dan odrešeni le njegovi krščeni bratje, nikakor ne more spoštovati *prepričanj* drugih ljudi, ker ve, da se peklenški ogenj hrani prav s takimi idejami in čaka na njihove zagovornike. Enako domišljavo gledajo na svoje početje muslimani in judje, ki že tisočletja vneto obsojajo zmote drugih verstev. Samo po sebi se razume, da so vsi ti verski sistemi enako neomadeževani z dokazi.

In vendar so različni intelektualci, na primer H. G. Wells, Albert Einstein, Carl Jung, Max Planck, Freeman Dyson in Stephen Jay Gould, izjavljali, da je vojna med razumom in vero že davno končana. Če to verjamemo, ni nobene potrebe, da bi se naša mnenja o vesolju v vsem ujemala. Človek je v nedeljo lahko bogaboječ kristjan, v ponedeljek zjutraj pa že dejaven znanstvenik, ne da bi mu bilo treba kdaj utemeljevati zidu, ki ga je, kot kaže, sam postavil v svoji glavi, medtem ko je spal. Lahko bi rekli, da je *njegov razum cel in on sit*. Kdor koli si lahko privošči tako razmišljanje le zato, ker je Cerkev na Zahodu politično pohabljena. V krajih, kjer znanstvenike še vedno kamenjajo do smrti, če si drznejo podvomiti o verodostojnosti *Korana*, bi bilo Gouldovo razmišljanje o »ljubečem konkordatu« med vero in razumom popolna zabloda.

S tem nočem reči, da so najgloblja razmišljanja verujočih, najsibo zmernežev ali ekstremistov, nepomembna ali celo zgrešena. Ni mogoče zanikati, da imamo ljudje čustvene in duhovne potrebe, ki jih zdaj – čeprav posredno in za strašno ceno – rešuje prevladujoča religija. In tem potrebam preprosto *razumevanje* našega sveta, bodisi znanstveno bodisi kakšno drugačno, nikoli ne bo moglo zadostiti. Naš obstoj ima očitno neko versko razsežnost in morda je najvišji smoter človeškega življenja, da se z njo sprijaznimo. Toda ugotovili bomo, da za to ne potrebujemo vere v nepreizkušene trditve, na primer v to, da je Jezusa rodila devica ali da je *Koran* božja beseda.

Mit o »zmernosti« v religiji

Za prepričanje, da katera koli naših religij posebej nezmotljivo besedo edinega pravega Boga, človek potrebuje enciklopedično nepoznavanje zgodovine, mitologije in umetnosti, če hoče sploh pomisliti nanj, kajti prepričanja, obredi in ikonografija vsake od človekovih religij pričajo o stoletjih medsebojnega opraševanja. Ne glede na umišljeni vir sodobnih religij le-te niso nič bolj trdne od tistih, ki so zaradi pomanjkanja privržencev že pred tisočletji romale na smetišče mitologij, kajti nobenega trdnejšega dokaza ni, ki bi upravičeval vero v stvarni obstoj Jehove in Satana, enako kot ga ni za to, da bi ohranili Zevsa na njegovem gorskem prestolu ali Pozejdona v razpenjenih morjih.

Po Gallupovi raziskavi javnega mnenja 35 odstotkov Američanov verjame, da je *Sveto pismo* zvest zapis nezmotljivih besed Stvarnika vesolja. Nadalje 48 odstotkov Američanov verjame, da tam najdejo »navdihnjene«

besede istega Stvarnika, čeprav je nekatere odlomke treba simbolično razložiti, če želimo izluščiti pravo resnico. Le 17 odstotkov Američanov dvomi, da je poosebljeni Bog v svoji neskončni modrosti najverjetnejši podpisnik tega besedila – ali pa je, če smo že pri tem, ustvaril naš planet z vsemi 250.000 hrošči. Približno 46 odstotkov Američanov na stvarjenje gleda v dobesednem pomenu (40 odstotkov jih verjame, da je Bog vodil stvarjenje vse dolge milijone let). To pomeni, da 120 milijonov Američanov postavlja veliki pok v čas 2500 let po tem, ko so se Babilonci in Sumerci naučili variti pivo. Če lahko verjamemo tem anketam, skoraj 230 milijonov Američanov verjame, da je knjigo brez enotnega sloga ali notranje doslednosti napisalo vsevedno, vsemogočno in vsepričujoče božanstvo. Ankete med hindujci, muslimani in judi po svetu bi gotovo dale enake rezultate in razkrile, da smo kot vrsta skoraj v celoti opijanjeni od svojih mitov. Kako je mogoče, da smo se ravno na tem življenjskem področju pustili prepričati, da naše verovanje o svetu lahko obstaja brez kakršne koli povezave z razumom in dokazi?

Glede na precej presenetljivo kognitivno okolje se moramo odločiti, kaj pomeni, da je človek v 21. stoletju verski »zmernež«. Zmerneži v vseh religijah, če hočejo živeti v sodobnem svetu, so prisiljeni k ohlapnemu tolmačenju (ali preprosto neupoštevanju) velikega deleža svojega kanela. Na to nedvomno vpliva prikrito ekonomsko pravilo: družine navidezno postanejo precej manj produktivne, kadar koli večje število ljudi neha izdelovati orodja in raje začne pobijati svoje kupce in upnike zaradi krive vere. Prvo, kar moramo reči o odmiku zmerneža od dobesednosti svetih spisov, je, da navdiha ne črpa iz teh spisov, temveč iz razvoja kulture, zaradi katere je težko sprejeti številne božje trditve tako, kot so napisane. V Ameriki versko zmernost dodatno spodbuja dejstvo, da večina kristjanov in judov *Svetega pisma* ne bere v celoti in se jim zato niti ne sanja, kako odločno Abrahamov Bog zahteva zatiranje krive vere. En sam pogled na *Devteronomij*, 5. Mojzesovo knjigo, razkrije, da ima v mislih nekaj povsem določenega, če bi vaš sin ali hči po vrnitvi z ure joge začel oziroma začela zagovarjati čaščenje Krišne:

Če te tvoj brat, sin tvoje matere, ali tvoj sin ali hči ali žena tvojega naročja, ali prijatelj, ki je kakor tvoja duša, na skrivaj zapeljuje in pravi: »Pojdimo in služimo drugim bogovom,« ki jih niste poznali ne ti ne tvoji očetje, izmed bogov ljudstev, ki so okoli vas, najsi bodo blizu ali daleč od tebe, od enega do drugega konca zemlje, ne vdajaj se mu in

ne poslušaj ga! Naj se ne smili tvojemu očesu, ne prizanašaj mu in ne skrivaj ga, temveč ga neizprosno ubij! Tvoja roka naj se ob usmrčitvi prva vzdigne proti njemu, potem pa roke vsega ljudstva. Pobij ga s kamenjem, da bo umrl, ker te je skušal odvrniti od Gospoda, tvojega Boga ...

(*Devteronomij* 13:7 – 11)

Medtem ko kamenjanje otrok zaradi krive vere v naši državi ni več v modi, pa ne boste slišali, da bi kak zmeren kristjan ali jud zagovarjal »simbolično« branje takih odlomkov. (Dejansko je sam Bog v *Devteronomiju* 13:1 enega od njih izrecno zapovedal: »Vso besedo, ki vam jo zapovedujem, vestno izpolnjuj: ničesar ji ne dodajaj in ničesar ji ne odvezemaj!«) Zgornji odlomek je predpisan enako kot vsi drugi v *Svetem pismu*, in le če preskočimo taka barbarstva, ga je mogoče uskladiti z življenjem v sodobnem svetu. To je problem »zmernosti« v religiji: zagotavlja jo edinole nepriznana zanemarjanje besede božjega zakona.

Edini razlog, zakaj bi bil v verskih zadevah dandanes kdo »zmeren«, je, da je vsrkal nekaj sadov zadnjih dveh tisočletij človekove misli (demokratsko politiko, napredek znanosti na vseh področjih, skrb za človekove pravice, konec kulturne in ozemeljske osame itn.). Vrata, ki peljejo iz svetopisemske dobesednosti, se ne odpirajo od *znotraj*. Zmernost, ki jo srečamo med nasprotniki fundamentalizma, ni znamenje razvoja verovanja, temveč posledica številnih silovitih udarcev modernosti, ki so nekatere verske dogme izpostavili dvomu. Med takimi spremembami je pomembna naša težnja po vrednotenju dokazov in dejstvo, da se pustimo prepričati o neki trditvi le v toliko, kolikor za to obstajajo dokazi. Večina fundamentalistov v tem pogledu živi celo pod vplivom razuma, le njihov um je očitno razdeljen tako, da se prilagaja izprijenim trditvam o resničnosti njihove vere. Gorečemu kristjanu recite, da ga žena vara ali da zamrznjen jogurt človeka naredi nevidnega, pa bo najbrž tudi on zahteval dokaze kot vsi drugi in prepričali ga boste le, če bo dokazov dovolj. Recite mu, da je knjigo, ki jo ima na nočni omarici, napisalo nevidno božanstvo, ki ga bo kaznovalo z večnim ognjem, če ne bo sprejel vseh neverjetnih trditev o vesolju, pa očitno ne bo zahteval nobenih dokazov.

Verska zmernost izvira iz tega, da dandanes celo najmanj izobražen človek med nami preprosto vé več o določenih zadevah kot kdor koli pred dvema tisočletjema, in to védenje je pretežno nezdržljivo s svetimi spisi. Večina od nas je že nekaj slišala o medicinskih odkritjih v zadnjem stoletju,

zato boleznini ne enačimo več z grešnostjo ali demonsko obsedenostjo. Ker smo slišali za znane razdalje med planeti v našem vesolju, večina od nas (dejansko kakšna polovica) prepričanja, da je bilo vse skupaj ustvarjeno pred šestimi tisočletji (ko je svetloba z oddaljenih zvezd že potovala proti Zemlji) ne more jemati resno. Tako popuščanje modernosti pa niti najmanj ne pomeni, da je vera združljiva z razumom ali da je naše versko izročilo načeloma odprto za nova znanja, temveč le to, da je korist zavračanja (ali »ponovnega tolmačenja«) določenih verskih trditev zdaj izjemno velika. Vsak, ki je kdaj z letalom odpotoval kam daleč na srčno operacijo, je vsaj molče dopustil, da smo se od Mojzesovih časov naučili kaj malega o fiziki, geografiji, tehniki in medicini.

Ne velja torej, da bi ta besedila v stoletjih ohranila neoporečnost (ker to ni res), temveč jih je učinkovito spremenilo dejstvo, da se za nekatere odlomke v njih ne zmenimo. Večini od tistega, kar je ostalo, torej »dobrim odlomkom«, je bilo prizaneseno s takim čiščenjem, ker še nismo dosegli popolnoma modernega razumevanja etične intuicije in sposobnosti za duhovno doživljanje. Če bi bolje razumeli, kako delujejo človeški možgani, bi zagotovo odkrili veljavne povezave med stanji naše zavesti, vedenjem in različnimi metodami posvečanja pozornosti. Zakaj je neki človek srečnejši od drugega? Zakaj ljubezen prej pripelje k sreči kot sovraštvo? Zakaj nam je na splošno ljubša lepota od grdote in red od nereda? Zakaj se je tako prijetno smehljati ali smejati in zakaj skupno doživljanje ljudi na splošno združuje? Je ego le utvara, in če je tako, kaj to pomeni za človekovo življenje? Ali obstaja posmrtno življenje? To so navsezadnje vprašanja za zrelo vedo o umu. Če se bo taka veda kdaj razvila, večina naših verskih besedil ne bo nič bolj koristila mistikom kot zdaj astronomom.

Medtem ko je zmernost v religiji morda videti razumna, nam glede na tisto, kar smo se (in česar se nismo) naučili o vesolju, ne ponuja nobenega branika pred verskim ekstremizmom in nasiljem. Z gledišča tistih, ki želijo živeti v skladu z besedili, kot so zapisana, verski zmernež ni nič drugega kot neuspešen fundamentalist. Najverjetneje bo skupaj z drugimi neverniki končal v peklu. Verska zmernost je za vse nas problematična, ker ne dopušča nobene kritike dobesednega upoštevanja verskih besedil. Ne smemo reči, da so fundamentalisti nori, ker le uresničujejo svojo pravico do verske svobode; niti tega ne smemo reči, da se v *religioznem* pogledu motijo, kajti njihovo poznavanje verskih spisov je največkrat odlično. Kot verski zmerneži lahko rečemo le to, da nam ne ugaja cena za popolno sprejemanje *Svetega pisma*, kot nam ga narekuje besedilo samo. To ni nova oblika verovanja ali nova vrsta tolmačenja *Svetega pisma*, temveč preprosto

vdaja nekakšnim pretirano človeškim interesom, ki načeloma nimajo nobenega opravka z Bogom. Verska zmernost je posledica *posvetnega* znanja in svetopisemskega *neznanja*; v verskem pogledu je ne odlikuje iskrenost, ki bi jo izenačila s fundamentalizmom. Besedila so nedvoumna, popolna v vseh posameznih delih. V njihovi luči verska zmernost ni nič drugega kot nepripravljenost, da bi se popolnoma podredili božjim zakonom. Ker verski zmerneži ne živijo po črki svetih spisov, pri tem pa trpijo nerazumnost tistih, ki to počnejo, so tako izdajalci vere kot razuma. Če ne dvomimo o bistvenih verskih dogmah – namreč o tem, da vemo, da Bog obstaja, in tudi kaj hoče od nas –, nam verska zmernost ne bo prav nič pomagala najti poti iz labirinta.

Neškodljivost večine verskih zmernežev še ne pomeni, da je verovanje bolj vzvišeno kot brezupna vez med upanjem in neznanjem; prav tako ne zagotavlja, da ne bomo plačali strašne cene za omejevanje delovanja razuma pri stikih s soljudmi. Verska zmernost, v kolikor je le poskus vztrajanja pri tistem, kar je v pravoverni religiji še uporabno, zapira vrata bolj prefinjenim dostopom do duhovnosti, etike in ustvarjanja trdnih skupnosti. Verski zmerneži so očitno prepričani, da ne potrebujemo temeljitega vpogleda in prenove, temveč le slabitev filozofije iz železne dobe. Namesto da bi se zmerneži z vso silo ustvarjalnosti in razumskosti lotili težav z etiko, družbenim povezovanjem in celo duhovnim doživljanjem, ne zahtevajo drugega, kot da znižamo merila upoštevanja starodavnih predsodkov in tabujev, sicer pa lahko ohranimo verski sistem, ki so nam ga zapustili ženske in moški, katerih življenje je opustošilo njihovo temeljno nepoznavanje sveta. Na katerem življenjskem področju je taka podložnost izročilu še sprejemljiva? V medicini? Tehniki? Niti politika ne trpi časovne neskladnosti, ki še vedno obvladuje naše razmišljanje o etičnih vrednotah in duhovnem doživljanju.

Predstavlajte si, da bi znali znova obuditi v življenje visoko izobraženega kristjana iz 14. stoletja. Izkazalo bi se, da je možakar popoln nevednež na vseh področjih, razen glede vere. Njegovo poznavanje geografije, astronomije in medicine bi osramotilo celo otroka, zato pa bi vedel bolj ali manj vse, kar se da vedeti o Bogu. Čeprav bi veljal za bedaka, ker bi mislil, da je Zemlja središče vesolja ali da je trepaniranje¹ koristen medicinski poseg, pa bi bilo popolnoma neprimerno kaj očitati

---

¹ Trepaniranje je vrtnanje luknjic v človeško lobanjo. Arheološke najdbe dajejo slutiti, da je to eden najstarejših medicinskih posegov. Domnevno so ga izvajali na epileptikih in duševnih bolnikih v želji, da bi iz njih izgnali hudiča. Dandanes še vedno iz marsikakšnega vzroka odprejo človeško lobanjo, vendar ne v upanju, da bo zli duh po tej poti zapustil človekovo telo. (Op. p.)

njegovim verskim idejam. Za to obstajata dve razlagi: bodisi smo pred tisočletjem izpopolnili svoje versko razumevanje sveta, medtem ko je bilo naše znanje na vseh drugih področjih še brezupno nerazvito, ali pa je religija, torej ohranjanje dogme, področje, ki ne dovoljuje nobenega napredka. Ugotovili bomo, da je verjetnejša druga razlaga.

Ali naša verska prepričanja z vsakim letom ohranjajo vedno več podatkov o človekovih izkušnjah? Če se religija ukvarja s področjem resničnega razumevanja in s človeškimi potrebami, bi morala biti dovzetna za *napredek*; njena doktrina bi morala postajati koristnejša in ne obratno. Napredek v religiji bi moral biti posledica *sedanjega* raziskovanja, tako kot na drugih področjih, in ne le nenehno ponavljanje starih doktrin. Kar koli velja *danes*, bi morali imeti možnost danes tudi *odkriti* in opisati z izrazjem, ki ne bi bilo neposredno žaljivo za vse drugo, kar vemo o svetu. V tem pogledu je celoten religijski projekt videti do kraja zastarel. Ne more preživeti sprememb, ki so nas doletele, ne kulturnih, ne tehnoloških in ne etičnih. V nasprotnem primeru skoraj ni mogoče pojasniti, zakaj bi ga preživeli mi.

Zmerneži nikogar ne želijo ubiti v imenu Boga, želijo pa, da še naprej uporabljamo besedo *Bog*, kot da bi vedeli, o čem govorimo. Prav tako ne želijo, da bi izrekli kakršno koli kritiko o ljudeh, ki *iskreno* verjamejo v Boga svojih očetov, kajti strpnost je nedotakljiva, morda bolj kot vse drugo. Jasno in po pravici govoriti o stanju sveta, reči, na primer, da tako *Sveto pismo* kot *Koran* vsebujeta cele gore neumnosti, ki ljudem uničujejo življenje, je v nasprotju s strpnostjo, kakor jo trenutno pojmujejo zmerneži. Toda ne moremo si več privoščiti razkošja take politične korektnosti. Končno moramo priznati, kakšno ceno plačujemo za to, da ohranjamo ikonografijo svoje nevednosti.

Senca preteklosti

Kadar se znajdemo v svetu, ki je videti odločen, da nas bo uničil, kmalu ugotovimo, bodisi kot posamezniki bodisi kot družba, da je koristno razumeti sile, ki nam stojijo nasproti. In zato si vsako človeško bitje zaželi, da bi resnično poznalo svet. Za religijo je bil to vedno poseben problem, kajti vsaka religija pridiga o resničnosti trditev, za katere nima nobenih dokazov. Vsaka religija dejansko pridiga o resničnosti trditev, ki jih je sploh *nemogoče* dokazati. V tem je tisti »preskok« v Kierkegaardovem religioznem skoku v tveganje in »paradoksu« krščanske vere.

Kaj če bi vse naše znanje o svetu nenadoma izpuhtelo? Predstavljajte si, da bi se šest milijard ljudi jutri zjutraj prebudilo v stanju popolne nevednosti in zbežanosti. Naše knjige in računalniki bi še obstajali, le njihove vsebine nikakor ne bi razumeli. Pozabili bi celo, kako voziš avto ali si umiješ zobe. Katero znanje bi želeli najprej obnoviti? No, recimo tisto o pridelovanju hrane in postavljanju strehe nad glavo, s tem bi se gotovo želeli znova seznaniti. Želeli bi se spet naučiti, kako se uporablja in popravlja številne stroje. Učenje razumevanja govorjenega in pisnega jezika bi imelo prav tako prednost, kajti te spretnosti so nujne za pridobivanje večine drugih. Kdaj bo v tem postopku vnovičnega pridobivanja človeškosti pomembno vedeti, da je Jezusa rodila devica? Ali da je vstal od mrtvih? In kako bi znova spoznali te resnice, če so sploh *resnične*? S prebiranjem *Svetega pisma*? Brskanje po knjižnih policah nam bo dalo podobne bisere iz antike, na primer *podatek*, da ima Izida, egipčanska boginja plodnosti, orjaški par kravjih rogov. Če bomo brali naprej, bomo izvedeli, da Thor s sabo nosi kladivo, Mardukove svete živali pa so konji, psi in zmaj z razklanim jezikom. Komu bomo v svojem prenovljenem svetu dodelili glavno vlogo? Jehovi ali Šivi? In kdaj si bomo želeli spet izvedeti, da je spolnost pred poroko greh? Ali da je treba prešuštnice kamenjati do smrti? Ali da duša v trenutku oploditve vstopi v celico? In kaj si bomo mislili o tistih čudakih, ki bodo začeli razglašati, da je ena naših knjig drugačna od vseh drugih, ker jo je dejansko napisal Stvarnik našega vesolja?

Nedvomno obstajajo duhovne resnice, ki bi jih želeli vnovič spoznati, potem ko bi se najprej naučili prehranjevati in oblačiti, in te resnice smo nepopolno spoznali že v našem sedanjem stanju. Kako je, na primer, mogoče premagati strah in zagledanost vase in preprosto vzljubiti druga človeška bitja? Za trenutek si predstavljajmo, da poteka tak proces osebnega preoblikovanja in da je o njem vredno nekaj izvedeti; z drugimi besedami, obstaja neka spretnost, disciplina, osnovno razumevanje ali prehranski dodatek, ki bi omogočil zanesljivo preobrazbo preplašenih, sovražnih ali brezbriznih oseb v ljubeče. Če je tako, bi si morali obupno želeti, da bi se s tem seznanili. Mogoče bi bilo v tem pogledu koristnih celo nekaj svetopisemskih odlomkov, toda ker je to le preobilje nedokazljivih doktrin, seveda ne bi imeli razumnega vzroka, da bi jih znova sprejeli. Vse kaže, da bi se *Sveto pismo* in *Koran* gotovo znašla vljudno odložena na polico zraven Ovidovih *Metamorfoz* in *Egipčanske knjige mrtvih*.

Večina tistega, kar nam je trenutno sveto, je torej sveta izključno zato, ker je za sveto veljala že *včeraj*. Če bi svet lahko ponovno ustvarili, bi bilo

nemogoče upravičiti to, da bi si življenje uredili v skladu z nedokazljivimi trditvami iz pradavne književnosti, kaj šele, da bi zanje ubijali ali umirali. Kaj nam brani, da bi se nam to že *zdaj* zdelo nemogoče?

Številni so ugotovili, da religija s tem, da človeškemu življenju daje smisel, omogoča nastajanje skupnosti (vsaj tistih, ki so združene pod okriljem iste veroizpovedi). Zgodovinsko je to res in religiji je v tem pogledu treba pripisati zasluge tako za osvajalne vojne kot za praznike in bratsko ljubezen. Toda vpliv verske ideologije na *sodobni* svet, ki je že – vsaj pogojno – združen zaradi ekonomske, okoljske, politične in epidemiološke nuje, je nevarno nazadnjaški. Naša preteklost ni sveta zato, ker je *minila*, in trudimo se, da bi marsikaj od tistega, kar smo pustili za seboj, tudi *ostalo* za nami, tisto, k čemur, upajmo, se nikoli ne bi mogli vrniti s čisto vestjo: k božanski pravici kraljev, fevdalizmu, kastnemu sistemu, suženjstvu, političnim usmrtnitvam, prisilni kastraciji, vivisekciji, lovu na medvede, častnim dvobojem, deviškim pasovom, preizkusom z vodo, otroškemu delu, žrtvovanju ljudi in živali, kamenjanju krivovercev, ljudožerstvu, zakonu proti sodomiji, prepovedi kontracepcije, radiacijskim poskusom na ljudeh – seznam je domala neskončen, in če bi ga res podaljšali v nedogled, delež zlorab, za katere je bila neposredno kriva religija, najverjetneje ne bi bil nič manjši. Pravzaprav lahko skoraj vse naštetje sramote pripišemo nezadostnim zahtevam po dokazih, nekritični veri v to ali ono dogmo. Zatorej je misel, da je vera nekakšen *posvečen* človeški dogovor, ki ga opredeljujeta tako nesmiselnost trditev kot pomanjkanje dokazov zanje, res preveč grozna, da bi jo lahko spoznali v vsem njenem veličastju. Vera je tako nedvoumna zloraba moči našega uma, da oblikuje nekakšno sprevrženo kulturno čudaštvo, skrajno točko, onstran katere je vsaka razumska razprava nemogoča. Ker jo vedno znova podtaknejo vsakemu novemu rodu, ne zmoremo dojeti, v kolikšni meri smo svet po nepotrebem prepustili mračni in barbarski preteklosti.

Rajsko breme

Naš svet se naglo uklanja dejavnostim ljudi, ki bi zastavili prihodnost naše vrste za prepričanja, ki bi jih pregnalo že osnovnošolsko izobraževanje. Dejstvo, da še vedno toliko ljudi umira zaradi pradavnih mitov, je osupljivo in strašno hkrati, in naša navezanost na te mite, najsi bodo zmerni ali skrajni, zagotavlja naš molk kljub dogajanju, ki bi nas konec koncev lahko uničilo. Res, religija je dandanes prav tako

živ vir nasilja, kot je bila veskozi v preteklosti. Nedavni spopadi v Palestini (judje proti muslimanom), na Balkanu (pravoslavni Srbi proti katoliškim Hrvatom, pravoslavni Srbi proti bosanskim in albanskim muslimanom), v Severni Irski (protestanti proti katolikom), Kašmirju (muslimani proti hindujcem), Sudanu (muslimani proti kristjanom in animistom), Nigeriji (muslimani proti kristjanom), Etiopiji in Eritreji (muslimani proti kristjanom), na Šrilanki (singalski budisti proti tamilskim hindujcem), Indoneziji (muslimani proti timorskim kristjanom) in na Kavkazu (pravoslavni Rusi proti čečenskim muslimanom, muslimanski Azerbajdžanci proti katoliškim in pravoslavnim Armencem) so le posamezni značilni primeri. Na teh območjih je bila religija v zadnjih desetih letih *nedvoumen* razlog za milijone mrtvih. V teh dogodkih bi morali videti brezumne psihološke poskuse, kar tudi v resnici so. Dajte ljudem neuskaljane, nezdružljive in nepreverljive ideje o tem, kaj se zgodi po smrti, in jih nato prisilite, da živijo skupaj z omejenimi sredstvi. Posledica bo ravno tisto, kar danes opazujemo okoli sebe: neskončen krog morij in premirij. Zgodovina nam dosledno razkriva resnico, da nezadostna zahteva po dokazovanju iz nas vedno potegne najslabše. Če temu peklenskemu kolesju dodamo še orožje za množično uničevanje, dobimo recept za propad civilizacije.

Kaj lahko rečemo o politični hoji po robu v zvezi z jedrsko vojno med Indijo in Pakistanom, če moramo »spoštovati« njihova razhajajoča se verska prepričanja? Verski pluralisti ne morejo grajati ničesar, razen šibke diplomacije obeh držav, v resnici pa je do spora prišlo zaradi nerazumne privrženosti mitologiji. Več kot milijon ljudi je umrlo v razvratni, versko spodbujeni moriji, ki je spremljala delitev Indije in Pakistana. Državi sta se odtlej zapletli v tri uradne vojne, doživljali neprekinjeno prelivanje krvi na skupni meji in se zdaj trudita, da bi druga drugo uničili z jedrskim orožjem, in to preprosto zato, ker se ne strinjata o »dejstvih«, ki so prav tako izmišljena kot imena Božičkovih jelenčkov. In tamkajšnje razprave potekajo tako, da spodbujajo samomorilsko navdušenje nad temi *nedokazljivimi* dejstvi. Za spor je le teoretično krivo ozemlje, kajti nezdružljive ozemeljske zahteve v Kašmirju so neposredna posledica verskih razlik. Pravzaprav je edini razlog, zakaj sta Indija in Pakistan dve državi, prepričanje, da muslimanske in hindujske vere ni mogoče uskladiti. Z muslimanskega gledišča si skoraj ni mogoče predstavljati, da kak verujoč hindujec ne bi vsako jutro zagrešil česa, kar bi užalilo Alaha. »Ozemlja«, zaradi katerega se v resnici bojujejo ti ljudje, ne boste našli na tem svetu. Kdaj bomo spoznali, da zaradi popuščanja veri v političnih

razpravah ne moremo niti govoriti o najbolj razširjenem razlogu nasilja v zgodovini, kaj šele, da bi ga izkoreninili?

Matere so nasadili na sulice pred očmi njihovih otrok. Mlade ženske so slekli in posilili sredi belega dne in jih nato ... sežgali. Noseči ženski so razparali trebuh, zarodek na konici meča dvignili v zrak in ga nato vrgli v enega od ognjev, ki so buhteli po mestu.

(C. W. Dugger: *Zaradi indijske politike grozijo verski nemiri*. *New York Times*, 2007.)

To ni pripoved iz srednjega veka niti iz Srednjega sveta. Tak je *naš* svet. Vzrok za tako ravnanje ni bil ekonomski, rasni ali političen. Zgornji odlo-mek opisuje nasilje, ki je izbruhnilo med hindujci in muslimani v Indiji po-zimi leta 2002. Edina razlika med temi skupinami je, kako si predstavljajo boga. V mesec dni trajajočih nemirih je umrlo več kot tisoč ljudi, skoraj pol toliko kot v spopadih med Izraelci in Palestinci v več kot desetletju. In glede na možnosti so številke še zelo majhne. Jedrska vojna med Indijo in Pakistanom je videti skoraj neizogibna glede na to, kako si Indijci in Pakistanci predstavljajo posmrtno življenje. Arundhati Roy je izjavila, da je zaskrbljenost Zahoda zaradi takega položaja le prepričanje belih imperiali-stov, ki mislijo, da »črncem ni mogoče zaupati jedrske bombe« (Arundhati Roy: *Pogovor o vojni*. Cambridge, Massachusetts: South End Press, 2003). Ta obtožba je smešna. Lahko bi zagovarjali stališče, da nobeni skupini ljudi ni mogoče povsem »zaupati« jedrske bombe, če pa spregledamo razdiralno vlogo, ki jo vera igra na indijski podcelini, smo lahkomišelní in nepošteni hkrati. Lahko le upamo, da bodo izstrelki zaradi vpliva posvetnosti in raz-zumskosti še nekaj časa ostali v skladiščih, dokler končno ne bo mogoče odpraviti globljih razlogov za ta spor.

Čeprav ne nameravam posebej poudarjati muslimanske doktrine in njenih zlorab, pa ni nobenega dvoma, da je ravno v tem zgodovinskem trenutku izjemno nevarna za vse, tako muslimane kot nemuslimane. Odveč je poudarjati, da so številni muslimani v bistvu razumni in strp-ni do drugih. Kot bomo videli, pa te sodobne vrline najverjetneje niso posledica njihove vere. Obrazložil bom trditev, da je vsak človek, dokler je *privržen* muslimanski doktrini, torej dokler *resnično* veruje vanjo, za nas nevaren. Pravzaprav je postalo zelo očitno, da nevarnost musliman-ske vere nikakor ni omejena na prepričanja muslimanskih »skrajnežev«.

Odziv muslimanskega sveta na dogodke 11. septembra 2001 ne pušča dvoma, da veliko število ljudi v 21. stoletju verjame v možnost mučeništva. V odgovor na to neverjetno dejstvo smo napovedali vojno »terorizmu«. To je nekaj takega, kot da bi napovedali vojno »umorom«: zmotno kategoriziranje prikriva resničen vzrok naših težav. Terorizem ni *vir* človekovega nasilja, temveč le ena njegovih oblik. Če bi bil Osama bin Laden državni voditelj in bi z izstrelki zrušil Svetovni trgovinski center, bi bile grozote 11. septembra vojno dejanje. Samo po sebi se razume, da bi se uprli skušnjavi in v odgovor ne bi napovedali vojne »vojni«.

Če hočemo razumeti, da imamo težave z islamom in ne le s »terorizmom«, se moramo vprašati, *zakaj* muslimanski teroristi počnejo tisto, kar pač počnejo. Zakaj bi se Osama bin Laden, človek, ki očitno ne pestuje osebnih zamer in ni duševno prizadet, prav tako ni reven, neizobražen, ne živi v zablodah in nikoli prej ni bil žrtev zahodne agresije, posvetil primitivnim spletkam z namenom, da bi pobil nešteto moških, žensk in otrok, ki jih sploh ne pozna? Odgovor na to vprašanje je očitno, četudi le zato, ker ga je neznosno potrpežljivo pojasnjeval sam bin Laden. Odgovor je, da možje, kot je bin Laden, *res* verjamejo tisto, kar rečejo, da verjamejo. Verjamejo v dobesedno resničnost *Korana*. Zakaj je devetnajst izobraženih mož srednjega razreda žrtvovalo svoje tuzemsko življenje za pravico, da so smeli pobiti na tisoče naših sosedov? Ker so verjeli, da bodo za to šli naravnost v raj. Redkokdaj vidimo, da je vednje človeških bitij tako docela in zadovoljivo pojasnjeno. Zakaj nočemo sprejeti te razlage?

Kot smo videli, obstaja nekaj, kar ima večina Američanov skupnega z Osamo bin Ladnom, devetnajstimi ugrabitelji letal in večino muslimanskega sveta. Tudi nam je ljuba misel, da lahko nekaterim izmišljenim trditvam verjamemo, čeprav niso dokazane. Taka junaška verska dejanja veljajo za sprejemljiva, osvobajajoča, celo *potrebna*. Problem je precej globlji in bolj skrb vzbujajoč kot problem virusa vraničnega prisada v pošt-nih pošiljkah. Zaradi popuščanja religiji, prepričanja, da je vero mogoče potrditi s čim drugim, ne z dokazi, nismo zmožni imenovati in še manj odpraviti enega najbolj razširjenih vzrokov za spore v našem svetu.

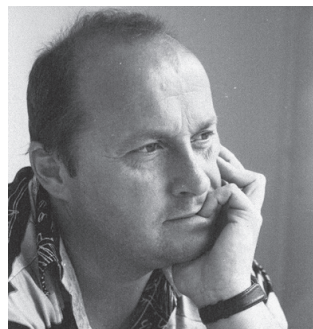
Prevedla Dušanka Zabukovec

Sprehodi po knjižnem trgu

Milan Vincetič

Ana Svetel: Lepo in prav.

Ljubljana: LUD Literatura, 2015.

Naslov pesniškega prvenca Ane Svetel *Lepo in prav* asociira na vsakdanjo pogovorno frazo, ki se, po besedah Katje Perat, običajno »sklene s svojim obveznim, prej zahtevanim kot pričakovanim *ampak*«. Svet, ki ga Ana Svetel upesnjuje, »v poševni svetlobi, vztraja«, torej traja v svoji nedoumljivi latentnosti, ki jo mrežijo iskrive miniaturre, prihodi in odhodi po nareku »prijaznega opozorila«, po katerem si »dan po svojih pravilih uravnava svetlobo«. Prav zato, ker se svet slači ali ga slačimo kot čebulo, nam zastavlja kopico retoričnih vprašanj, na katere si odgovarjamo tudi s protivprašanji, iz »perspektive žabe«, kakor je naslovljena uvodna pesem. Dvom, strah, majhnost in nemoč so prosperitete sveta, po katerih se ravna ali so ukrojena naša mala smela dejanja, naše male vojne, naše »prve in druge variante«. Pesnica skozi perspektivo ali personifikacijo žabe pomenljivo zapiše: »Se nam bo za trenutek zazdelo, da pravkar nekdo *nas* / nosi čez cesto, v lastno otroštvo? V lastno možnost? / Bomo hvaležni? / Bomo sploh razumeli, da smo že čez – / da smo že možnost? / Da smo že od začetka samo možnost.« Možnost, da sploh smo, da smo ena izmed (pri)danih možnosti, da nam je sploh dana možnost. Ali na kratko: smo le talon objektivno-relativne možnosti ali »s sovraštvom nekaj drugega kot

možnost, / nekaj drugega kot lepo življenje?« Ki ni nič drugega kot iluzija, ki nas spet premami ali zavede v poliptih možnosti vseh možnosti.

Ki se ponujajo že v prvem razdelku s pomenljivim naslovom *Mesto v meni*, ki se začne z »obiski z nameni«. Barvite lucidne miniature, in-tarzije vsakdana, ki jih kadrira pesnica, »štajerska pritepenka, študentka antropologije«, kljub (spominski) pričevalnosti ne delujejo veristično, prej so »nevtralna prijaznost«, kajti »prej ali slej bomo dokončno nehali verjeti v zvestobo / svojemu notranjemu glasu«. Prav zato verjame v svet, ki »zmeraj odgovarja malo po svoje« v kakofoniji vsakdana, uokvirjenega z všečnimi peripetijami, z živahnimi portreti sorodnikov, znancev, prijateljev ali drugih srečevalcev, ki jim ne krati njihove »tipične oblike načelnosti«. Še več: likom, ki jih upesnjuje, nikoli ne poreže kril niti jim ne nadene novih oblačil, prav tako ni nikjer, hvalabogu, čutiti didaktičnega ali moralističnega imperativa, zato veje iz verzov zvrhana merica odprtosti, vitalizma in lahko(tno)sti, tudi ko pravi, »da je ljubezen edina teža sveta, / da jo nosim, ker je resnici posvečeno breme«. Ali še konkretnije: v pesmi *Glagol*, posvečeni T.-ju, zapiše: »moja ljubezen hoče biti glagol, / prva oseba dvojine, sedanjik, nedovršnik, tvornik /.../ (ali) samostalnik, ki se odloči in postane dejanje, / roman, ki se zgosti v eno besedo«. Utrip sveta je umerjen na »*mirovanje in prihajanje, prihajanje in mirovanje*«, na lahkotno in izmuzljivo dediščino časa in pokrajin, ki jih obhodimo/prehodimo, da bi se znova obrnili in se vračali, ne vrnili. »Preteklost se milo smehlja in ne dovoli, da bi se ji odrekli, / izročilo pada iz rok, preveč ga je in nikjer nobenega ročaja«, stoji v pesmi *Gremo!*

A eskapizem, ki veje iz navedenega naslova pesmi, ni povit niti s patološkim niti s travmatičnim obližem, temveč je ozaljšan s priljudnim povabilom v pokrajine na severu, v katerih »je vsak *ne* zato, da se lahko zgodi neki *ja*«. Tako smo povabljeni na potohodje od »lenarških goric, ki me božajo s svojo toplo oblostjo«, do švedsko-islandskih zemljepisnih (pa tudi intimnih) destinacij, ki pa jih pesnica ne upesnjuje skozi objektiv/subjektiv zanosnega turista, temveč kot čuječ in čuteč hodec in prisluškovalec tako sebi (*Resen nočni pogovor s sabo*) kot »tridelni žalosti« severnih pejsažev, uglašeni »na vse, kar se začenja počasi in zato traja dolgo«. Navidezna negibnost in brezčasje severnih krajin narekujeta tudi upočasnjeni ritem, ki zdržema polega tudi v »tesna območja toplih teles«. Pokrajine telesa, tudi ko »kasneje brez uspeha skuša prodreti vame, /.../ (a vseeno) zaspiva obrnjena drug proti drugemu, objekta«, vse bolj postajajo otrplo zarisje prijetno pomrzlega severa, bolje rečeno »toplote nad jezerom Mälaren«, ob kateri se impresivno vije »gozdna pot ob nabrežju nikogar«. Občutka tesnobe in

izgubljenosti, ki po navadi prevevata obiskovalca severa, v pričujoči liriki ne eksklamirata v munchovski krik, temveč v potajeno kljubujočo (mačjo) previdnost »pasti mehko, pristati na nogah«. Pravega prelomnega obrata ni, je le hotenje, poškrabljeno z željo/gonom po vrnitvi tako vase kot domov. »Vsaka tujina postane v nekem trenutku domača / in vsako odhajanje se enkrat pretopi v obstajanje,« se začne pesem *Obrat, obstajanje*, ki je blizu milostni latentnosti, tudi udobnemu zapečkarstvu, ki kaj kmalu postane nezadostno. Pot vrnitve, to »nenehno preizkušanje vzdržljivosti«, povečini preči pot odhoda, ki čez čas spet zapelje v »sprijaznjeno agregatno stanje resničnosti«. Vse je, navsezadnje, subjektivno-sugestivna preslikava, če imamo srečo, tudi nad slikava že videnega/izkušeneega, še najbolj podobna hoji »z bližino vode pod podplati, / previdno, da se ne razlije v nebo«.

Prav slednja dihotomija, ki seveda nima romantičnega podtona, umerja zadnji razdelek *Povsod sami krogi*, ki ga avtorica uvaja s pesmijo *Nekaj malega o planetih*, v kateri pomenljivo zaključi, »da je ni razdalje, ki je ne bi zmogli / vpeti v odnos«. Spet gre za razpršeni vsakdan, mestoma celo lucidno/ironično angažiran (*Zakaj bi omenjali Lampeduso?*), za drobce, ki sproti prihajajo in uhajajo, za osebne vtise s potovanja z vlakom, ki »nekoga povozi v brezobzirnem večeru« (*Linz-Passau*), za katalog življenjskih postaj, ki ponujajo tudi »edino možnost letenja«, možnost, ki pa se tokrat že v samem začetku izpridi. Ali celo izniči, saj »ta prostor, / ta, ta tukaj, / ta prostor se manjša, / ves čas po tiho / prehaja v nič« tudi »pod velikimi svilenimi dlanmi« etud, sonat in koncertov velikih glasbenih mojstrov, ki asociativno sprožajo vprašanja in dileme o pekočih družbeno-političnih dogodkih, poslanstvu poezije ali navsezadnje o lastnem bivanju. Življenje se namreč nabira in presnavlja, če parafraziram pesnico, izven zrcaljenja religij ali ideologij, rekel bi, nekje v »očeh pod kožo«, očeh, ki akumulirajo vsakdanje vrvenje v sprotne raster pozabe ter lažnega sprijaznjenja, češ »dotlej bo vse dobro, / dotlej bo čisto dovolj dobro«. Oči pod kožo so torej tisti čut, ki sproti preceja, odceja ali naceja naše zadržke, (ne)naklonjenosti in intimne zaobljube (*Dovolj dobro*), ki uokvirjajo naša »nezadovoljstva na drugačen način«.

Pesniška zbirka Ane Svetel je brez dvoma svetel komet na obnebjju sodobne slovenske poezije, med lanskimi prvenci pa prav gotovo sam vrh t. i. mlade lirike, ki v pričujoči knjigi deluje zrelo, kultivirano in ima pravšnjo mero lirskega naboja. Poezija, ki, vsaj zame, več kot »začasno pomiri / ali sleče plasti naših čebulastih notranjosti«.

Alenka Urh

Jože Horvat:
Domorodje.
Podeželske refleksije.

Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.

Frfo tav sprelet metuljev po sončnih senožetih, brencljanje kačjih pastirjev, čmrljev in kobilic, mlačev rži in pšenice ali spokojna kontemplacija med trepetavimi stebli koruze so motivi, ki so v sodobni literaturi tako rekoč na pragu izumrtja. Podobno velja za besede, kot so »spisovatelj«, »dogodljaj«, »hodec« ali »vkraj«, in besedne zveze »v vis in šir« ali »se mi je mislilo«. Jože Horvat jih obudi brez oklevanja, kot po naravni nujnosti, in nam slikovito podobje, ki vstaja z njimi, ponudi v vseobsežno čutenje. Panteistični *deus sive natura* nam ob branju spreletava misli, narava je tempelj, mesto svetega, numinoznega ter hkrati kipeč vir človekove fascinacije. Svet, kot da je padel v oko slikarju, se razrašča, cveti, dozoreva, veni; zemlja se združuje z nebom, da se potem, pozno jeseni, z globoko nostalgijo iztrga iz njegovega prostranega objema. Avtor nas po domači prekmurski ravnici vodi tako, da z veseljem stopamo z njim v prijetno počasnem koraku in se prepustimo skorajda neopisljivi otipljivosti podob.

A naj se vam ob tem ne misli, da na račun mojstrske slikarije umanjka dogajalna linija. Nasprotno. V primerjavi z *Obrazi prostora* (2013), prvo knjigo podeželskih refleksij, je *Domorodje* nekoliko bolj dinamično že zaradi načina, kako je pred nas razgrnjena vsebina. Prvoosebni pripovedovalec (nemara avtor?), katerega metanarativni komentar uokvirja posamezne pripovedi, v štirih zgodbah poroča o svojih povratkih iz prestolnice v rodno Prekmurje. Natančneje, povzema pripovedovanja svojih starih prijateljev in znancev, ki jih srečuje na edinem kraju, kjer človek ni nikoli sam: v vaški gostilni ob trgovini. Kdor pozna takšno konstelacijo, si bo toliko lažje predstavljal abonirano gostilniško družčino, ki jo z vseh koncev vasi vsakodnevno naplavlja dolgčas, naključje ali bogsigavedi čigava previdnost in jo združi v (bolj ali manj) prijetnem zasedanju. Tu se v glavnem obravnavajo zadeve vasi in iz krempljev pozabe iztrga prenekatero zakopano štorijo, ki je zdaj iz kakršnega koli razloga hušknila na plano in se ponudila v obravnavo. Sprožilec spomina je navadno sproti dogodek, ki spodbudi prebrskavanje preteklosti, segajoče tja nekam do konca druge svetovne vojne, od koder se pretrgane niti spomina raztezajo proti sedanjosti. V ta časovni okvir postavljene zgodbe po osnovni melodiki ubirajo precej molovske tone: najsi gre za nesrečno zgodbo družine, razklane spričo prežečih senc pretekle vojne, ali zgodbo lokalnega kaplana, ki ga slutnja zla popolnoma dotolče, za pripoved o umrli materi, katere odrasla (in tudi že ostarela) sinova sta nanjo že kar groteskno navezana, ali za otožno toplino mladostnega spomina. Tragiko prikazanih življenj vselej spremlja spoštljiva nežnost, da se bralec nenadoma in nepričakovano znajde v nekem razpoloženju, ki mu še najbolj ustreza čustveni register, morebitne sodbe pa se rade zalezejo v subjektivnost.

Pri tem Horvata ne zanimajo velike zgodbe, pač pa mu bolje služi kolikor toliko ohranjen drobir vsakdanjika, ta pa je, kot vemo, neodporen proti raznim izmišljijam, govoricam, pomenljivim insinuacijam in bujnim pretiravanjem. Slika realnosti je zato včasih zabrisana in paradokсно je prav zato vse skupaj še toliko bolj resnično. Pristnost je avtorjeva literarna maksima, ki veje iz sleherne besede, nenavadne, danes neslišane sintakse in iz načina, kako pripovedovalec oživi pred bralcem, ki kot da zasliši glasove vpletenih in zagleda molčeč horizont skrivnostne ravnice. Horvatov svet se nas dotika z vso svojo čutnostjo, pri čemer impresije iz narave bujno preraščajo v refleksije čustev in obratno, notranje stanje se povnanji v posebno podobo pokrajine, enkrat kipeče od življenja in drugič stisljivo molčeče v svoji samoti.

Predvsem bralec, rojen v osemdesetih ali prej, bo avtorju sledil z nekoliko nostalgičnim korakom. Z določeno melanholijo se bo oziral za čutnimi

vtisi, ki jih svet vedno znova prerašča in pušča za seboj, zato da na njihovem mestu vznikajo novi in novi, ki so starejšim generacijam navadno v slabo tolažbo. Avtor s svojim pogledom sega v našega; večkrat se lahko zalotimo, da smo ob določenih podobah potonili v lastne spomine, pa čeprav nas je vanje zavrtinčilo kaj tako preprostega in hkrati veličastnega, kot je način, kako so se nas v otroštvu stvari dotikale drugače kot danes ali kako je takrat zemlja privabljala drugačna orodja in so tudi letni časi drugače zveneli. Kot bi v ustih topili magdalenice, nam utegnejo iz senčne pozabe v zavest privreti dragocenosti, ki se nam že dolga leta niso ponudile v misli in nemara bomo naleteli na koščke lastnih otroštev, ki so jih pozneje prekrile ceste.

Horvat se vedno znova izkaže za spoštljivega častilca besed in lepega jezika. Z dolgimi, panoramskimi stavki imitira podobo ravnice, zapletena sintaksa pa nikdar ne prekine doživetega toka pripovedi, ravno nasprotno. Če so stavki polni priredij, podredij, vrinjenih stavkov, dvopičij, podpičij, vejic in pomišljajev, je to vselej v funkciji avtentičnega govora, ki je živ, mehak in prožen. Avtor nas ves čas uspešno zamotava v skrbno nazgodbano tkanino in budno pazi, da nas iz nje ne bi zbežal s kakšnim površno izrečenim stavkom ali besedo. Natančnosti na ljubo se nekoliko zdrznemo le ob računski nejasnosti, ki sicer za razvoj dogajanja nima nobenega pomena: v uvodnem komentarju k prvi zgodbi je namreč zapisano, naj bi se *dve leti* po tistem, ko je stari Trajbar umoril povzpetniškega zeta Grinča, njegova žena in mati *dveletnega* Petreka z malim odselila v Kočevje. Tekom zgodbe se izkaže, da sta se odselila precej pozneje, po škandalu ob obisku okrajnega šolskega nadzornika, se pravi, ko je bil Petrek star že okoli osem ali devet let. Nemara je bil deček v prvi verziji zgodbe mlajši ali pa se je ta razbohotila v nepredvidene smeri..., pa kaj bi ugibali.

Domorodje nas prepričljivo zaziba v trdno zgrajeni svet, ki se bere kot življenje, naj se to sliši še tako obrabljeno, če ne celo pompozno, in v nas skozi usode časovno in prostorsko oddaljenih junakov prebudi tisto, kar nas bistveno opredeljuje, ne le prostorsko v smislu doma, temveč tudi časovno, v smislu rojstva.

Lucija Stepančič
Tone Rode:
Prareka.

Ljubljana: Beletrina 2015.

Precej hecna, rahlo oziroma ravno prav sentimentalna navada, da se ob koncu pesmi (ali katerega koli drugega pisanja) navede kraj nastanka, mi je vedno ugajala. Je zapisano v sozvočju z duhom kraja? Ali v nasprotju? Se avtor zaveda vpliva in ga hoče poudariti, ali zgolj ustvarja prostorsko-časovno mrežo, ki lahko utrdi notranjo strukturo zapisanega? Vsaj zanj, če že ne tudi za druge. Ali je na delu kak drug, bolj presenetljiv razlog? Že res, da Tonetu Rodetu v zbirki *Prareka* ne bi bilo treba navesti niti enega krajevnega imena, že na prvi pogled je namreč jasno, katera pesem je bila napisana v belem svetu in katera v stari domovini. Pa vendar so prostorske oznake v tem primeru že kar konstitutiven del avtorske pisave, ki je preprišna, odprta in svetovljanska kot malokatera.

V Argentini rojeni pesnik, ki danes pripada srednji generaciji ustvarjalcev, je svojo prvo zbirko objavil že davnega leta 1991, pri dvaindvajsetih letih. Dvojnost avtorja, ki se čuti Slovenca, a se obenem do konca poistoveti tudi z Buenos Airesom je (bila) še kako produktivna. Dejstvo, da je v začetku pisal tako v slovenščini (materinščini) kot v španščini (jeziku svojega šolanja), bi bilo lahko zgolj nekaj zunanjega, če ne bi botrovalo posebni okretnosti, mnogovrstnosti in večplastnosti. Od tod najbrž izraz, ki se najboljše izreka v vmesnih prostorih, čeprav bi se mirne duše lahko omejil zgolj na eno od obeh danosti. Tone Rode je bil namreč uspešen že

v Argentini, s svojim zgodnjim pisanjem v španščini, za pesem *El Espejo* (*Ogledalo*) je prejel nagrado Društva argentinskih pisateljev, v slovenščini pa je objavil dve knjigi poezije. Zbirka *Zenice* je leta 1991 izšla z avtorjevimi ilustracijami v okviru Slovenske kulturne akcije, enako tudi naslednja *Mesto pristan* (1997). Tretjo zbirko *Biti* (2004) je objavil že pri nas, pri založbi Družina. Kot najmlajši avtor je bil zastopan v antologiji slovenske zdomske poezije *Beseda čez ocean* (ur. France Pibernik) in v knjigi Helge Glušič *Slovenska izseljenska književnost*, večkrat je bil predstavljen tudi revijalno. Leta 2009 se je Tone Rode za vedno preselil v Slovenijo in se pridružil naši literarni sceni.

Prareka, zbirka z zagonetnim naslovom, izdana po kar nekaj letih bivanja pri nas, ohranja svetovljansko odprtost. Nabor mest je osupljiv, še posebej v šentflorjanskem kontekstu: poleg Buenos Airesa najdemo še São Paulo, Dallas, Seattle, Chicago, Minneapolis, London, Pariz, Heidenheim, Frankfurt, Madrid, na drugi strani pa slovenske kraje, tudi take, ki so na zemljevidih komaj zaznavni: Ljubljana, Gmajnica, Vodice, Sveti Duh pri Škofji Loki, Komenda, Križ, tu pa so tudi dopustniške destinacije: Slanica na Murterju, otok Žut, Koromašna. Za nas domorodce je seveda še kako zanimivo, kako naše vsakdanje okolje vidi Slovenec, ki je prišel od zelo daleč in se lahko izreka izven samoumevnosti, v katere smo sami potopljeni do vratu. Pa čeprav zagotavlja (in temu se ni čuditi): »Prišel sem, da bi lahko odšel. / Da bi se spravil sam s seboj.« Krajevna imena se v pesmi *Rodica* zgostijo z že kar bolečo natančnostjo, kartografiranje postane obsedeno, toliko da ne zaklinjevalsko, slovenski bralec pa se počuti, kot da so krajevna imena (poleg Rodice še Mengeš, Groblje in Domžale), ki jih seveda zelo dobro pozna in si jih lahko natančno predstavlja, čeprav jih ne srečuje ravno vsak dan, prinesena z drugega konca sveta, ublaži pa se celo urbana degradacija tega prostora, ki ga je doletela usoda prometnega vozlišča vse države. »Kjer ni več njiv, ki jih je ded tako pogrešal, / da je s to bolečino vsak večer zaspal.«

A vendar se zdi, da je prostorska umeščenost v tej avtorski pisavi poudarjena le zato, da se jo čim prej zanika. V tako hitrih in nenadnih menjavah je na delu fantomska hitrost, spremenljivost pa edina stalnica. Avtor se kot doma počuti najbolj takrat, ko ni nikjer, vožnja z letalom je njegov element, tako kot misel, ki se ne more izraziti drugače kot med vrsticami, pa naj leti nad Atlantskim oceanom, Patagonijo ali nad gorenjskimi planinami. »Od alfe do omege se selimo / nastanemo migamo otrpnemo / verjamemo v energijo in materijo // slutimo da se pretakata druga v drugo // upamo da sta po Einsteinu / na kvadrat? povezani«. Celo podobe, nabite s čutnostjo

(»São Paulo v leru večernih ur« je najbolj osupljiva med njimi, vsaj zame), se hitro prelevijo v nekaj drugega, v tem primeru v fantomsko prisotnost reke Soče, ki palimpsestno proseva skozi vse, kar je zaznav(a)no v prvem planu. »Polil bi se s tabo po asfaltnih brazdah pozidanih holmov in njiv, bi plaval te, s koreninami jezil, se šel, da sem prapor usode, obrežna sofora, para tvojih skrbno vzporednih potokov in rep tvojih rdečih kometov.«

Vodni in zračni element se zdita odločilna, čeprav se mestoma ukreše tudi kaj ognjenega, zemlja pa se, kako bi sploh lahko bilo drugače, uveljavlja predvsem v povezavi z rodno grudo prednikov. Druga značilnost je nenehna menjava jazov: lirski subjekt se sam s sabo pogovarja tako v drugi osebi ednine kot v prvi osebi množine, »kdo si, ki v meni bivaš / in ne zmoreš biti jaz?« Vse se zdi monolog: potovanje po svetu, ogledovanje vitražev, dopustniško opazovanje škržata, celo prepuščanje toku velikega mesta. Monolog s samim sabo, s svojimi mnogimi, morda že pozabljenimi jazi, s predniki, barantanje z usodo in neizbežnim, s svojo in tujo preteklostjo, z rodovno določenostjo.

Lahkotnost in izmuzljivost (avtorjeve podobe so vedno prosojne in zlahka prehajajo druga v drugo) sta prisotni v najboljšem pomenu in se ne iztečeta v površinskost. Kot bi bilo nenehno gibanje poseben način iskanja globine. »Kar gledam, je uvid nedosegljivega onstranstva. / Kar uvidim v sebi, le protipodoba ogledala. / Veter skozi pore mokre kože / vstopa kot slutnja v temno noč nemirne duše.« Uspeh pesniškega poslanstva pa niti v najboljšem primeru ni vnaprej zagotovljen in avtor prav tako ne skopari z jedko ironijo na račun spodletelega svečeništva, pesniškega in filozofskega, obregne pa se celo ob politike.

Nedosegljivo onstranstvo se namreč kaj hitro lahko spremeni v slabo neskončnost in avtor ne izvzema niti sebe, ko s precejšnjo ironijo pretresa uveljavljene kulturniške rituale, kakršni so na primer bralni nastopi na knjižnih sejmih, da o »ropotarnici filozofije«, ki domala poimensko obračunava z manirami in manirizmi domorodnih mislecev, niti ne govorimo. »Ropotarnica filozofije / ponuja vroče blago / v srcu moje metropole. // Svečeniški patos v glasu / lacanovskih čížkov in ustreznih / novodobnih približkov / odzvanja v glavah / ropotarniških kulturnih delavcev / razsvetljenega družbenega razreda.«

Vendar pikrost, ki si jo občasno privošči, niti ni bistvena; avtor se po vsej verjetnosti sam zaveda, da se v primerjavi s travmo izkoreninjenih (v tem primeru slovenske emigracije) zdi kar precej nepomembna, v danem kontekstu pa se lahko bere celo kot posledica deziluzije, ki ji zadnja leta pri nas prav nihče ne uide, celo tisti, ki pri nas bivajo prostovoljno, verjetno ne, ali

pa je zanje še toliko hujša. Veliko pomembnejše je, da se za nevšečnostmi, s katerimi obračunava sicer zajedljivo, a na kratko in energično, tako da ne puščajo zagrenjenega priokusa, izriše popolnoma osebni zemljevid sveta, če že ne kar globus, ki predstavlja notranjo dimenzijo sodobne težnje biti vsepovsod in to po možnosti naenkrat.

Ana Geršak

Erik Valenčič:
Sence ne gorijo.

Ljubljana: Založba Sanje
(Zbirka Sanje, Roman), 2015.

Verjetno bi vsaj med domačim leposlovjem težko našli knjigo, ki bi se lepše prilegala Brechtovi maksimi o knjigi kot orožju. Ob prebiranju uvodnega opozorila k romanu *Sence ne gorijo* Erika Valenčiča, ki pravi, da »čeprav izmišljena, zgodba pred vami ni nujno fikcija«, ter nadaljuje s sklicevanjem na evropsko urbano gverilo in uspešnico *Dvignite se!* Stéphana Héssla, se za začetek lahko vprašamo, ali sploh še lahko govorimo o fikciji ali bi bilo *Sence* bolj smiselno obravnavati kot (pre)dolgo analizo sodobne družbe z romanesknimi elementi, spisano v tekočem, novinarskem žargonu. Kot običajno je odgovor verjetno tam zunaj in nekje vmes.

Valenčič ni prvi avtor, ki so ga dogodki zadnjih let sprovcirali do te mere, da se je moral nanje odzvati z romanom. Primerjava s *Sodbo v imenu ljudstva* (2012) Toma Podstenška se iz več razlogov ponuja kar sama. Besedili se jasno opredelita do tistega, kar razumeta kot osrednji problem sodobne družbe (politične elite, korporacije, represivnega sistema, segregacije, brezposelnosti in tako naprej) in v obeh se osrednji liki odločijo za akcijo. In obakrat gre za šesterico, ker je šest očitno idealno število za netenje upora. Razlika je seveda v pristopu: če se je Podstenšek osredotočil na individualno dramo, na posameznikov dvom, ki v končni fazi zavrne nasilje, Valenčič nima ne časa ne volje, predvsem pa ne interesa (tako se

vsaj zdi) za kako psihologizacijo. Zato tudi lahko verjame v moč posameznika – njegovi liki so namreč zasnovani kot ideali, ne pa kot ljudje iz mesa in krvi. Protagoniste med seboj ločujejo le imena, socialni background in kakšna drobna značajska posebnost, nič več. Lukas, Tiara, Adriana, Vilon, Muri in Said razmišljajo, govorijo in delujejo kot eden, celo do te mere, da jih je še po tristotih straneh težko razlikovati. So nadpovprečno razgledani, nadpovprečno disciplinirani (tudi pri popivanju), nadpovprečno organizirani, inteligentni in drzni. Superjunaki v okviru človeških zmožnosti. Še kadar oklevajo, je to zgolj zaradi intelektualnih pomislekov, ne čustvenih. Poleg tega je *Sodbo*, podobno kot *Sence*, mogoče obravnavati kot nekakšen eksperiment, kot raziskovanje vzrokov in posledic – pri Podstenšku na že omenjeni psihološki, pri Valenčiču pa na družbeni ravni.

Nagovorimo slona v sobi: *Sence ne gorijo* so tezni roman. Zastavljene so široko in ambiciozno, ne toliko v literarnem kot v idejnem smislu. Po avtorjevih besedah naj bi šlo za enega najverjetnejših scenarijev prihodnosti, katerega uresničenje je le še vprašanje časa, in svojih preroških namer roman ne skriva: »To se bo zagotovo tudi zgodilo. Ta roman ponuja enega od vse bolj verjetnih scenarijev, kako bo to videti.« Pred nami je torej roman poligon z izrazito antiutopično vizijo sveta, a s humanističnim izhodiščem, ki pravi, da vsak posameznik šteje. In če to v romanu ni dovolj jasno izpostavljeno, je tu še moto: *Če verjamete, da ste premajhni, da bi lahko kaj spremenili, poskušajte zaspati s komarjem v zaprti sobi. (Afriški pregovor)*

Bi bilo boljše, če bi Valenčič svoje teze razvijal v kakem članku, eseju ali sploh neliterarnem žanru? Niti ne. V zavetju literature lahko nemoteno živijo še tako drzne špekulacije, ne da bi jim zato kdo očital potvarjanje dejstev. Za *Sence ne gorijo* se zdi, da so se v literarni formi znašle bolj po sili razmer kot zaradi avtorjeve potrebe po umetniškem izrazu. Za žanr romana pa je Valenčičev tekst vseeno preveč didaktičen. *Sence* imajo predolgo, prav učbeniško razvlečeno ekspozicijo, posejano s citati različnih teoretskih tekstov, od Deborda do Radcliffa (Charlesa, ne Daniela), Lebowa (Victorja, ne Bennetta), Eisenhowerja, Vaneigema in verjetno še koga – kot da avtor ne zaupa povsem bralčevemu znanju (in ima pri tem verjetno tudi prav) ali morda lastni pisateljski sposobnosti, da bo sporočilo prispelo do prejemnika v čim bolj neokrnjeni obliki, brez beletrističnega balasta.

Vodilna šesterica začne svojo aktivistično kariero z učbeniškim situacionizmom, nakar preide na radikalno ulično gverilo, v obeh primerih pa pripovedovalec razlaga pojme, načine, teoretike, zgodovino. Lahko da gre tudi za običajno poklicno deformacijo, ki od novinarskih tekstov terja

jasno in razločno obravnavo zastavljene problematike. Valenčičevo pisavo odlikuje izredna natančnost, tako pri izrisovanju prostora – dogajalni prostor, gentrificirana metropola, v sebi združuje značilnost vseh svetovnih velemest – kot razslojene, razredno in ideološko razmejene družbe. Enako skrbno popisuje tudi izdelavo domačega eksploziva (recept je sicer nepopoln, a arhivi strička Googla skrivajo tudi takšne cvetke), napotke za krajo v veleblagovnicah, načrtovanje tarč gverilskih udarov ... Valenčič je k tekstu pristopil studiozno in opaziti je, da se za njim skriva veliko raziskav, analiz, nemara tudi osebnih izkušenj, zagotovo vsaj z novinarskega področja, poklicnega srečevanja s politiki in medijsko kuhinjo. *Sence ne gorijo* so dobesedno produkt svojega časa – spretno napisan, a učbeniško pokroviteljski in neredko razvlečen vpogled v rojstvo revolucij, na meji med dejstvi in fikcijo, ki mu ne morem odreči svojstvene privlačnosti.

Takole v prerezu so *Sence ne gorijo* povprečen roman, prepričljiv pamflet in izredna analiza družbenega stanja ter možnih reakcij nanj. Skleпам, da je bil to tudi osrednji cilj teksta – ne gre za vprašanje dobrega/slabega romana, temveč za literarizirano študijo. V tem primeru je Valenčiču zagotovo uspelo tam, kjer je marsikateremu pisatelju pred njim spodrsnilo na tankem ledu. Prek fikcije raziskuje reakcijo na natančno opredeljene pogoje. Pri tem pa rezultati še niso dokončni. Zaključni »Se nadaljuje ...« sem sprva brala kot ironično predajo štafete iz romana v dejanskost, kot napoved tega, da je roman prižgal zažigalno vrstico, ki ne more tleti brez konkretnih posledic – in glede na udarnost sporočila *Senc* si boljšega konca tako rekoč ni mogoče zamisliti. Vendar je obljuba nadaljevanja mišljena povsem konkretno: *Sence ne gorijo* so prvi del širše zgodbe in že letos naj bi jim sledilo nadaljevanje, kar odpravi (ali začasno odloži) nekaj pomislekov, na primer ponikalni lik Stasija, skrivnostno zbiranje fotografij junakov, vpeljavo pomembnega lika tik pred koncem ter osrednji očitek: da se namreč Valenčičevi protagonisti preveč osredotočajo na rušenje in premalo na raziskovanje alternativnih sistemov ter da je njihov boj, v katerem ni preli-ta niti kaplja krvi, že kar utopično »nedolžen«. A že v *Sencah* je slutiti, da je urbana gverila le sredstvo, ne cilj. Toda, če zanetiš revolucijo, jo moraš tudi izpeljati, kar bodo verjetno kmalu ugotovili tudi njegovi junaki. Do takrat pa se še malo kuhajmo v limbu pričakovanja – jasnih odgovorov vendarle ne moremo zahtevati, konec koncev smo še vedno v mejah literature.

Tatjana Pregl Kobe

Feri Lainšček: Pesmi za majhna čebljala.

Ilustrirala Nana Homovec.

Murska Sobota: Franc-Franc, 2015.

Feri Lainšček in Nana Homovec sta v preteklem letu ustvarila že na prvi pogled sončno slikanico *Pesmi za majhna čebljala*, namenjeno najmlajšim otrokom, pa tudi že malo večjim, tistim, ki so že zaljubljeni, čeprav na skrivaj in v teh letih povsem razumljivo brezupno. Drobni zgodbic v knjigi ne manjka, verzi pa omogočajo vedrino duha, s pomočjo katere tudi odrasli bralci, kadar te pesmice berejo otrokom, lahko odjadrajo v svoje otroštvo. Kar seveda ni slabo. Še več, lahko je celo prijetno, še posebej, če hkrati z otrokom začutijo poezijo kot gibanje, likovno podobo pa kot božajoč veter v laseh. Bistvena lastnost, ki je literaturo za otroke že od nekdaj ločevala od literature za odrasle, je bila didaktičnost in iz nje izhajajoča utilitarnost, vendar je preseganje tega danes v dobri literaturi – in še posebej poeziji – za otroke nujno. Skoraj praviloma naj bi bil pesnik, ki ustvarja za otroke, nekje v duši pravzaprav še zmeraj otrok. V sebi naj bi ohranjal nekaj magičnega in prvinskega, kar je dano vsakemu otroku in s čimer je mogoče vse pričarati. Dober pesnik za otroke je sposoben vživljanja v otrokovo samopodobo, kajti brez tega se mladega bralca njegove pesmi ne bodo dotaknile. In med slednje zagotovo spada Feri Lainšček (1959), pesnik in pisatelj iz Murske Sobote, ki je veliko literarnih del ustvaril tudi za otroke in mladino.

Doslej je izšlo več kot trideset Lainščkovih knjig za otroke, od katerih je približno četrtnina pripovedi v verzih. Leta 2001 je za knjigo pravljic *Mislíce* prejel večernico, leta 2012 pa za knjigo otroških pesmic *Mišek Miško in Belamiška* desetnico. Mnoga njegova dela so uvrščena v učbenike in učna gradiva za osnovne šole. Pred skoraj tridesetimi leti je izdal prvo pesniško zbirko za otroke *Cicibanija* (1987), že tedaj kot izbor svojih najboljših otroških pesmi. Slikanica z istim naslovom je leta 2012 izšla razširjena s pesmicami iz zbirke *Rad bi* (1998), z novimi ilustracijami pa jo je obogatil Silvan Omerzu. Pesmi za otroke najdemo še v štirih njegovih knjigah: *Feri Lainšček in Škrat sanjavec*, *Oti in Oto in Maruša*, *Brki od mleka* in *Če padeš na nos, ne prideš na Nanos*.

Glede na prejšnje knjige za otroke so pesmi v zadnji zbirki slogovno bolj dovršene, jezikovno bogatejše, motivno bolj raznolike, morda zato, ker so namenjene malo večjim otrokom, ali zato, ker je glavno vlogo v nekaterih skozi knjigo ritmično premišljeno nanizanih pesmih prevzel kar pesnik sam. V verzih pripoveduje lastne domišljjske zgodbe, a otroku v humorno navihani pesmi *Pazi se rime!* tudi nevsiljivo pove: »Seveda si v rimi. / Ujel te je pesnik, / ki zmeraj je v šoli / le grizel peresnik.« S tem se ne postavlja na piedestal, temveč na bralčevo, torej otrokovo raven.

Knjižna izdaja *Pesmi za majhna čebjlala* je na meji med slikanico in ilustrirano knjigo, saj je s kar šestnajstimi pesmimi, vpetimi v dvostranske ilustracije, obsežnejša od običajnih slikanic. Prav zato moti, ker nima oznak strani niti kazala, kar je za vsako vnovično branje skoraj nujno. Pogosto otroci izberejo najljubše pesmice, ki bi jih radi znova in znova prebirali oziroma slišali. Sicer je knjiga oblikovno privlačna in tudi vsebinsko prilagojena sodobnemu otroku, ki še vedno verjame v čarobni in mikavni svet igrač, a obenem živi v svetu modernih tehnologij. Vsaka od pesmi je zgodba zase, v njih se pojavljajo tako čarobni rekviziti (čarobna šivanka), kot poosebljeni pojmi (laž), poučne zamisli (polž) in duhovite živali (žabe), v štirivrstični pesmici (*Noč v ravnicah*) pa tudi romantičen nagovor starejšim bralcem, ne le otrokom.

Pesmi Ferija Lainščka najmanjši otroci dobro sprejemajo, saj je pesnik njihov zaveznik, zna poslušati, slišati in se z njimi tudi pošaliti, še posebej s tistimi, ki so že v šoli: »Kako je v šoli? / Joj, kakšno vprašanje. / Saj vsak, ki je skusil, / pove, da je s ...« (*Pazi se rime!*). Zna jih tudi zganiti v dejanja, dregniti v njihovo zardevajočo zadrego, ko, recimo, Oskarju na koncu pesmi svetuje: »... kar skrivaš v srcu, je pravo bogastvo, / želiš ga deliti in to ti povej.« Humor, toplina, razbijanje stereotipov, predvsem pa prisrčna poskočnost rimanih verzov so osnovne oznake za to poezijo. Pesnik govori

o ljubezni, taki ali drugačni, pomembno mesto imajo tudi domišljija, radovednost in čudenje. Že začetni verzi naslovne pesmice otroke prepričljivo vabijo v branje: »Pesem je nova, / saj ravno nastaja, / zлага jo pesnik, / ki rime dodaja.« In jo zaključi v zadnji, šesti kitici: »Zložil sem pesem / za majhna čebljala, / vi pa zdaj veste, / kako je nastala.«

Pesmi z živalskimi liki so za male bralce vedno privlačne, zvenijo lahkotno, hudomušno in igrivo, ko pripovedujejo o žabjem lulanju in čofotanju po lužah, o polžu, ki je pozabil na hiško in jo gre iskat, o zamenjani velikosti miške in slona ali o mogočnih orlih in milih belkah. Po duši in sporočilu njegovi verzi pesniško upodablja utrinke, izkušnje in prizore iz današnjega otrokovega okolja in življenja. Izkazujejo se ne le s prikazovanjem različnih doživljajev, pač pa z domiselnostjo, s kakršno so upodobljeni, saj temeljijo na miselnih preobratih in zasukih, ki jih narekuje pesniška igra ali drugače rečeno paradoks (*Miška in slon*). Pojemni svet, kakor ga prikazujejo literarna dela za otroke (živali s človeškimi lastnostmi, nenavadni dogodki, tudi domišljajska bitja), se pogosto sklada z njihovimi predstavami o svetu, včasih pa so jim bližje pripovedi o resničnih dogodkih ali pojmi. Lainščkov pojemni svet prepleta oboje, kar je tudi za vizualni prikaz vsebine pesmi poseben izziv.

Še posebej velik izziv je bil to za mlado Nano Homovec (1990), ki je lani diplomirala iz slikarstva na Akademiji za likovno umetnost in oblikovanje v Ljubljani. Že pri diplomskem delu se je usmerila v knjižno ilustracijo, od tedaj pa raziskuje različne tehnike in izraze znotraj stroke. Na Bienalu slovenske neodvisne ilustracije je lani razstavila karte z motivi lisic in sabelj. Ukvarja se z digitalno grafiko, zanima jo tudi animacija, sodeluje pri oblikovanju mobilnih aplikacij, hkrati pa se veliko posveča klasični otroški ilustraciji. Ilustracije in oblikovanje za to Lainščkovo knjigo pesmi za otroke so njen knjižni prvenec, čeprav že redno objavlja ilustracije v revijah Ciciban in Cicido.

Oko se najprej pomudi na lepi svetlo oranžni platnici, poseljeni s stiliziranim cvetjem v isti barvi in z linearno začrtano podobo modrega slončka, manjšega od lista, ki lebdi pod njim. Naslovna stran v času, ko nas z vseh strani nagovarjajo agresivne reklame, prefinjeno uprizarja presenečenje, ki je pogoj, da knjigo med množico drugih opazimo. Oziroma da jo opazi radovedno otroško oko. Pod uredniško taktirko Franca Justa sta za tako presenečenje poskrbela kar oba avtorja. Pesnik z nenavnim, a privlačnim naslovom, ilustratorka, ki nastopa tudi v vlogi oblikovalke knjige, pa z ilustracijo, ki vabi tako s prve kot z zadnje strani, kjer majhnost modrega slončka ponazori z gozdno jagodo na njegovem hrbtu. In kjer je dodan

natanko tisti verz, ki zanesljivo zvabi k branju: »Ste videli slone? / Najmanjše na svetu. / Vsi spijo na listu / in eden na cvetu.«

V notranjosti knjige Nana Homovec figuram praviloma darežljivo podarja veliko prostora, da zadihajo in se pokažejo v vsej svoji majhnosti in ranljivosti, a tudi lahkotnosti. Ob ilustracijah večinoma prevladujejo velika bela ozadja, vendar naslikane podobe ne učinkujejo izgubljeno, saj jih poživljajo duhovito stilizirane podobe hiš, ljudi, živali in predmetov. Likovni prostor je odprt, razložen za likovno izkušnjo prostora in odpira prostore za prostori, ki so omejeni le z mejami domišljije. Za živalske in človeške like je značilna študijska karakterizacija, pri čemer se avtorica ne izogiba karikiranju. Značaje pesnikovih junakov gradi sicer spoštljivo, a ob pomoči pretirano poudarjene fiziognomije, gest, izrazov na obrazih, oblek, priček in osebnih predmetov tudi humorno. Tudi manj laskave lastnosti, kot so požrešnost (*Ta Jaka*) upodablja z vedrino in humorjem, a brez posmeha. Ilustracija pesmi *O debeli laži* je v knjigi najbolj dominantna, skoraj agresivna, rdeča. Vemo, da laž ni debela, da se sama od sebe ne redi, a otroci verjamejo, če tako pesnik zapiše, v resnici pa se redi teta ali kdor koli, ki preveč je. Poučno, a kljub temu prav nič vsiljivo besedilo je krasen ilustratorski izziv. Po drugi strani je ilustracija drobne *Pesmi za Nino* minimalistična, saj je ilustratorica majhen prenosni telefon z napisom NINA pogumno postavila na sredo cele, sicer prazne strani. Prav tako nenavadna je postavitev dveh zaljubljenih ribic na vrh strani s pesmijo *Oskar*, saj skuša ilustracija ponazoriti drugačne, duševne globine fantovega ranjenega srca. Po svoje je ilustratorica ustvarila tudi nebeško tišino, ki jo pesnik ponuja v kratki štirivrstičnici *Noč v ravnici*: dvostranska ilustracija je v medenem luninem siju ponujena tako otrokom kot starejšim bralcem, čeprav ima v njej glavno vlogo tišini prisluškujoči zajec, ki ga v pesmi sploh ni. Skratka, ilustracije so tako raznorodne, kot so pesmi različne.

Knjiga *Pesmi za majhna čebjlala* je primerna za sodobnega otroka, saj bogati njegovo občutljivost z domišljijo in večino različnih jezikovnih in likovnih možnosti. V času vizualnega preobilja deluje knjiga sveže mikavno, odkriva svetove veselja, radoživosti in medsebojnega zaupanja (*Moj dedek*). Otroška nagajivost Lainščkove pesniške duše in mladostna razigranost, ki ju je ilustratorica in oblikovalka Nana Homovec vnesla v svoj prvenec, zlahka pomagata otrokom, ki morajo prekmalu odrasti, da se vsaj za trenutek naselijo v toplino bližnjih, v objem ljubezni, v lepoto narave in prvih zaznav življenja.

Ivana Zajc

Andrej Predin: Čebula Grdula.

Jezero: Morfemplus, 2015.

Pisatelj in publicist Andrej Predin, verjetno najbolj znan po mladinskem romanu *Na zeleno vejo* in po zbirki o deklici Mici z Mančkovimi ilustracijami, je svoje ustvarjanje obogatil s slikanico z naslovom *Čebula Grdula*. V njej se kaže avtorjeva značilna duhovitost, predvidljivosti strukture pa se zgodba izogne z naslovnim likom, ker je ta začrtan tako, da bralca izzove k zapolnitvi mnogih odprtih mest.

Pripoved v rimah dogajanje dozira v počasnih zamahih, ki zgodbo nekoliko stopnjujejo in srečno končajo. Čebula Grdula predstavlja nekaj strašnega in nevarnega, nekaj kar nepričakovano vdira v normalni vsakdan ter običajne odrasle vznemiri in izzove. Obisk nevarne nepovabljenega gostje v kuhinji se konča srečno, saj koščki Čebule Grdule oplemenitijo slastne špagete. Zgodbeni zaplet je preprost: V kuhinjo skozi okno prinese nenavadno bitje – Čebulo Grdulo. Ta je strašno napadalna in zelo zlobna. Najprej se skriva v omaro in si brusi želo, nato pa so ogrodje strukture njeni piki družinskih članov. Vsakega, ki stopi v kuhinjo, napade, s čimer se gradi osnova zgodbene strukture – ponavljanje: Najprej se spravi na dedka, ki je želel vzeti malo marmelade, nato napade očka, ki se želi čebuli maščevati, nazadnje je njena žrtev mama, ki napadalki grozi s strupom. Čebula Grdula vsakega piči v občutljivo točko na telesu: dedka v prst, s čimer mu prepreči, da bi sunil sladki namaz, »plečatega« očka v plešo, mamu pa v

»obširno planjavo«. Čebuline žrtve boleči vbodi z želom vržejo na tla, kjer vsi po vrsti stokajo. Dramaturgija dogajanja se skoraj izključno gradi s ponavljanji nevarnih akcij Čebule Grdule, s kopičenjem njenih žrtev se zgodba dovolj učinkovito stopnjuje. Pripoved doseže vrh in »presek« ponavljanj, ko z nožem v roki nad Čebulo Grdulo plane babica. Ženički jo uspe premagati: Čebulo z enim zamahom razreže na dva kosa, z obliži oskrbi bližnje in razglasi, da je zmagala pravica. Zgodba se z zamahi noža tudi konča: med sekljanjem Čebule Grdule babica joče, čebula pa pristane v slastni omaki za špagete.

Format publikacije, ki jo je oblikovala Brigita Vehar, je priročen za skupno branje otrok in staršev ter ni prevelik. To ustreza slogu Roka Predina, pisateljevega brata, ki je slikanico ilustriral. Izrisane podobe so zožene na najpomembnejše elemente besedilnega dela. Likovni kod je dinamičen v smislu gibanja oseb in duhovit v oblikovanju situacij. Slikanica veliko dolguje komunikaciji med besedo in ilustracijo. Slednja tekst dopolnjuje z informacijami na mestih, kjer bi utegnila sicer ostati kaka nejasnost. S podrobnostmi, ki pa so smotrne in jih nikakor ni preveč, slikovni del knjige pogloblja zgodbo. S pisanimi barvami in simpatično karikiranimi podobami oseb na besedilo deluje tako, da mu odvzame nekoliko teže v prid lahkotnosti. Sodelovanje obeh kodov zgodbo o napadih nenavadne čebule obarva rahlo humorno. Če rimani tekst natančneje karakterizira le zlohotni naslovni lik in so drugi vzpostavljeni v razmerju do delovanja Čebule Grdule – dialogi so denimo večinoma omejeni na nekaj medmetov –, pa ilustracije ponujajo za otroka oprijemljive ter tipične podobe dedka, očka, mame in babice. Posebno izrazne so obrazne poteze osrednjih oseb. Generičnost družinskih članov v besedilu omogoča otrokovo aktivno vnašanje lastnosti njegovih pomembnih bližnjih. Če te besedilo prikaže tipsko, središče prevzame preteča Čebula. Pri tej je ključno, da ji ilustracija – kljub temu da jo izriše s prikupno zlohotnimi potezami – ne odvzame enigmatičnosti, ki jo vzpostavlja besedilo. Prav ta element omogoči, da se slikanica, ki sicer temelji na ponavljanju situacij, izogne motivni monotoniji in pretirani preprostosti ter enodimenzionalnosti.

Naslovni lik je nekakšen hibrid med čebulo in žuželko, verjetno čebelo, ki je skoraj enakozvočnica čebule. Čebula Grdula namreč prileti skozi okno, ima želo, s katerim piči, brenči in je kosmata, sama si brusi bodalo, po drugi strani pa peče v očeh, ko jo babica na koncu seklja. Nedoločljivost lika, ki frči po sobi in pika, ter nevsiljiva fantastika, s katero se vzpostavlja, poskrbita za to, da je njegova identiteta odprta in zanimiva. Slikanica temelji na poudarjanju njegovih negativnih lastnosti, medtem ko drugi liki

pristanejo na drugem polu zato, ker se proti njeni zlobi borijo. Gradnja Grdulinih lastnosti je primer črno-belega slikanja, njena enodimenzionalna karakterizacija je predstavljena z vidika članov gospodinjstva, v katerega to nepovabljeno bitje vstopi. Besedilo Čebulo orisuje z mnogimi, a med seboj zelo podobnimi in nerazvejanimi atributi: Najprej je le »kosmata« in »debela«, ko pa začne s pikanjem družinskih članov, postane »strahota«, »grozna«, »zlodej kosmat«, »strašna«, »grdoba«, »zlobni hudir« in »zlohota«. Pri tem se zdi neproblematično, da je Čebula Grdula naslikana kot popolnoma negativen in strašen lik. Književnost za otroke se namreč rada druží s črno-belim slikanjem. Seznam zgornjih lastnosti naslovnega lika pa kaže, da bi bil ta v Predinovi novi slikanici lahko začrtan z več jezikovne inovativnosti in slogovne obdelave.

Zgodba je izpisana v verzih z ujemajočim se številom zlogov, ki pa so mestoma sproščeni z vrinjenimi deli. V slikanici *Čebula Grdula* je ritem dobrodošel in učinkovit element, saj narekuje dinamiko dogajanja in pri otroku spodbuja občutek za metriko. Primerno je tudi, da je deloma sproščen, saj tako preseže potencialno rigidnost. Ritem narekuje tudi nekatere izpuste glagola in besedne inverzije, pri čemer prvi ne motijo, druge pa na trenutke zvenijo okorno in manjšajo živost ter dinamiko pripovedi. Verzi so rimani, kar je v otroški književnosti po mojem mnenju primerno, saj omogoča ustvarjanje povezav med besedami in krepí občutek za ujemanje glasov. Na trenutke se zdi, da nuja po rimi in ujemanju zlogov verzov omejuje slog pisanja, ki mestoma zveni preveč papirnato: »grdo je zijala, strahota nemila«. Nekatere izmed večinoma zaporednih, včasih pa tudi prestopnih in drugih rim so slabše kvalitete. Merim na rimanje besed iste besedne vrste, ki so hkrati v isti besedni obliki: »obleži«, »brenči«, »hiti«, »grozi«, »zapodi«. To rima odvzema inventivnost, kljub temu da lahko po drugi strani otroku predstavlja osnovni vzorec rime, ki jo zlahka usvoji in najde tudi sam.

Nova slikanica, ki je nastala v tandemu bratov Predin, dinamično dogajanje, v katerem je uporabljena celo fizična sila, prikaže na lahkoten način. Nasilje čebule nad ljudmi in obratno je tako omiljeno, na noben način ni problematizirano. Struktura temelji na napadih, lovljenju in v maniri srečnega konca na zmagi nad izzivalko. Za otroško književnost je kompozicija dogajanja precej tipična in ne ponuja kakega posebej izvirnega elementa, reši pa jo zanimiv naslovni lik. V skrivnostno čebulo je mogoče preslikati različne strahove, ki so na koncu premagani. Morda bo kateri od malih bralcev *Čebule Grdule* po branju toliko rajši pokusil tudi kako jed s to sestavino. Kdo ve.

Matej Bogataj

Omejevanje,
zamejevanje,
varovanje,
obupovanje

Harold Pinter: *Varovano območje*. Režija Janez Pipan. SLG Celje, 18. februar 2015.

Pinterjeva dramatika, tokrat v prevodu Tine Mahkota, je zagonetna, včasih celo abstraktna, čeprav nas prav *Varovano območje* z dovolj referencami na čas nastanka in čas popravka nekoliko prizemlji in je bolj direktno politično besedilo od ostalih. Morda celo bolj sugestivno; popelje nas v zakulisje ustanove, v kateri imajo paciente razvrščene po številkah, da potem nihče, še najmanj pa veliki šef Root (se nam zdi, da te 'korenine' iz priimka kažejo njegovo temeljnost, fundament(alizem)), ne vedo prav dobro, kdo je kdo in kje so vsi. Hkrati pa med uslužbenci vlada stroga hierarhija, ki jo po eni zapovedovalni liniji vodi nekdanji polkovnik in je vse malo po vojaško napeto in petelinje, vsaj kar se šopirjenja tiče, druga linija, ki jo predstavlja njegova ljubica Cutts, pa tudi ni nič manj usodna in skrivnostna; ona pravzaprav na svoj ženski način in s seksapilom upravlja s človeškimi viri, kot se v takšnih ustanovah, pa tudi še v kakšnih drugih, reče kadrovanju, mobingu, prebijanju enih proti vrhu in tlačenju drugih, če je le mogoče tistih kar najbolj obstranskih in na dnu, nekam navzdol. In Pinterjeve

replike so ves čas v vlogi tega poniževanja in povzdigovanja, to je eno samo hrumenje navzdol in priklanjanje navzgor, pravi biciklizem v kardeljan-skem smislu, glasno še toliko bolj, kolikor večjo stopnjo nesposobnosti je nekdo dosegel in zasedel temu primeren položaj, kolikor neprimernejši je potemtakem za kar najvišje mesto v hierarhiji, obenem pa vlada čudna servilnost takrat, kadar je treba požreti verbalni izbljuvek nadrejenega, vse za ljubi kruhek. Zato morajo biti v takšni ustanovi stavki vedno spremljani z »da, gospod!« s tistim avtomatizmom, kot se odgovarja na vprašanja in ukaze kakšnega norega kapitana, ki nima več pilota v letalu, recimo Bligha z ladje Bouny ali Ahaba, poblaznelega lovca na Mobyja Dicka; ravno s tem dramatik ustvarja ritem, z izmenjavo dolgih, vase zaverovanih govoranc in hitrih pritrjevalnih replik; pa s ponavljanjem občin mest, recimo, da se je otoplilo in da sneg prehaja v plundro, ponavljanj, ki so enkrat humorna, ker kažejo prazno(glavo)st komunikacije, izpraznjenost, sukanje okoli vrele kaše, ki jo malo hladijo atmosferije, drugič je to mesto ostrega besednega spopada, replike so orožje, ne glede na njihov domet in vsebino postanejo zaostreno sredstvo, ki rani in mehča nasprotnikovo odločnost. Beseda je mašilo in mašilo je orožje, bolj kot izrečeno je včasih pomenljivo tisto v drži, v premolku, v motrenju in tehtanju (moči) nasprotnika.

Vendar *Varovano območje* prinaša še eno temo: odnos institucije do posameznika. Dva primera vidimo, ki ju veliki šef celo zamenja, sta pa primera prav dobesedno; prvi, o katerem Root nima pojma, je ravno umrl in to, da je vse skupaj še hujše, tik pred tem, ko je prišla v zavod na obisk njegova mati. Drugi primer pa je ženska, ki je ravno rodila; pacientka, ki bi morala biti varno zaklenjena v sobi in do katere ima očitno dostop samo izbrano osebje, recimo veliki šef, ki se vedno znova spoti, kadar nanese beseda na otroka, na ta kamen spotike. Otrok je v takšni instituciji preprosto odveč, kot da bi kdo nenapovedan potrkal na vrata, recimo starš katerega od umrlih, nimajo protokola za takšne ekscese, očitno. Namesto reda torej v ustanovi motnja, ki velikega šefa meče iz tira, čeprav je iztirjenec že ves čas, malo od neverjetnega žlampanja v tem spravljivem in blagoslovljenem božičnem času, vse se odvije od božičnega jutra do njegovega zaključnega govora varovancem in osebju nekje sredi noči; govor malo spominja na kakšnega Churchillovega, tudi on si je nobela zaslužil, eden redkih, čeprav brez izdane literarne knjige, tudi cigara in viski, veliko viskija, nam pri tej asociaciji obilo pomagata. Govori pa o naših sestričnih in podobnih državah, Commonwealthu ali kakšni podobni zvezi držav pod rumenkastim ozvezdjem, ki jo bolj kot interesi narodov poganjata volja in želja lokalcev, da bi delovali na večjem igrišču in bi potem s svojo lokalno logiko in

fusnotami postali globalni igralci; govor pa je seveda o tem, da to naše najsvetejše, s katerim so nas obvezale nekdanje žrtve, naši pogumni možje, ki so zastavili telo in ga pogosto tudi izgubili, in to naše domoljubje in vsi naši napor in brezpogojno podrejanje višjemu in našemu skupnemu ... Saj vemo, kadar ljudje govorijo o domoljubju, imajo vedno nekaj zadaj, če že ne strankarske paravojske pa vsaj kakšno finančno nečednost ali razprodajo.

V Pinterjevi drami je nekaj pretresljivih trenutkov; recimo, ko iščejo očeta pacientke, ki je rodila, in Root besede, da ji bodo vzeli otroka, izreče s samoumevnostjo, ki pacientki, označeni s številko, odvzame vsako možnost razpolaganja z otrokom, vidimo pa, da Root s tem prikriva svojo vpletenost. Kljub nekakšni izjavi, da je imela spolne odnose z večino osebja, je otrok očitno njegov in otrokova eliminacija je zakrivanje sledov. Ali ko Lamba, seveda gre za žrtveno jagnje, izpostavijo eksperimentu, ga zaslišujejo, zasliševalce pa njihova z ničimer omejevana moč, ki jo prelijejo v trzanje poskusnega jagenjčka do roba njegove vzdržljivosti, vzburi.

Takrat se ne moremo izogniti asociaciji na domače kulturne birokrate; ko ti ob vsaki prošnji – saj ne moremo govoriti o zahtevku, od njih ne zahtevamo nič, razen preglednosti in osnovne človečnosti –, ki bi morala biti samo del normalne procedure, del rutinskega postopka, ki omogoča ustanovi preglednejšo razporeditev denarja ali selekcionira članstvo, postrežejo z nespametnimi in nesorazmernimi zahtevami; recimo z zahtevami po priporočilih kolegov, da moraš potem telefonariti in vabiti te kolege na kavice, ali, še bolj prijazno do njih, sam stipkati lastna priporočila in jim jih ponuditi v podpis, oni pa tebi s tem nudijo svoje reference pred referenti za reference, da so s tem ti zaščiteni in oprani pred referenti za referente. Ali ko zahtevajo izčrpno bibliografijo in se pogosto počutim povsem nemočnega, pač tipkarim in berem in se s tovrstnim zbiranjem kritik in odmevov nimam časa ne volje ukvarjati; odzivi večinoma niso ravno afirmativni, saj se najpogosteje javijo in pridušajo kar sami avtorji, ki se cenijo bolj, kot kakšno njihovo delo (o)cenim sam, in s tem kulturna birokracija, razen morda sladkega naslajanja ob branju, nima kaj početi. Ali zadnji primer, ko JAK po skoraj pol leta ni izplačal honorarja za zadevo pod njihovim direktnim patronatom, ker da moram oddati poročilo o delu. Ker je bilo samo delo, torej referat na kritiškem simpoziju, objavljeno, enako kot odmevi na simpozij, mi ni preostalo drugega, kot da opišem svoje branje, nastajanje zvokov v telesni rezonančni komori, delovanje glasilk in potovanje zvokov do stremenc, kladivc in nakovalc naslovljencev; po zakonu, da ne bo izpadlo, da so oni do tega upravičeni, bi seveda birokrat moral najprej preveriti, ali lahko dobi podatke o referatu in nastopu kje

drugje, šele če ne, jih je upravičen zahtevati od mene. Pa ne, oni to po svoje in brezglavo. Sem imel ob tem njihovem zahtevku tudi jaz pinterjevski preblisk, da morda skupaj nekakšni strokovnjaki za metafore, referenti za poročila o delu na JAK in še kakšen nam ostalim skrivni in ezoterični oddelek domačega založništva delajo anketo, da ne rečemo eksperiment o kreativnosti, zbirajo gradivo o zapletenem nevrološkem vidiku ustvarjalnega procesa, ki se odvija v glavi in rezultira prek zapletenih povezav med sinapsami v postopno in včasih mučno polnjenje praznine ekrana, ki potem s printanjem postane popisan list.

Pinter je svojo dramo napisal v poznih petdesetih in jo dodelal v začetku osemdesetih, torej že v času, ko so bili opravljeni nekateri eksperimenti; recimo tisti, ko so dodelili študentom vloge paznikov in zapornikov in so ga morali prekiniti, ker so 'pazniki' svoje početje vzeli preveč zares. Še boljši primer je bolečinski poskus; možak v beli halji, da je ja vse bolj znanstveno opravičeno, testirano osebo prepričuje, da je v sosednji sobi blefer in simulant, ki mu bodo izmerili pravi prag bolečine, njegovo odzivnost in toleranco, in da naj pritiska na gumb, ki bo nevidnega testiranca nekje zraven stresel z električno. Kot v *Varovanem območju*, kjer z impulzi in serijo nemogočih vprašanj zaslišujejo Lamba, ki je najmanj sumljiv, saj vsi vejo, da je Root krivec, da se potem čisto zlomi in servilno hoče še več in več nemogočih vprašanj; on igro vzame zares zato, ker bi jo bil sposoben reproducirati na kom drugem. Zaradi prisotnosti znanstvene halje in 'laboratorijskega' okolja so skoraj vsi, 95 odstotkov poskusnih volkov, pritiskali na gumb in morda nemo odkimavali, a vendar vedno znova in z več moči z impulzi povzročali bolečino nekemu, katerega vse glasnejše krike so slišali, pa so jih prepričevali, da je vse pod nadzorom in da ni tako strašno, kot se sliši.

Med domačimi kulturnimi birokrati, temi izbranci, to soljo že tako preseljene zemlje, iz katere se rojevajo njeni nezreli politiki, bi bil delež višji.

V Celju *Varovano okolje* postavljajo na veristično scenografijo Marka Japlja, velika pisarna s centralno Rootovo mizo, njegovim prestolom, nekaj markiranimi dogajalnimi prostori in z nekakšnim oknom zgoraj, skozi katerega v to institucijo prihaja zunanji svet, oni pa vsi zabunkerirani spodaj, v podpodju; danes, v času 'kot da' oziroma postdramskega kolažiranja in markiranja, ko oskubljeni proračuni podpirajo provizoričnost in prazne odrede, je do konca izdelana in pametno zasnovana scenografija že skoraj paša za oči. Enako kot do konca izdelan aparat za merjenje Lambove odzivnosti; to je prepričljiv aparat in mogočno orožje v rokah birokratov in obenem znanstvenikov, ne neka približna elektronska škatla, zmašena iz ostankov starih PC-jev.

Takšni, izdelani in veristični, nekoliko angleški in vsaj pri vzpenjajočih se tudi strogi in poslovni, so tudi kostumi Lea Kulaša. Igralsko izstopa Renato Jenček kot Root; od paranoičnih ugotovitev, da ni kos situaciji v ustanovi, do hrumenja, tistega kar najbolj kaplarskega, ki si nanudi žaliti nagovorjenega samo zato, ker je hierarhično pod njim, Lusha, recimo – ki ga Andrej Murenc zastavi kot hladnega provokatorja in na videz iskalca resnice in njenega apologeta, kar vse izreka kar najbolj hladno in brezkompromisno cinično obenem, ob za Roota neugodnih in skoraj terapevtsko neposrednih izjavah – vedno znova tudi polije z viskijem. Zraven se kompulzivno naceja, do roba bruhanja in nezavesti, njegova suverenost raste in pada, pač glede na sogovornika, enkrat, kadar gre za odgovornost navzven in navzgor, je kot podelan golob, blefira, da je vse pod nadzorom, čeprav iz replik vidimo, da nima pojma, kaj se v resnici dogaja: takoj nato hruli in besni, ustrahuje in ponižuje. Vse skupaj pripelje tako daleč, da pod okriljem noči in izrednih razmer trije najvišji potegnejo nožke in se grejo mož na moža (na moža); precej nevaren in neposreden boj za mesta v ustanovi, bi rekli. Vse do velikega finala, do božičnega govora, ki govori o žrtvah in bratrancih in podobnih, ki jim gre za našo stvar in za naše slavne mrtve ...

Vojko Belšak je poslušni uslužbenec Gibb, očitno operativec, ki si tudi vzame svoje in ki pride na svoje z Rootovo ljubico, zadovoljstvo najde torej v nekakšnem vzporednem in podtalnem vodenju. Nikoli ne izstopi iz servilnosti, si pa ves čas misli svoje in korigira, kolikor more, šefa, da ni ustanova obglavljena. On se potem, kot v kakšni šekspirjanki, samo z nedoločeno stopnjo intrige, institucionalizira, on je zdaj podtalni, vendar že jutri bodoči vodja ustanove. Za vsemi in med vsemi pa skrivnostna Cutts; čudna in neulovljiva mešanica seksapila in službene strogosti, radovednosti, ki uhaja na vseh straneh, Minca Lorenci ji da poteze nepotešljive manipulativne pohote, elegance, lastne tistim brez izdelane osebnosti in neke čudne hladnosti, ki gre k znanosti; ona, kakor jo zastavi Minca Lorenci, je ena tistih, ki pulijo insektom noge v otroštvu in se čudijo njihovi spremenjeni motoriki. Znanost brez meja, tako rekoč.

In med njimi eden od njih, Lamb, ki mu da Aljoša Koltak prepričljivo dozo želje po napredovanju, sanj o karieri, zraven primerne servilnosti in entuziazma in kar precej pretresenosti zaradi načina dela, mišljeno dobesedno, ko je poskusno jagnje 'znanstvenega' zasliševanja, nekakšnega poligrafa z elementi električnega deskanja, pri katerem se ne more dobro odrezati nihče, če se obeša na besede.

Konec je aktualiziran; ko obravnavanci, tisti, na katerih delajo eksperimente, z Lambovo pomočjo zavzamejo ustanovo in pobijejo vse razen

Gibba, vidimo slednjega, kako poroča nadbirokratu Lobbu, ki ga odigra, s primerno vehemenco in poliglotsko, Brane Završan. Ta je z mešanico francoščine, nemščine in z bodečo žico, pred katero flegma igrajo pingpong, seveda primer nekakšnega Owen-Carringtona ali figurice tipa Rupel, ki je z njemu lastnim razumevanjem situacije kot emisar OECD miril sovjetski zahod, Ingušetijo in Gornji Karabah s tisto nezgrešljivo obsojenostjo na uspeh, ki ga je izpričala mednarodna skupnost že na področju bivše Jugoslavije in potem še in še in zdaj. Pipan se žici kot v nebo vpijočemu primeru, kako smo šli s slabega na slabše ravno zaradi predpostavk o padcu zidov in mej in pregrad v glavah, ni želel izogniti. S tem pa je markiral tudi okolje in ustanovo; ne gre več toliko za eksperimente nad posameznikom, za zlorabo znanosti, temveč za naš svet kot ustanovo, ki jo vodijo mencači, pijani ne samo od nalivanja, še bolj od občutka moči, obenem pa vse bolj nerazumni zaradi tihega zavedanja, da te moči pravzaprav nimajo. Ko jim pride v zavest, da so samo celica, majhna filijala nečesa, kar ima centralo in tam tiče vse drugačnega kalibra, spolzke in neulovljive. Takrat njihovo delovanje presvetli zavest, da jim ne preostane nič drugega razen molitve, da se stanje stvari vsaj do konca njihovega mandata ne bo toliko poslabšalo, da bi morali o čemer koli zares odločiti.

Katja Perat, Katarina Rešek in Jelena Rusjan: *ÜberŠkrip*. Režija Jelena Rusjan. Slovensko mladinsko gledališče, Stara pošta, februar 2016.

Pri naboru besedil, iz katerih je sestavljena ta predstava, ki je morda po formi blizu laibachovskemu ali Borhesijinemu koncertu – kolegica je omenila Kraftwerk estetiko –, samo da s človeškim obrazom, so sodelovale tri avtorice, še bolj nabiralke (gradiva); vzele so verze iz pionirskih in delavskih pesmi. Od katerih prve slavijo svobodo in lepšo prihodnost v stilu »le mi vemo, zakaj je v deželi sam maj, je ves pisani svet kot iz škatlice vzet«, čeprav ta konkretno ni bila uporabljena, zato pa lepo povezuje vse omenjene in jim daje intonacijo; druge opevajo delo kot temeljno higieno sveta, kot odliko vsakega pravega delavca v državi, kjer je na oblasti proletariat – ali vsaj njegova reprezentanca. Tretji sklop je naštevaje vojn, nekje od peloponeške pa vse do današnjih, ki seveda še trajajo in v katerih veselo sodelujemo, če že ne polno in po najboljših, pa vsaj po najbolj servilnih močeh. Zadnji del je pesem matere nad otrokovim grobom, da bi ja videli, kako so se zvrnili v črno jamo ideali iz pionirskih socialističnih časov in obdobja obnove zgodovine; že ko nastopajoči recitirajo in zraven

gibajo, pri tem sestavljajo in razstavljajo sceno, vidimo določeno ironijo. Ne samo da delo ni več fizično, to delajo drugje in drugi, ali pa stroji, tudi povečevanje dela je bolj v stilu petja sužnjev o svobodi, utopično in otožno; ali »delaš kot zamorc«, ali pa »dela zate ni«, to sta edini možnosti, če skrajnosti markiramo kar z verzi Janija Kovačiča. Ali greš v maloro zaradi preobremenjenosti, ali pa zaradi brezdelnosti in s tem povezanega stresa. Vendar pa sta ta rinfuzo, raztreseni pesniški material režiserka in dramaturginja Andreja Kopač zlepili v novo celoto, demontirali in dobili očarljivo mešanico gesel in sloganov, nekaterih poznanih, za druge slutimo okvir, recimo 'novo stvarnost' kakega Mileta Klopčiča ali Toneta Seliškarja, nekaj je seveda bodre povojne ikonografije in spremljajočih parol tistih, ki so želeli prekovačiti svet. Ti deli so potem zmontirani v sklope, v nekakšne pesmi, komade, govore, kakor koli.

Režija Jelene Rusjan je domiselna; šest gibalcev – ob njej še Katarina Stegnar, Katarina Rešek, Primož Bezjak, Uroš Kaurin in Ivan Peternelj – najprej preuredi sceno in jo ves čas preureja, scenografijo podpisujeta Lenka Dorojević in Matej Stupica. Občutek dobimo, da gre res za izgradnjo, da nekakšni kinetiki in mehaniki, morda celo v kosovelovskem smislu, torej s primarnim očaranjem s tehniko in njenimi možnostmi, gradijo nov svet. Ta kmalu postane mehaničen, še najbolj izrazito takrat, ko naštevajo vojne od nekdanj do danes, in se spredaj vrtijo zapleteni mehanizmi z verigami in prenosi, malo starinsko, samo za stroj vojne in valjar zgodovine so še vedno verjetno bolj uporabne malo anahrone mašine kot hladna ohišja elektronskih vezij; čez to mobilno in premično, ves čas spreminjajočo se sceno so projicirani vzorci živih, psihedelični barv, ognjemet in repatice, vse kot na tripu ali na reju, stroboskop in ultravijoličasti filter. Potem scenografijo sproti dograjujejo ob skandiranju delali smo, delamo, delali bomo, ki kot zaklinjalni obrazec ob togih, taylorističnih gibih daje ritem dela, na koncu poti – na to isto je opozoril poslanec v parlamentu, ki je rekel, da stojimo na robu prepada, zato je nujno, da stopimo korak naprej – se vsi vržejo v globino, omahnejo, to je skrajna točka samoizničanja teh mehanikov umetnikov, in takrat se nam zdi, da sta se preteklost in sedanjost nekako pokrili. Samo Katarina Rešek ostane s svojo pesmijo sinku v temnem grobu, ki naj še počaka, da bo svoboda spet zasijala. Potem se vse ponovi, vesele barve, optimizem, večno vračanje – očitno je problem samo v tem, da vsi ne vidimo svetlobe na koncu predora. Da nimamo lučkarja in tehnika, kot ga ima predstava.

Močno vlogo ima koreografija Braneta Potočana; ne samo takrat, ko ponavljajo toge in izpraznjene gibe dela, tudi pri spremljavi govorov; iz

raznih koščkov nabrani deli mobilizacijskega gradiva, od *Internacionale* do govorov socialističnih veljakov, so zdaj speti v novo, včasih skoraj nesmiselno celoto, ki pa ni brez emancipatoričnega potenciala. In seveda glasba Alda Ivančiča, ki ga poznamo iz Borhesie: udarna, nekje med tehnom in laibachovsko udarnostjo, urbana in ritmična glasba je tako dobila ustrezna in komunikativna, ironizirana, pa vendar tudi afirmativno predstavljena poglavja iz mobilizacijske poezije in retorike, hkrati pa koreografija pri skrbi temu podobe, ritmizacijo, kar torej z dveh strani nadgradi ta glasbeno-koreografski dogodek. Ki je seveda gledališka predstava, samo toliko povzorči iz popularne kulture, nudi tako preišljen spoj koncerta z njemu lastno spektakelskostjo, tako pomembno vlogo glasbe in luči, da evidentno parazitira na neki drugi vrsti spektakelskosti; tudi s svojo izklicevalsko in zaklinjevalsko vlogo je besedilo seveda kolaž, ki naslavlja bolj našo morebitno nostalgijo ali zgodovinski spomin kot naravnost spregovarja. Vendar ni pri tem nič manj sugestiven in učinkovit.